বুৰঞ্জীমূলক পাঁচঅঙ্কীয়া নাট

ছত্ৰপতি শিৱাজী

প্ৰথম অভিনয় নিশা—২৩।১০।২৭ কালী-পূজা

গুৱাহাটী, কুমাৰ ভাস্কৰ নাট্যমন্দিৰত
একতা সভাৰ দ্বাৰা অভিনীত

প্ৰণেতা

অধ্যাপক শ্ৰীঅতুলচন্দ্ৰ হাজৰিকা

তপোবন, গুৱাহাটী (১)

সংশোধিত তৃতীয় তাঙৰণ

১৯৭৩ চন

জোনাকী প্ৰকাশ

গুৱাহাটী—১

Chatrapati Sivajee : Five Acts Assamese Drama by Prof. Atulchandra Hazarika M. A., B. L., B. T. Tapoban, Uzan Bazar, Guahatı-1.

প্ৰকাশক

শ্ৰীজিতেন্দ্ৰজিৎ মেধি

জোনাকী প্ৰকাশ, গুৱাহাটী-১

প্ৰথম তাঙৰণ : ১৯৭৩ চন

তৃতীয় তাঙৰণ (সংশোধিত) : ১৯৭৩ চন

মূল্য—৪'৫০ (চাৰি টকা পঞ্চাছ পইছা)

ছপা কৰোঁতা

শ্ৰীৰাধাৰমণ বছাক

শ্ৰীকান্ত প্ৰেছ

৭৫, বৈঠকখানা ৰ'ড

কলিকতা-৯

নিবেদন

পোনপ্ৰথম যৌৱনৰ চঞ্চলতাৰ চমকনিত জীৱন যেতিয়া আছিল উচ্ছ্বাসময় তেতিয়াই অৰ্থাৎ আজি প্ৰায় কুৰিবছৰৰো আগতে এই নাটখনি ৰচনা কৰা হৈছিল, অভিনয় কৰোৱা হৈছিল আৰু তেতিয়াৰ 'মিলন' পত্ৰিকাত প্ৰকাশো হৈছিল। তাৰ পিছত আজিলৈকে কিমান ঘটনা ঘটিল ; দেশ, জাতি আৰু এই নিঃকিন নাট্যকাৰৰ বৈচিত্ৰহীন জীৱনতো কিমান ওলটপালট হৈ গ'ল সেই কথা বিবৰি কোৱাৰ আৱশ্যক নকৰে। মুঠতে নাটখনিয়ে হাতেলিখা অৱস্থাতে এই সুদীৰ্ঘ কালছোৱাত কোনো ঠাইত আমাৰ সম্মতিক্ৰমে আৰু কোনো ঠাইত আমাৰ অজ্ঞাতসাৰে কেইবাটাও নাটমঞ্চৰ পাদপ্ৰদীপৰ সন্মুখত পোহৰ দেখিছিল, আৱশ্যকমতে ৰূপ সলাইছিল আৰু ইহাত সিহাত কৰি বহু হাত বাগৰিছিল। তাৰ ফলত এসময়ত মূল নাটখনিৰ অস্তিত্বকে উদ্ধাৰ কৰিব পৰা টান হৈছিল। তাৰ ফলত কেইবা জনো কৃতী আৰু অকৃতী অভিনেতাৰ দ্বাৰা পৰিবৰ্ত্তিত আৰু পৰিবৰ্দ্ধিত হৈ নাটখন বৰ্ত্তমান আকাৰপ্ৰাপ্ত হ'ল। জনদিয়েক অভিনেতাই (অৱশ্যে ভাল হওক বুলিয়েই) এই নাটত বঙলা নাটৰ কিছুমান বচন সানমিহলি কৰি সুমুৱাই পেলালে। যি কোনো কাৰণতে নহওক সামান্যভাবে হলেও যিসকলৰ ওচৰত আমি ধৰুৱা হবলৈ বাধ্য হলোঁ। সেইসকলৰ প্ৰতি কৃতজ্ঞতা নিবেদন কৰা হ'ল। তদুপৰি যৌৱনৰ উচ্ছ্বাস কমাৰ লগে লগে এই শ্ৰেণী নাট লিখাৰ প্ৰতিও আমাৰ প্ৰবৃত্তি নাইকিয়া হ'ল আৰু সেই বাবে ইমান দিনে ইয়াক প্ৰকাশ নকৰোঁ বুলিয়েই হাত সাৱটি বহি আছিলোঁ। কিন্তু আজি ৩।৪ বছৰমান আগৰ পৰা বিশেষকৈ পূজাৰ সময়ত এই নাটৰ সাধনি ইমান বেছি হৈ আহিছে যে হিতাকাঙ্ক্ষী নাট্যামোদী বন্ধুসকলৰ অনুৰোধ ৰক্ষা কৰিবলৈ আমি নাটখনি ছপাবলৈ একৰকম বাধ্য হলোঁ। আৰু গুৱাহাটী কুমাৰ-ভাস্কৰত অভিনয় কৰোৱাবলৈ শ্ৰীযুত সত্যপ্ৰসাদ বৰুৱা বি-এলে যুক্ত কৰা নকলটোকে সামান্য সালসলনি কৰি 'ছত্ৰপতি শিৱাজী'ক ৰ'ইজৰ আগলৈ উলিয়ালোঁ।

যদিও 'ছত্ৰপতি শিৱাজী'ক বুৰঞ্জীমূলক নাট আখ্যা দিয়া হৈছে তথাপি কব লাগিব যে মূল কথাত বুৰঞ্জী অনুসৰণ কৰা হলেও বহু ঠাইত কল্পনাৰ বোল বাককৈয়ে পৰিছে আৰু বুৰঞ্জীত নাম-গোন্ধ নথকা কেইবাটাও চৰিত্ৰই লিখকৰ মনে পতা।

উত্তানৰ পৰা জন্ম লৈছে। সেইবোৰ ছালিজাবি নেদেখুৱালেও হব। ভৱিতে স্বৰ্গীয় ৰমেশ দত্তৰ 'মহাৰাষ্ট্ৰৰ জীৱন প্ৰভাত' আৰু N. S. Takakhav Esqr ৰ 'The Life of Sivaji Maharaj' গ্ৰন্থ অনুসৰণ কৰি এই নাথ্ লিখা হৈছিল। দুয়ো গৰাকী লিখকৰ ওচৰত আমি কৃতজ্ঞ। মুঠতে আমি প্ৰাতঃস্মৰণীয় হিন্দুবীৰৰ চৰিত্ৰ নাটখন আঁকিবলৈ চেষ্টা কৰিছো, বুৰঞ্জীত নহয়। অনুগ্ৰহ কৰি পাঠক আৰু দৰ্শকসকলে এই কথাষাৰ মনত ৰাখে যেন।

গুৱাহাটী
৬।২।০৬

বিনীত
শ্ৰীঅতুলচন্দ্ৰ হাজৰিকা

টোকা ঃ দ্বিতীয় তাঙৰণৰ কিতাপ বিচাৰি নেপাই প্ৰথম তাঙৰণৰ পুথি এখন কোনোমতে যোগাৰ কৰি বহু বছৰৰ অন্তত আৱশ্যকীয় সালসলনি কৰি এই সংশোধিত তাঙৰণ যুগুত কৰা হ'ল। আগৰ আঁসোৱাহবোৰ আঁতৰাবলৈ যত্ন কৰা হৈছে। দুটাৰ বাহিৰে আন আটাইকেউটা গান আমাৰ নিজৰ ৰচনাৰ পৰা দিয়া হ'ল। দুজন ৰৰেণ্য সঙ্গীত-কবিৰ (পদ্মধৰ চলিহা আৰু উমেশ চৌধাৰী) গীত দুটা সলনি কৰাৰ প্ৰযোজনবোধ নকৰিলো। আশা কৰোঁ একেৰাহে বহু বছৰে ছপাৰ বাহিৰত দুষ্প্ৰাপ্য হৈ থকা দেশপ্ৰেমমূলক এই নাটখনি পূৰ্ব্ববৎ সমাদৃত হব। —লিখক, ১।৬।৭৩

—ঃ অৰ্পণ ঃ—

পূজনীয় ডাঙৰ মামা

স্বৰ্গীয় শ্ৰীকান্ত চৌধাৰী

আৰু

পূজনীয় সৰু মামা

স্বৰ্গীয় হৰকান্ত চৌধাৰী

দুয়ো জনাৰ হাতত

এই পাহ

ভক্তি-ফুল।

চৰিত্ৰ

মুনিহ

শিৱাজী	...	...	মাৰাঠাপতি
ৰামদাস স্বামী	...	...	শিৱাজীৰ গুৰু
তানোজী	...	...	" সহকাৰী
দিলিপৰাও	...	...	" সেনাপতি
গোলাপসিংহ	...	...	" আশ্ৰিত
ঔৰংজীব	...	...	মোগল বাদছাহ
যশোৱন্তসিংহ (মাৰাবাৰ পতি)			মোগল সেনাপতি
চায়েস্তা খাঁ (চুবাদাৰ)			মোগল সেনাপতি
দিলিৰ খাঁ আৰু ৰামসিংহ			মোগল সেনাপতি
ছোলেমান খাঁ	...	...	কিল্লাদাৰ
আফজল খাঁ	...	...	বিজাপুৰ সেনাপতি
গেঞ্জেলাছ	...	...	পৰ্টুগিজ সেনাপতি

নেতাজী গেঞ্জেলাছ মাৱালি ছৰ্দাৰ, কাৰাৰক্ষী, প্ৰহৰী, উজিৰ, ওমৰাহ, চাৰণ, ডকাইত প্ৰভৃতি।

তিৰোতা

জিজিবাঈ	...	...	শিৱাজীৰ মাতৃ
অৰুণাবাঈ	...	...	" কন্যা
অমিয়া	...	...	গোলাপৰ ভনীয়েক
ভৈৰবী,	...	...	পাগলী

ছখিনা বিবি, বাইজী, নৰ্ত্তকী মাৰাঠা-গাভৰু প্ৰভৃতি।

ছত্ৰপতি শিৱাজী

প্ৰথম অঙ্ক

প্ৰথম দৰ্শন

পুনাৰ ওচৰৰ ৰাজআলি

ৰাম। —গীত—

জননী। পৰাধীনা বন্দিনী—
গৌৰৱমণ্ডিতা বিশ্ববিনন্দিতা ধৰিত্ৰীনন্দিনী।
ৰত্নগৰ্ভা তুমি বীৰ-প্ৰসৱিনী
উৎপীড়িতা হায় চিৰঅভাগিনী
গগনে-পৱনে কৰুণ ক্ৰন্দনে বাজিছে ৰাগিণী।
বিশ্ববিজয়িনী শত্ৰু-বিমৰ্দ্দিনী
জাগৃহি গোসাঁনী সিংহবাহিনী
বজোৱা দুন্দুভি, উৰুৱা পতাকা, সংহাৰি বিঘিনি ॥

[প্ৰস্থান। গোলাপসিংহ আৰু অমৰাৰ প্ৰবেশ।]

গোলাপ। গীত গাই গাই স্বদেশভক্ত সন্ন্যাসী গুচি গ'ল। শুনা, শুনা ভনীটী! কাণত বাজি ৰ'ল পৰাধীনতাৰ কি মৰ্মাহত সুৰ!

অমিয়া। সঁচা ককাইদেউ। যথাৰ্থ অভাগিনী আমাৰ মাতৃ ভাৰতবৰ্ষ। হ'লে বুলি আৰু বিদেশীৰ কিমান হেন্দোলনি সহ্য কৰিব ?

গোলা। মানুহৰ নিচিনা একেই দেশৰো ভাগ্যচক্ৰ।

অমি। এতিয়া আমি কোনখিনি পালোঁহি ককাইদেউ ?

গোলা। এইখন মহাৰাষ্ট্ৰ দেশ। মাৰাঠাপতি শিৱাজীৰ পুনা নগৰ ইয়াৰ পৰা বেছি দূৰত নহয়।

অমি। তেন্তে ইয়ালৈ কেলৈ আহিলা ? শুনিছো—মাৰাঠা-দেশত ডকাইতৰ বৰ উপদ্ৰৱ। মোৰ বৰ ভয় লাগিছে ককাইদেউ! যদি আমি ডকাইতৰ হাতত পৰোঁ তেন্তে আমাৰ কি গতি হব ? বনৰ বাঘে নেখালেও মনৰ বাঘে খায় নহয়।

গোলা। ওপৰত ভগৱন্ত আছে। তেওঁ অগতিৰ গতি, অনাথৰ নাথ আৰু নিৰাশ্ৰয়ৰ আশ্ৰয়। ৰাখে হৰি মাৰে কোনে, মাৰে হৰি ৰাখে কোনে ?

অমি। আৰু কিমান বাট যাব লাগিব ? ইয়াৰ পৰা পুনা নগৰ কিমান দূৰত ?

গোলা। এতিয়াও প্ৰায় এবেলাৰ বাট বাকী। যদি মাৰাঠাপতি শিৱাজীক লগ ধৰিব পাৰোঁ তেন্তে আমাৰ এটা সুদিহা কৰিব পাৰিম বুলি আশা কৰা যায়।

অমি। তুমি জানো তেওঁক চিনি পোৱা ?

গোলা। চিনি নেপালেও মানুহৰ মুখত তেওঁৰ বিষয়ে বহু কথা শুনিছো। গো-ব্ৰাহ্মণক ৰক্ষা কৰা, আৰ্য্যভূমিৰ লুপ্ত গৌৰৱ পুনৰ উদ্ধাৰ কৰা আৰু মহাৰাষ্ট্ৰৰ জাতীয় জীৱন গঠন কৰি নৱভাৰত সৃষ্টি কৰা তেওঁৰ জীৱনৰ মহাব্ৰত। মোৰ বিশ্বাস—তেওঁৰ ওচৰৰ পৰা আমি বিফল হৈ উলটিব নেলাগিব। যদি সুবিধা হয়,ময়ো মাৰাঠাপতিৰ স্বদেশমন্ত্ৰত দীক্ষা লম—মাতৃভূমিভাৰতবৰ্ষৰ মুক্তি-অভিযানত যোগ দি জীৱন ধন্য কৰিম।

অমি। আই ভগৱতীয়ে তোমাৰ আশা ফলৱতী কৰক।

নেপথ্যত ৰামপ্ৰসাদ। ধৰ ঐ, ধৰ ঐ লালমণি! সোণালী সুযোগ। সোণালী সুযোগ।

নেঃ লালমণি। তই আগবাঢ়। মই তোৰ পাছে পাছে গৈছোঁ।

নেঃ ৰাম। নহয় অ' তই আগবাঢ়। একো ভয় নাই।

নেঃ লাল। বহুত পুৰস্কাৰ। আগবাঢ়, আগবাঢ়।

অমি। সেয়া কাৰ মাত ককাইদেউ?

গোলা। বোধকৰোঁ আমি ডকাইতৰ হাতত পৰিলোঁ।

অমি (কৰযোৰে)। হে হনুমানজী! আমাক এই আসন্ন বিপদৰ পৰা ৰক্ষা কৰা।

[দুজন ডকাইতৰ প্ৰবেশ।]

লাল। ধৰ ৰামপ্ৰসাদ। ধৰ। কি চাই আছ?

গোলা। খবৰদাৰ, মোৰ ভনীৰ গাত হাত দিবি। অনৰ্থক ৰাজপুতৰ হাতত অপঘাত মৃত্যু হব।

ৰাম। কাক ভয় দেখুৱাইছ তো? আজি বেছ মজা পাবি। শুনাই নেৰিম একা।

গোলা। ৰাজপুতে ভয়ৰ নাম নেজানে।

ৰাম। আজি জানিব একা। ভালে ভালে সেই ছোৱালীজনী আমাক দে। নহলে জানিছই নহয়—হাঃ হাঃ হাঃ!

লাল। ঠিক, ঠিক, ঠিক। এই ছোৱালীৰ মূল্য বহুত পুৰস্কাৰ। হুজুৰ খুব খুচি হব। ধৰ অ' ধৰ। কি চাই আছ?

[আগবাঢ়ি গৈ পাছুৱাই আহে।]

ৰাম। কি হল অ' ভাইজী! বীৰৰ খোজেৰে গৈ দেখোন পাছুৱাই আহিলি?

লাল। তয়ো ব'ল। দুয়ো একেলগে ধৰোঁ ব'ল। (দুয়ো আগবাঢ়ে)

গোলা। মৃত্যু তহঁতৰ সন্নিকট। মোৰ হাতত পৰা তহঁতৰ আজি নিস্তাৰ নাই। (তিনিওৰো যুদ্ধ। শিকলৰ শব্দ। গোলাপৰ মূৰ্চ্ছা)

অমি। ককাইদেউ! ককাইদেউ! কোন পাষণ্ডই তোমাৰ গাত আঘাত কৰিলে? (গোলাপক সাৱটি ধৰে।)

লাল। হেৰ, সি নমৰিল ঐ। কাণৰ কাষেদিহে গুলীটো পাৰ হৈ গ'ল এক।।

ৰাম। ওঁ ওঁ মূৰ্চ্ছা। কাণে কাণ মাৰিহে সাৰিল। সি যি নহওক সহজে আমাৰ কাম হাচিল হব।

[হাতত পিস্তল লৈ দিলিপৰাওৰ প্ৰবেশ।]

দিলীপ। ওইঁত এতিয়া যা।

লাল। আমাৰ বকছিছ হজুৰ?

দিলীপ। হোঁ। (টোপোলা এটা দলি মাৰি।) সৌ গছৰ তলত পৰি লগৈ।

ৰাম। বহুত বহুত আচ্ছা হুজুৰ!

লাল। ব'ল, ব'ল, ব'ল।

[ধনৰ টোপালা লৈ দুয়োৰো প্ৰস্থান।]

দিলি (অমিয়াক হাতত ধৰি)। উঠ সুন্দৰী! মোৰ লগত ব'লা, নহলে ডকাইতে তোমাৰ সৰ্ব্বনাশ কৰিব।

অমি (কান্দি কান্দি)। কলৈ যাম?

দিলি। নিৰাপদ স্থানলৈ।

অমি। মোৰ ককাইদেউ য'ত আছে তাতকৈ বেছি নিৰাপদ স্থান নাই।

দিলি। মোৰ কথা শুনা। নহলে অঘটন ঘটিব। সৌৱা আৰু এদল ডকাইত আহিব লাগিছে। সিহঁতে পালে শুদাই নেৰে।

অমি। মই নেযাওঁ। ককাইদেউক এৰি মই কলৈকো নেযাওঁ।

দিলি। থাকিলো তেওঁক সকৰাৰ নোৱাৰিবাই, ওপৰাৰ ডকাইতৰ হাতত নিজাৰা আপদ চপাই লবা। জানাই নহয়, হৰিণ'ৰ গাৰ মঙহেই বৈৰী।

অমি (কান্দি কান্দি)। মোৰ আৰু বাকী একো নাই। ভগৱানে এই অভাগীৰ সবলোকে নিলে। বাকী আছিল ককাইদেউ। তেওঁ আজি ডকাইতৰ গুলীত সংজ্ঞাহীন।

দিদি। মই তাৰো এটা ভাল ব্যৱস্থা কৰিম। আহাঁ, তুমি সোণকালে মোৰ লগত আহাঁ।

[বলেৰে অমিয়াক টানি লৈ যায়। হাতত ত্ৰিশূল লৈ ভৈৰবীৰ প্ৰৱেশ।]

ভৈৰবী। বহুত ওপৰলৈ হাত মেলিছিলো, হাত কোচাই আনিবলৈ বাধ্য হলোঁ। যিজনক মই প্ৰাণ ভৰি ভাল পাইছিলো, তেওঁৰ পৰা উৎসাহজনক সঁহাৰিও পাইছিলো সঁচা কিন্তু প্ৰতিকূল পৰিস্থিতিয়ে সকলো ওলটপালট কৰি দিলে। মনে খন্দা পুখুৰীত পানী শুকাই গ'ল। পৰম্পৰাই বাধা দিলে, অভিজাত্যই হেঙাৰ পুতিলে। আমাৰ মাজত আজি বহু যোজন ব্যবধান। প্ৰথমতে মই যি বাট বাছি লৈছিলোঁ, আজি সেই বাট এৰি নতুন বাট লৈছোঁ, নতুন পোহৰৰ সন্ধান পাইছোঁ। প্ৰতিবাদ নাই—অভিযোগ নাই—প্ৰত্যাহ্বান নাই, সকলো নীৰৱে মূৰ পাতি লৈছোঁ, সেয়ে হলেও তেওঁৰ জীৱনৰ উদ্দেশ্য আৰু মোৰ জীৱনৰ উদ্দেশ্য একেটাই, এই উদ্দেশ্যৰ মাজেদিয়ে আমাৰ মিলন হব। মানুহে আজি ভৈৰবীক পাগলী বোলে। বুলিব নোৱাৰিছে। যদি বুলি ভালপায়, বোলক। হাঃ হাঃ হাঃ! (গোলাপলৈ লক্ষ্য কৰি) কোনহে তুমি? এনেকৈ পৰি আছা কিয়? উঠাচোন বোপাটি!

গোলা। ব—ৰ যাত—না ভনী—টী।

ভৈৰ। কোন? কোন তুমি? হাঃ হাঃ হাঃ! মোক ভনী বুলি মাতিছা!

গোলা। ভনী—টী। পা—নী।

ভৈৰ। কোন হতভগীয়াৰ এই অৱস্থা?

গোলা। বৰ পিয়াহ। পানী পা—নী।

ভৈৰ। ৰ'বা, মই পানী আনি দিওঁ।

ভৈৰ (গোলাপৰ মুখত পানী দি)। ভাল পাইছা নে? উঠিব পাৰিবা জানো? মোৰ গাত ধৰি উঠা।

গোলা। পাৰিম ভনীটী! গাত চেতন পাইছোঁ। (উঠি ভৈৰবীক

দেখা পাই) ইকি ! তুমি মোৰ ভনীটী নোহোৱা ? তেন্তে তুমি কোন ? মোৰ ভনাটী ক'ত ? ময়ে বা ক'ত ? দুদিন আজি অনাহাৰ। পথভ্ৰমণত অতিশয় ক্লান্ত। পাপিষ্ঠহতৰ লগত যুঁজি সংজ্ঞাহীন হলোঁ। মোৰ ভনীটী—মোৰ প্ৰাণৰ ভনাটী ওচৰতে থিয় হৈ আছিল। তাইক নিশ্চয় সিহঁতে ধৰি লৈ গ'ল।

ভৈৰ। তুমি যে জীয়াই থাকিলা, সেয়েই যথালাভ।

গোলা। হা ভগৱান! শেষত এইডাল ৰাম্‌টা ভানো মোৰ মূৰলৈ সাঁচি থৈছিলা ? ৰাজ্যসুখ—পৈতৃক ৰাজসিংহাসন মোগলৰ পদপ্ৰান্তত সপি দি নিৰাপদ স্থান বিচাৰি আহিছিলোঁ। বাটতেই আজি আকৌ জীৱনৰ একমাত্ৰ সমল মোৰ প্ৰাণৰ ভনীটীকো কাঢ়ি নিলা। প্ৰভু! তুমি দয়াময় নোহোৱা— তুমি নিৰ্মম, তুমি নিষ্ঠুৰ।

ভৈৰ। যুৱক! মোৰ লগত ব'লা। ভগৱানে তোমাক সহায় কৰিব।

গোলা। কোন তুমি দেৱী ?

ভৈৰ। মই দেৱী নহওঁ—পাগলী। একো ভয় নাই। পাগলীয়ে তোমাৰ উপকাৰৰ বাহিৰে অপকাৰ নকৰে।

গোলা। তুমিয়ে বা ইয়াত কিয় ? এই স্থান নিৰাপদ নহয়। ডকাইতে মোৰ ভনীটীক চুৰ ক'ৰি নিলে। নিশ্চয় পাষণ্ডহঁতে তাইক খুন কৰিছে।

ভৈৰ। বোপাটি! তেনে অমঙ্গলীয়া কথা নেভাবিবা। তোমাৰ ভনীয়েৰা নিশ্চয় জীয়াই আছে।

গোলা। তোমাৰ মুখত ফুল-চন্দন পৰক।

ভৈৰ। এতিয়া মোৰ লগত বলা। একো ভয় নাই।

গোলা। কলৈ ?

ভৈৰ। মই যলৈ লৈ যাওঁ, তালৈ।

গোলা। ঠিক সেয়ে হব। গৈছে—সকলো গৈছে। যাওক। জীৱনৰ সকলো সুখৰ পৰা বঞ্চিত হৈ অসহায় দুটি জীৱই শান্তি বিচাৰি ফুৰিছিলোঁ। তাৰো এটা আজি শূন্যত মিলি গ'ল।

ভৈৰ। মোৰ লগত ব'লা। ভগৱানত বিশ্বাস নেহেৰুৱাবা। ইও এক অগ্নিপৰীক্ষা।

গোলা। মই মোৰ নিজৰ জীৱনৰ বাবে চিন্তা নকৰোঁ। কিন্তু মোৰ ভনীটীৰ অৱস্থা—

ভৈৰ। সেইবোৰ কথা পিচত ভাবিবা। শৰীৰমাদ্যং খলু ধৰ্ম্মসাধনম্। আহা।

গোলা। ব'লা আগ্‌ত ! মই তোমাৰ সন্তান।

ভৈৰ। (গোলাক হাতত ধৰি)। তুমি মোৰেই সন্তান নোহোৱা—তুমি সিংহবাহিনী ভৱানী মাতাৰ সন্তান। মানুহৰ জীৱনৰ বিফলতা-বোৰে কাটিয়'হে আনে জীৱনৰ জয়মাল্য। মূৰত কণ্টক-মুকুট পিন্ধি হলেও আগবাঢ়ি যাব লাগিব অমৃতৰ পুত্ৰ তুমি—আহা মোৰ হাতত ধৰা।

[দুয়োৰে প্ৰস্থান ।]

— ——

দ্বিতীয় দৰ্শন

ভৱানী মন্দিৰৰ সন্মুখ

শিবাজী, তানোজী, দিলিপৰাও আৰু আন আন মাৰাঠা যোদ্ধাবিলাক। মন্দিৰৰ ভিতৰত শঙ্খ ঘণ্ট, দৰ-কাঁহ আদি বাজি উঠিল। সকলোৱে সভক্তে মূৰ দোৱালে। শিবাজী আৰু তানোজী কাষে কাষে আগুৱাই আহে।

শিৱ। জীৱনৰ এই মহা সন্ধিক্ষণত থিয় হৈ তানোজী। মনত পৰিছে আজ শৈশৱৰ সোণালী কল্পনা। মনত পৰিছে ঘোঁৰাৰ পিঠিত উঠি মহাৰাষ্ট্ৰৰ পৰ্ব্বতে-ভৈয়ামে ঘূৰি ফুৰা সেই স্বপ্নময় দিনবোৰলৈ। দাদোজীৰ উদ্দীপনাময় বাণীয়ে আজিও মোক উত্তেজিত কৰি তোলে। কিমান দিন যে মাতৃ ভৱানীৰ পদপ্ৰান্তত নিৰলে বহি ভাবোঁ—

জাতিৰ মুক্তি, দেশৰ মুক্তি। সমুখত ভাহি উঠে হিন্দুস্থানৰ গৌৰৱপূৰ্ণ ইতিহাস। দেখা পাওঁ—ৰামায়ণৰ ৰাম-ৰাজ্য, মহাভাৰতৰ ধৰ্ম্মৰাজ্য। কাণৰ কাষত গভীৰ নিনাদে বাজি উঠে—শ্ৰীকৃষ্ণৰ পাঞ্চজন্য, অৰ্জ্জুনৰ গাণ্ডীৱৰ হুঙ্কাৰ। চন্দ্ৰগুপ্ত, অশোক, বিক্ৰমাদিত্য, হৰ্ষবৰ্দ্ধন, বাপ্পাৰাও, পৃথ্বীৰাজ, ৰাণা প্ৰতাপ প্ৰভৃতিয়ে এজন এজনকৈ আহি মোক যেন উদগনি দি গুচি যায়। চকুৰ আগত দেখা পাওঁ—স্বাধীন হিন্দুস্থানৰ মানচিত্ৰ। মনৰ ভিতৰত চিন্তাৰ হিল্লোল বাগৰি যায়। চাওঁতে চাওঁতে হিন্দুস্থানৰ মানচিত্ৰখন যেন কঁপি উঠে। বিস্ময়ত মই মুগ্ধ হওঁ। মই কি দেখোঁ জানা তানোজী? সুপ্ত ভাৰত যেন আকৌ জাগি উঠিল। জাগি উঠিল—শত সহস্ৰ নিপিড়িত নিষ্পেষিত পদদলিত মানৱ। মুক্তিমন্ত্ৰলৈ হৈ সিহঁতে যেন চিঞৰি উঠে—শিৱাজী—শিৱাজী!

[ঠিক সেই সময়তে গুৰু ৰামদাস স্বামী কমণ্ডলু হাতত লৈ মন্দিৰৰ পৰা ওলাই আহিল

ৰাম। বৎস শিৱাজী!

শিৱ (উত্ৰাৱল হৈ লৰি গৈ ৰামদাসৰ ভৰিত ধৰি)। গুৰুদেৱ! গুৰুদেৱ!

ৰাম। আই ভৱানীৰ আশীৰ্ব্বাদ-নিৰ্ম্মালি গ্ৰহণ কৰা বৎস!

শিৱ। তানোজী! দিলীপৰাও! ৰঘুনাথ! আহাঁ, সকলোৱে আগবাঢ়ি আহাঁ। মাতৃৰ আশীৰ্ব্বাদ নিৰ্ম্মালি গ্ৰহণ কৰোঁহক

(সকলে কাষ চাপি আঁঠু লতজাপু কৈ নিৰ্ম্মালি লয়।)

ৰাম (কমণ্ডলুৰ পানী ছটিয়াই)। ওম্ শান্তি। ওম্ শান্তি। ওম্ শান্তি।

শিৱ। গুৰুদেৱ! মাতৃৰ আদেশ?

ৰাম। সমগ্ৰ মাৰাঠা জাতিৰ প্ৰতি মাতৃ সুপ্ৰসন্না। শিৱাজী!

শিৱ। গুৰুদেৱ!

ৰাম। তোমাৰ প্ৰতি দেৱীৰ আদেশ—তুমি এই সুপ্ত বিৰাট জাতিৰ গাত লুপ্ত শক্তিৰ বিজুলী সোঁত সোমাব লাগিব। বিদেশী বিজাতিৰ পদলেহনত সন্ধিত হোৱা আৱৰ্জ্জনা পঙ্কিলতা ধুই-পখালি বাহিৰে-

ভিতৰে নিকা হব লাগিব। মাৰাঠা জাতিক গঢ়ি তুলিব লাগিব তুমি নতুন ঠাচত। আজিৰ এই পৱিত্ৰ দিনত—এয়েই হওক তোমাৰ সংকল্প শিলিখা।

শিৱ। মাতৃৰ আশীৰ্ব্বাদ শিৱাজীৰ অক্ষয় কৰক গুৰুদেৱ।

ৰাম। তোমালোক প্ৰত্যেকেই মহামায়াৰ মন্ত্ৰপুত অসি নিজ অভিৰুচি-মতে বাছি লোৱা। সাৱধান কাৰো দ্বাৰা যেন ভৱানীৰ মন্ত্ৰপুত অসি কলঙ্কিত নহয়।

(পোনতে শিৱাজী আৰু তানোজীয়ে অস্ত্ৰ লয়।)

ৰাম। মনত ৰাখিবা—এই অস্ত্ৰ যেন স্বজাতিৰ শোণিতেৰে ৰঞ্জিত নহয়।

(দিলিপৰাওৰ বাহিৰে বাকীবিলাকে অস্ত্ৰ লয়।)

ৰাম। আৰু ইয়াকো মনত ৰাখিবা—আমাৰ এই অভিযান মুছলমানৰ বিৰুদ্ধে নহয়—অন্যায় আৰু অনাচাৰৰ বিৰুদ্ধেহে। লাঞ্ছিত মহামানৱৰ আত্মপ্ৰতিষ্ঠাৰ বাবে আমাৰ এই বিপুল আয়োজন। তাত পাপ নাই, হিংসা নাই, ক্ষুদ্ৰ সংকীৰ্ণতা নাই। স্বদেশমন্ত্ৰত দীক্ষিত আই ভৱানীৰ সেৱক আমি। এই মহাযজ্ঞৰ প্ৰধান হোতা বৎস শিৱাজী—তুমি। জয় তোমাৰ অনিবাৰ্য্য। মাভৈঃ! মাভৈঃ।

শিৱ। দিলিপৰাও! অস্ত্ৰ গ্ৰহণ কৰা।

দিলি (অস্ত্ৰ তুলি লয় কিন্তু হাত কঁপিবলৈ ধৰে)

শিৱ। দিলিপৰাও! তোমাৰ হাত কঁপিছে কিয়?

দিলি। মই এই মন্ত্ৰপুত অসি গ্ৰহণ কৰিবলৈ অসমৰ্থ।

শিৱ। ই বৰ লাজৰ কথা দিলিপৰাও! মহাৰাষ্ট্ৰৰ সন্তান হৈ তুমি আত্মবিশ্বাস হেৰুৱাইছা। তেন্তে তুমি মোৰ এই অসিকে গ্ৰহণ কৰা। ই মন্ত্ৰপুত নহয়। (নিজৰ তৰোৱাল দিয়ে।)

দিলি। ইও মন্ত্ৰপুত ছৰ্দাৰ! ভৱানীৰ মন্ত্ৰ নাই সঁচা—কিন্তু ইও বহন কৰিছে শিৱাজীৰ স্বদেশমন্ত্ৰ। তথাপি মই মাৰাঠাপতিৰ আদেশ শিৰোধাৰ্য্য কৰি এই অস্ত্ৰ গ্ৰহণ কৰিলোঁ।

[গোপালক লৈ ভৈৰৱীৰ প্ৰৱেশ।]

ভৈৰ। ছত্ৰপতি!

শিৱ। অ' ভৈৰবী! তুমি আহিছা, আহঁ।

ভৈৰ। মই আৰু ভৈৰবী নহওঁ। ভৈৰবীৰ মৃত্যু হৈছে। মই পাগলী।

শিৱ। তোমাৰ দুই চকুত যেন জুইৰ ফিৰিঙতি! চিনিও যেন তোমাক মই চিনি পোৱা নাই। যাওক সেই কথা। কি লাগে কোৱা?

ভৈৰ। তোমাৰ ওচৰত মোৰ এটা নিবেদন আছে। ৰক্ষা কৰিবা নে?

শিৱ। কোৱা।

ভৈৰ। এই লৰাটি তোমাৰ হাতত সঁপি দিলোঁ। এই ভাগ্যান্বেষী যুৱকক তুমি তাৰ কৰ্ত্তব্য নিৰ্দ্ধাৰণ কৰি দিবা। মই এতিয়া আহোঁ। সময়ত আকৌ দেখা হব। নমস্কাৰ। [প্ৰস্থান।]

শিৱ (স্বগত)। অদ্ভুত এই তেজস্বিনী নাৰী। যেন এটি জ্যোতি-শিখা —যেন এটি প্ৰহেলিকা। শৈশৱতে যাৰ সতে মোৰ—। যাওক সেই কথা। যুৱক! তোমাৰ পৰিচয়?

গোলা। মোৰ নাম গোলাপসিংহ। তাতকৈ বেছি পৰিচয় নাই।

শিৱ। তুমি কি কামৰ কাৰণে উপযুক্ত?

গোলা। ভগৱান একলিঙ্গদেৱৰ অনুগ্ৰহত মই কোনো ভাল কামৰ বাবে অনুপযুক্ত নহওঁ। মোক লাগে ছত্ৰপতি শিৱাজীৰ পৰা শক্তিমন্ত্ৰৰ দীক্ষা।

শিৱ। সৌ দেৱীৰ প্ৰাঙ্গণত থকা তৰোৱালখন তুলি লব পাৰিবা নে?

গোলা। নিশ্চয় পাৰিম। মাতৃৰ সন্তান মই।

শিৱ। লোৱা, গ্ৰহণ কৰা। কিন্তু মনত ৰাখিবা ভাই! ই সাধাৰণ তৰোৱাল নহয়, আই ভৱানীৰ মন্ত্ৰপূত।

গোলা। (তৰোৱাল গ্ৰহণ কৰি)। দেৱী ভৱানী! তোমাৰ এই মন্ত্ৰপূত অসি তোমাৰেই এজন শক্তিহীন সন্তানে হাতত তুলি ললে। আই শক্তিময়ী! তোমাৰ শক্তিয়েই মোৰ শক্তি তোমাৰ ইচ্ছা যাতে পূৰ্ণ কৰিব পাৰোঁ, সেই বাবে শক্তি দিয়া আই!

শিৱ। গোলাপ! মই তোমাক হাবিলদাৰ পদত নিযুক্ত কৰিলোঁ।

গোলা (শিৱ লোৱাই অভিবাদন কৰি)। এই অনুগ্ৰহৰ বাবে গোলাপ-সিংহ আজীৱন ঋণী হৈ থাকিল।

[ঠিক সেই সময়তে মাৱালী ছৰ্দাৰ সোমাই আহে]

শিৱ। কি বাতৰি আনিছা মাৱালী ছৰ্দাৰ?

ছৰ্দ্দাৰ। খবৰতো সব তই জানই ৰাজা! ভাবিলোঁ, ভৱানী মাইজীক দৰ্ছন কৰি আহোঁ।

শিব। বেছ, মন্দিৰৰ ভিতৰলৈ সোমাই যোৱা। (ছৰ্দাৰ সোমাই গ'ল।) কেৱল আমি মোগল-পাঠানৰ লগত যুদ্ধ কৰিলেই নহব তানোজী! শুনিব লাগিব যুগৰ আহ্বান। ভাঙিব লাগিব সমাজত গঢ়ি উঠা স্পৃশ্য-অস্পৃশ্যৰ দুৰ্ভেদ্য প্ৰাচীৰ। দূৰ কৰিব লাগিব শাস্ত্ৰ'চাৰত নামত চলি অহা মিথ্যাচাৰৰ আবৰ্জ্জনাবোৰ। তেতিয়াহে বৰ্ত্তমানৰ পঙ্গু হিন্দু জাতিয়ে সুস্থ সবল হৈ সকলো অন্যায়-অসাম্যৰ বিৰুদ্ধে মূৰ তুলি থিয় হবলৈ সমৰ্থ হব। এইখন গুহক চণ্ডালৰ দেশ নহয় যে তানোজী?

তানো। কিয় নহব মহাৰাজ! নিশ্চয় হয়। ইমান দিনে যাক আমি অস্পৃশ্য বুলি ভৰিৰে গচকি ৰাখিছিলো—আজি মাৰাঠাপতিৰ অনুগ্ৰহত সেইবিলাকেই প্ৰথম শ্ৰেণীৰ মাতৃভক্ত হৈ স্বদেশপ্ৰেমত মতলীয়া হৈ উঠিছে। স্বদেশৰ—স্বজাতিৰ মুক্তিৰ চাবি-কাঠী যে এইসকলৰ হাততেই। (ছৰ্দাৰ ওলাই আহে।)

শিৱ। ছৰ্দাৰজী! কিমান সৈন্য গোটালা?

ছৰ্দাৰ। বহুত, বহুত, বহুত। ইমান ডাঙৰ ফৌজ তই কেতিয়াও দেকাই নাই ৰাজা!

শিৱ। বৰ সন্তোষ পালোঁ ছৰ্দাৰ।

ছৰ্দা। ৰাজা! আৰু কোন দুৰ্গ জয় কৰিবি?

শিৱ। সময়মতে খবৰ দিম।

ছৰ্দ্দাৰ। তই থাকিবি। মই আহিলোঁ ৰাজা! [প্ৰস্থান।]

শিৱ। আমিও যাওঁ। আহাঁ তানোজী, ৰঘুনাথ!

[গোলাপৰ বাহিৰে সকলোৰে প্ৰস্থান।]

গোলা। হে আই পাষাণী! আজি ইমান দিনৰ মূৰত বোধকৰোঁ গোলাপসিংহৰ করুণ ক্ৰন্দনধ্বনিয়ে তোমাৰ পাষাণ হৃদয় বিগলিত কৰিছে। মই তোমাৰ বৰ দুৰ্ভগীয়া সন্তান আই! সংসাৰত মোৰ আজি আপোন বুলিবলৈ কোনো নাই। পিতৃ-মাতৃ, স্বদেশ-স্বজন সকলোৰে পৰা মই বঞ্চিত হৈছোঁ। আছিলগৈ এজনী ভনী। শেষত তাইকো হেৰুৱালোঁ। কাকো নেলাগে আই! তুমি মাথোন সহায় থাকিবা। (প্ৰণাম কৰি উঠি আহি) এইবাৰ গোলাপসিংহৰ ব্ৰত স্বদেশৰ, স্বজাতিৰ মুক্তিমঙ্গল। শিৱাজীৰ স্বপ্নই আজি প্ৰতিজন ভাৰত-সন্তানৰ স্বপ্ন। প্ৰয়োজন হলে দিব লাগিব মাতৃৰ পূজাবেদীত ৰক্ত-আহুতি। জননী জন্ম-ভূমিশ্চ স্বৰ্গাদপি গৰীয়সী। [প্ৰস্থান।]

তৃতীয় দৰ্শন

শিৱাজীৰ কক্ষ

[চিন্তামগ্ন শিৱাজী।]

শিৱ। হিন্দু জাতি বহুত দিন শুলে। টোপনিত লালকাল দি পৰি থাকিবলৈ আৰু সময় নাই। কাণৰ কাষত জয়-ডঙ্কা বজাই দি সুপ্ত নৰ-নাৰীৰ জাগ্ৰত কৰি হিন্দুস্থানত আৰ্য্যৰ গৌৰৱৰ বিজয় পতাকা উৰুৱাবই লাগিব। আৰু বহি থাকিব নোৱাৰি।

[জিজিবাঈৰ প্ৰৱেশ।]

জিজি। বাছা শিৱাজী!

শিৱ। আই আহিছা? মোৰ ভক্তিভৰা প্ৰণাম গ্ৰহণ কৰা।

জিজি। কল্যাণ হওক। তুমি অকলৈ ইয়াত কি ভাবি আছা বাছা ?

শিৱ। আশীর্ব্বাদ কৰা . আই! আজি যি ভাবিছোঁ, তাক যেন অচিৰতে সত্যত পৰিণত কৰিব পাৰোঁ। পূজাৰ লগ্ন যে উকলি যায়।

জিজি। মাতৃৰ আশীৰ্ব্বাদৰ দুৱাৰ পুত্ৰৰ কাৰণে সদায় মুকলি। শিৱাজীৰ সোণৰ সপোন দিঠকত পৰিণত হওক।

শিৱ। আই! মূৰত তোমাৰ পদধূলি দিয়া। (পদধূলি লৈ) তোমাৰ এই আশীৰ্ব্বাদ শিৱাজীৰ শৰীৰত অক্ষয় কৱচ হৈ থাকিল।

জিজি। মই ভৱানী-মন্দিৰৰ পৰা আহোঁ।

শিৱ। যোৱা মাতৃ। [জিজিবাঈৰ প্ৰস্থান।] তোমাৰ চৰণ-ধূলিতেই মোৰ সাধনাৰ স্বৰ্গ। তুমি যে মোৰ চিৰআৰাধ্যা সুজলা সুফলা শস্যশ্যামলা ভাৰত মাতৃৰ জীৱন্ত প্ৰতীক।

[ভানোজীৰ প্ৰৱেশ।]

ভানো। মহাৰাজ!

শিৱ। ভানোজী! বন্ধু! কোৱা, নিমাত হৈ ৰলা কিয় ?

ভানো। মহাৰাজ! এটা বৰ বিপদৰ সংবাদ।

শিৱ। কোৱা বন্ধু! বিপদৰ মাজেদিয়ে শিৱাজীৰ জয়যাত্ৰা। কোনো দুৰ্গ শত্ৰুৰ হাতলৈ গ'ল নেকি ? কোনো সেনানায়কৰ পতন হ'ল নেকি ?

ভানো। তাতোকৈ ডাঙৰ বিপদ মহাৰাজ! প্ৰভু শাহজী বন্দী।

শিৱ। কি ক'লা ? কি ক'লা ভানোজী ? বন্দী— শিৱাজীৰ পিতা শাহজী বন্দী ?

ভানো। ক্ষমা কৰিব মহাৰাজ। দুঃসংবাদ হলেও সত্য। মই এই মাত্ৰ সঠিকভাবে জানি আহিছোঁ।

শিৱ। কোন নৰাধমে তেওঁক বন্দী কৰিলে ? কাৰ ইমান সাহ ?

ভানো। বিজাপুৰৰ চুলতানে। মহম্মদ আদিলছাহৰ আদেশত প্ৰভু শাহজী বন্দী।

শিৱ। মূর্খ চুলতান! তই বুজিব পৰা নাই—কেটীসাপৰ লগত এইবাৰ তোৰ খেলা হব। বিজাপুৰৰ দৰ্পচূৰ্ণ কৰি পিতাক উদ্ধাৰ কৰিবই লাগিব। আহা দিলিপৰাও। [দিলিপৰাওৰ প্ৰবেশ।]

দিলি। মহাৰাজ!

শিৱ। ঘোঁৰা সজোৱা। বিজাপুৰৰ বিৰুদ্ধে তোমাৰ সৈন্য-বাহিনী তুৰন্তে সজ্জিত কৰা দিলিপৰাও!

দিলি। মহাৰাজ!

শিৱ। কোনো প্ৰশ্ন নকৰিবা। যোৱা, বিনা বাক্যব্যয়ে মোৰ আদেশ পালন কৰাগৈ।

[প্ৰস্থান। জিজবাঈৰ প্ৰবেশ।]

শিৱ। শুনিছা নে আই! পিতা মোৰ বন্দী। বিজাপুৰে বিচাৰিছে শিৱাজীৰ শক্তিৰ পৰীক্ষা। মই এই প্ৰত্যাহ্বান গ্ৰহণ কৰি চুলতানৰ দৰ্প চূৰ্ণ কৰিম।

জিজি। অধৈৰ্য্য নহবা শিৱা। বীৰ পুত্ৰ তুমি মোৰ।

শিৱা। ক্ষুদ্ৰ বিজাপুৰ কামানৰ আগত উৰুৱাই দিম আই!

জিজি। শিৱা!

শিৱ। আশীৰ্ব্বাদ কৰা আই! তুৰন্তে যেন মই পিতৃ-অপমানৰ প্ৰতিশোধ লব পাৰোঁ, নিৰ্ব্বোধ আদিলছাহক পৃথিৱীৰ পৰা বিদায় দি পিতাক মোৰ বন্দীশালৰ পৰা মুক্ত কৰিব পাৰোঁ।

জিজি। সম্প্ৰতি বিজাপুৰ-আক্ৰমণৰ প্ৰয়োজন নাই পুত্ৰ!

শিৱ। কিয় আই? পিতাক বন্দীশালত থৈ ধৰ্ম্মৰাজ্য প্ৰতিষ্ঠাৰ কল্পনা মোৰ—নৱভাৰত গঠনৰ সপোন মোৰ—সাৰ্থক কৰিম কেনেকৈ?

জিজি। সেই কাৰণেইতো কৈছোঁ—এই আক্ৰমণ সম্প্ৰতি প্ৰয়োজন নাই। কেৱল তোমাৰ পিতাৰাই নহয়—তেনে বহু জন আজি নিৰ্য্যাতিত। মাৰাঠাৰ বহু সেৱক, বহু স্বদেশভক্তই বিনা বিচাৰে তিল তিলকৈ প্ৰাণ দিছে কাৰাগাৰৰ ভিতৰত। হয়তো তেওঁ-

বিলাকৰ বহুতৰে পুত্ৰ নাই। তেওঁলোকক মুক্তি দিব কোনে? তেওঁবিলাকক উদ্ধাৰ কৰিব কোনে?

শিৱ। বিজাপুৰৰ কাৰাগাৰ ধ্বংস কৰি সকলোৰে মুক্তিৰ বিধান কৰিব এই শিৱাজীয়ে।

জিজি। কেৱল বিজাপুৰেইতো নহয়। তাৰো ওপৰত আছে দুৰ্দ্ধৰ্ষ মোগল। ভাবিছা নে তুমি—পাৰিবা সহজে সেই মোগলক? সিহঁতেওতো বিচাৰিব লাগিছে—কোনফালেদি মাৰাঠা-দমনৰ ছিদ্ৰ মিলে।

তানো। সঁচা আই! তাৰে অপেক্ষাত দাক্ষিণাত্যৰ শিবিৰত বহি ঔৰংজীৱে সুযোগলৈ বাট চাই আছে। ছাহজাদা ঔৰংজীৱৰ চাতুৰীকিৰ তলানলা পোৱা টান।

শিৱ। মোগলকো মই উপেক্ষাৰ চকুৰে চাব খোজা নাই আই! কিন্তু পিতা যে মোৰ বন্দী?

জিজি। এই দুৰ্ভগীয়া দেশত বন্দী নহয় কোন শিৱা? ইটাৰ দেৱালেৰে ঘেৰা বিজাপুৰৰ বন্দীশালেই নহয়—যদি ভাবি চোৱা সমগ্ৰ হিন্দুস্থানেই আজি বন্দীশাল। লক্ষ লক্ষ ভাৰত-সন্তান আজি পাঠান আৰু মোগলৰ বন্দীশালত পচিব লাগিছে কিয়? এই সোণৰ হিন্দুস্থান কাৰ দেশ? কাৰ জন্মভূমি? বিদেশী মোগলৰ ইয়াৰ ওপৰৰ কি স্বত্ব? নিজৰ দেশত হিন্দু হোৱাৰ অপৰাধত জিজিয়া কৰ দিব লাগে কিয়? ইয়াৰ প্ৰতিকাৰ কৰিব কোনে? ভাবি চোৱা শিৱা! তোমাৰ মুৰত কিমান গুৰু ভাৰ।

শিৱা। সেই বাবেইতো আই! জাতিৰ সমগ্ৰ শক্তি একত্ৰিত কৰি প্ৰথমতে জঁপিয়াই পৰোঁ বিজাপুৰৰ ওপৰত—পিতাৰ মুক্তিৰ দিহা কৰোঁ। তাৰ পিছত—

জিজি। অনাহকত শক্তিৰ অপচয় কৰা ৰাজনীতি নহয়—সি দূৰদৰ্শিতাৰ পৰিচায়কো নহয়। এনে আত্মঘাতী পন্থাৰে ৰাজপুতে বাৰে বাৰে যি ভুল কৰি গৈছে, তুমিও যদি তেনে ভুলকে কৰা,

তেন্তে প্ৰশংসা পাব পাৰা, কিন্তু কৃতকাৰ্য্য হব নোৱাৰা। মোৰ স্বামী— তোমাৰ পিতাৰাই মহাৰাষ্ট্ৰৰ নৱজীৱন গঠন কৰাত বিজাপুৰৰ গোলামি কৰি অনিষ্ট নকৰিলেও, একো অৰিহনা যোগোৱা নাই। মহাৰাষ্ট্ৰৰ লগত তেওঁৰ মুক্তিৰ সম্বন্ধ কি? মাৰাঠা যুৱকে কি যুক্তিৰে প্ৰাণপাত কৰিব তোমাৰ পিতৃৰ কাৰণে? নিৰুত্তৰ হ'লা কিয়? উত্তৰ দিয়া শিৱা।

শিৱা। আই! কি শক্তিৰে তুমি ইমান পাষাণী হলা?

জিজি। তুমিও পাষাণ হোৱা শিৱা। পাহৰি যোৱা ব্যক্তিগত সুখ-দুখৰ কথা। পাহৰি যোৱা পিতা-পুত্ৰৰ সম্বন্ধ। নিস্পীড়িত নিৰ্য্যাতিত কোটি কোটি ভাৰত-সন্তানৰ আৱশ্যকীয় মুক্তিৰ পন্থা স্থিৰ কৰা। সম্প্ৰতি মোগলৰ লগত মিত্ৰতা কৰা।

শিৱা। সেয়ে হব মাতৃ! সাময়িক ক্ৰোধে মোৰ চকু চাট মাৰি ধৰিছিল। মই নিজকে যেন পাহৰি গৈছিলোঁ। তোমাৰ কৃপাত মই মোৰ ভুল এতিয়া বুজিব পাৰিছোঁ। তোমাৰ আদেশ শিৰোধাৰ্য্য। দিয়া পদধূলি। (পদধূলি লয়।)

—আগত পট পৰে—

চতুৰ্থ দৰ্শন

দাক্ষিণাত্য—মোগল ছাউনি

দেৱালত ওঁলমি আছে ভাৰতবৰ্ষৰ মানচিত্ৰ—মোগল সাম্ৰাজ্য ৰঙ। তাকে চাই আছে ছাহজাদা ঔৰংজীবে।

ঔৰং। এই বিশাল হিন্দুস্থান আজি খোদাৰ কৃপাত মোগলৰ পদতলগত। দুৰ্ব্বল বাদছাহ ছাজাহান আজি ৰোগ-শয্যাত। তেওঁ যে আৰু বেছি দিন জীয়াই থাকিব তেনে আশা নাই। তাৰ

পিছত ইয়াৰ মালিক কোন? বাদছাহৰ জ্যেষ্ঠ পুত্ৰ কাৰেন দাৰা চেকো? অসম্ভৱ। জ্যেষ্ঠ বুলিয়েই সি শ্ৰেষ্ঠ হব নোৱাৰে। ঔৰংজীৱ! হুছিয়াৰ। হুই সাৱধানে গুটি চলাব লাগিব। সমুখত তোৰ জিলিকি উঠিছে—জগতবিখ্যাত ময়ুৰ-সিংহাসন—বই আছে কোলা পাতি তোৰে আপেক্ষাত।

[দিলিৰ খাঁৰ প্ৰৱেশ।]

দিলিৰ (কুৰ্ণিচ কৰি)। ছাহজাদা!

ঔৰং। আহাঁ দিলিৰ! চাই লোৱা এইখন হিন্দুস্তানৰ মানচিত্ৰ। মোগলবংশ-প্ৰতিষ্ঠাতা বাবৰৰ দিনত বঙ্গৰ পৰা গোৱালিয়ৰলৈ মোগলসাম্ৰাজ্য আছিল (মানচিত্ৰত দেখুৱাই) এইখিনি। হুমায়ুনৰ দিনত এই সাম্ৰাজ্য গৈছিল। সিও আকৌ ফিৰি আছিল। পিতামহ আকবৰৰ দিনতহে এই সাম্ৰাজ্য আকত জিলিকা হৈ উঠিল। চোৱা—তেওঁৰ দিনত, দিল্লী, আগ্ৰা, গুজৰাট, আজমীৰ, লাহোৰ, মুলতান, উড়িষ্যা, মালৱ, বিহাৰ, বঙ্গ, আহমদনগৰ, বেৰাৰ আৰু খান্দেছ এই পোন্ধৰখন চুবাত বিভক্ত এইখন বিৰাট হিন্দুস্তান। দাক্ষিণাত্যৰ এই আহমদনগৰ সম্ৰাট জাহাঙ্গীৰৰ দিনতহে সম্পূৰ্ণ মোগলৰ তললৈ আহে। কিন্তু এতিয়াও বাকী আছে গোলকুণ্ডা আৰু বিজাপুৰ।

দিলি। নাবালক চুলতান আদিলছাহক সিংহাসনত বহুৱাই বিধৱা বেগমে নিজ খুছিমতে বিজাপুৰ শাসন কৰিছে।

ঔৰং। মই সেই কথা জানো। বিজাপুৰে মোগলৰ বশ্যতা স্বীকাৰ নকৰাটো অপমানৰ কথা নহয় জানো?

দিলি। জৰুৰ ছাহজাদা।

ঔৰং। সম্ৰাট ছাজাহান ৰোগশয্যাত পৰি থাকিল বুলিয়েই আমি ইমান হীনবল হলোঁ নে যে ক্ষুদ্ৰ গোলকুণ্ডা আৰু বিজাপুৰৰ আগত চিৰকাল মূৰ দোৱাই থাকিম? দিলিৰ খাঁ!

দিলিৰ। ছাহজাদা!

ঔৰং। তুমিয়েই বিজাপুৰৰ দৰ্প চূৰ্ণ কৰিবলৈ ব্যৱস্থা কৰা।

দিলি। বাদছাহ আকবৰৰ অসম্পূৰ্ণ কাম ছাহজাদাৰ দ্বাৰা সম্পূৰ্ণ হ'ব।

ঔৰং। মোক খোচামোদ নেলাগে। লাগে কাম।

দিলিৰ। কাম কৰিবলৈ অনুগত গোলাম দিলিৰ সদায় প্ৰস্তুত।

ঔৰং। বেচ কথা। তোমালোকৰ পৰীক্ষা চাম এই বাৰ। যদি সামান্য বিজাপুৰ আমি দখল কৰিব নোৱাৰোঁ, তেন্তে আন ৰাজ্যবোৰে ভাবিব কি?

দিলিৰ। তেন্তে ছাহজাদা। বিজাপুৰ আক্ৰমণ কৰিবলৈ আমি তৈয়াৰ হওঁ?

ঔৰং। অৱশ্য। কিন্তু দিলিৰ। বিজাপুৰতকৈও আৰু বেছি চিন্তাৰ কাৰণ আছে।

দিলিৰ। ৰাজস্থান?

ঔৰং। ৰাজস্থান শুকান মৰুভূমি দিলিৰ! তাত আজি মানুহ নাই। ৰাজস্থান আজি বীৰ ৰাজপুতৰ গোৰস্থান।

দিলি। তেন্তে?

ঔৰং। শিৱাজী—শিৱাজীৰ নেতৃত্বত গঢ়ি উঠা নতুন মাৰাঠা জাতি।

দিলি। শিৱাজীতো সামান্য দস্যুসৰ্দাৰ ছাহজাদা!

ঔৰং। সেই কাৰণেইতো চিন্তাৰ কথা। দস্যু নহয় কোন দিলিৰ খাঁ? তুমি দস্যু, মই দস্যু। বাবৰ, হুমায়ুন, আকবৰ, কুটুবুদ্দিন, আলাউদ্দিন—দস্যু বাৰু নাছিল কোন কোন্নাচোন মোক।

দিলিৰ। ছাহজাদাৰ কথাৰ অৰ্থ মই একো বুজা নাই।

ঔৰং। বুজিবা কেনেকৈ? তুমিতো আৰু সপোন নেদেখা।

দিলিৰ। কিহৰ সপোন ছাহজাদা?

ঔৰং (হাঁহি মনৰ ভাব লুকুৱাই)। সপোন দিলিৰ! যি সপোন দেখিছিল আকবৰে, যি সপোন দেখিছিল বাবৰে—সেই সপোন। সপোনতে

এটা প্ৰকাণ্ড পিবামিড্। সপোনত হাতীয়ে হাতীয়ে যুঁজ দেখিছা নে দিলিৰ?

দিলিৰ। নাই দেখা ছাহজাদা।

ঔৰং। কিয় দেখা নাই?

দিলিৰ। ছাহজাদাই মোৰ লগত তামাছা কৰিছে।

ঔৰং। তামাছা—মূৰ্খ। ঔৰংজীৱে তামাছা নকৰে। তুমি এতিয়া যোৱা দিলিৰ।

[দিলিৰৰ প্ৰস্থান]

ঔৰং। এইবাৰ সপোনে সপোনে সংঘৰ্ষ। ঔৰংজীৱৰ সপোন আৰু শিৱাজীৰ সপোন। বেছ দেখা যাব। দিলিৰ। লড়াই হব।

দিলিৰ (লৰ মাৰি সোমাই আহি)। ছাহজাদা।

ঔৰং। দূতৰ হাতত শিৱাজীলৈ চিঠি লিখি পঠোৱা—বিজাপুৰৰ বিৰুদ্ধে শিৱাজীৰ লগত মিত্ৰতা কৰিবলৈ মোগল প্ৰস্তুত।

দিলিৰ। শত্ৰুৰ লগত মিত্ৰতা?

ঔৰং। এয়ে ভাবাখেল—এয়ে ৰাজনীতি। সুবিধা চাই গুটি চলাব লাগিব। যোৱা, তুৰন্তে যোৱা। হুকুম তামিল কৰা গৈ।

[দিলিৰৰ প্ৰস্থান]

ঔৰং। শিৱাজী দস্যু, শিৱাজী চয়তান। আৰু এই ঔৰংজীৱ? সিও বুৰ্বক নহয়। হাৰ-জিত হবলৈ কিছু সময় লাগিব।

[প্ৰস্থান]

পঞ্চম দৰ্শন

জুকলি পথাৰ—মিলন মণ্ডপ

[আফজল খাঁৰ প্ৰৱেশ।]

আফজল। বিজাপুৰৰ প্ৰধান সেনাপতি মই আফজল খাঁ। আজি মোৰ দিলখোছ হব। মাৰাঠা দস্যু শিৱাজী এই আফজল খাঁৰ হাতৰ মুঠিত সোমাবলৈ আৰু সৰহ পৰ নাই। বাজমাও বেগমচাহেবাৰ আগত শিৱাজীক মোৰ তৰোৱালৰ ইচাৰাত নচুৱাম বুলি কবুল কৰিছিলো। অতি অনায়াসে সেই কবুল হাছিল হব। চুলতান চুলতানা মোৰ ওপৰত খুব খুছি হব। আল্লা! তোমাক হাজাৰ হাজাৰবাৰ ছোৱা। ক'তা, শিৱাজী এতিয়াও আহি নেপালে কিয়? কটকী কৃষ্ণজী ভাস্কৰৰ আগত কবুল কৰামতে মোৰ শৰীৰ-ৰক্ষকবিলাককো তফাৎ কৰি ৰখা হৈছে। তথাপিও কাফেৰ শিৱাজীয়ে এতিয়াও মোৰ ওচৰ চাপিবলৈ সাহস কৰা নাই। চয়তান শিৱাজী! আজি মই তোৰ দস্যুগিৰি বাহিৰ কৰিম। বিজাপুৰ-সেনাপতি আফজল খাঁৰ হাতত আজি তোৰ দফা ৰফা হব—জান নিকাল যাব।

[শিৱাজীৰ প্ৰৱেশ]

শিৱা। আদাব জোনাব চাহাব! আদাব।

আফজল। আদাব সাধুজী!

শিব। ভুল সম্ভাষণ জোনাব চাহাব! শিৱাজী সাধুজী নহয়, শিৱাজী দস্যুজী।

আফ। শিৱাজী! আফজল খাঁই তোমাক দস্যু জ্ঞান নকৰে। তোমাৰ সাধু আচৰণ দেখি মোৰ দিলখোছ হৈ গৈছে। খুব খুছি হৈ মই তোমাৰ প্ৰস্তাবত ৰাজি হৈছোঁ। আজিৰ পৰা শিৱাজী বিজাপুৰক

প্ৰভুভক্ত প্ৰজা। আজিৰ পৰা তুমি আমাৰ দুমন নোহোৱা— দোস্ত্।

শিৱ। মোৰ প্ৰস্তাৱত বিজাপুৰৰ সেনাপতি সন্মত হোৱাত আনন্দ পাইছোঁ।

আফজল। তাত অসন্মত হোৱাৰ কোনো কাৰণ নাই। খুব ভাল প্ৰস্তাৱ তোমাৰ। শুনা শিৱাজী! মই তোমাৰ প্ৰস্তাৱ একদম পালন কৰিছোঁ। চোৱা, গাত কেৱল এইটো মিহি মহলিন কুৰ্ত্তা। এতিয়া মোৰ লগত সেনাপতিৰ উপযুক্ত অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ একো নাই। লগত এজনো দেহৰক্ষী নাই। প্ৰয়োজনেই বা কি—নহয় নে দোস্ত্?

শিৱ। নিশ্চয় জোনাব! নিশ্চয়।

আফজল। অনৰ্থক নৰহত্যা। অনৰ্থক ৰক্তপাত। খুব খাৰাপ কথা। তুমি যুদ্ধ-লড়াই থমাই চব নিষ্পত্তি কৰি দিলা। মোৰ চিপাহীবোৰৰ মাজত হুকুম শুনাই দিছোঁ—সকলোৱে আনন্দ কৰক, ফূৰ্ত্তি কৰক।

শিৱ। জোনাব আফজল খাঁ।

আফ। দোস্ত্! এতিয়া আমাৰ অভিলাষ পূৰ্ণ কৰিবৰ সময়।

শিৱ। কি অভিলাষ জোনাব?

আফ। আগবাঢ়ি আঁহা দোস্ত্! দুয়ো আলিঙ্গন কৰি বন্ধুত্ব মজবুত কৰোঁ।

শিৱ। প্ৰস্তুত জোনাব।

আফ। বেইমান শিৱাজী! এয়ে তোৰ দুনিয়াত শেষ মুহূৰ্ত্ত। যেন খতম্ (আঘাত কৰে। শিৱাজীৰ বৰ্ম্মত লাগি উফৰি আহে।)

শিৱা। হাঃ হাঃ বিশ্বাসঘাতক! শিৱাজীক ফাঁকি দি মাতি আনি গুপ্ত হত্যা কৰিবলৈ বিচাৰিছিলি? কিন্তু তই জনা নাই—শিৱাজীৰ শৰীৰ লোৰ চৰ্ম্মেৰে আচ্ছাদিত আৰু তাৰ হাতত এই বাঘনখ।

(আফজলক পেলাই তাঁৰ বুকুত বাঘনখ হুমায়।)

আফ (থতমত খাই) । শিৱাজী ।

শিব। আফজল খাঁ ।

আফ। কি কাম কৰিলি বেইমান ?

শিব। বেইমানৰ উপযুক্ত কাম বেইমানি কৰিছোঁ। বিশ্বাসঘাতকতাৰ উপযুক্ত শাস্তি দিছোঁ। (লাহে লাহে উঠি আহে। আফজলৰ মৃত্যু ।) শঠে শাঠ্যং সমাচৰেৎ ।

[প্ৰস্থান । আগত দৃশ্যপট ।]

ষষ্ঠ দৰ্শন

ফুলনি

[জিজিবাঈ আৰু অৰুণাৰ প্ৰৱেশ ।]

অৰুণা। আইতা। সাধুকথা এটা কওক ।

জিজি। আইজনী। কেৱল সাধুকথা শুনি থাকিলেই পেট ভৰিব নে ? এতিয়া সাধুকথা শুনাৰ সময় নহয় ।

অৰুণা। সময় অসময়ৰ কথা কি আছে আইতা ? যেতিয়া কয় তেতিয়াই সময় আৰু যেতিয়া নকয় তেতিয়াই অসময়। আপুনি মোক উপহাৰ দিয়া তুলসীদাসী ৰামায়ণখন পঢ়ি শেষ কৰিলোঁ। আপুনি অৰ্থ ভাঙি কলেহে বেছি সোৱাদ লাগে। কওক আইতা। সোণকালে কওক। আজি পৃথ্বীৰাজ-সংযুক্তাৰ সয়ম্বৰৰ কথা কওক। হলদি-ঘাটৰ যুদ্ধৰ কথা কওক। ৰাণা প্ৰতাপসিংহৰ কথা কওক ।

জিজি। ৰব বাৰু, মোক ভাই কি বেছ দিবি ক ।

অৰুণা। আপুনি যে শুনি ভাল পায়—সেই ডেকা-গাভৰু দলৰ গীত—তাকে গাই শুনালে হব নে আইতা ?

জিজি। নিশ্চয় হব। নিশালৈ তোক মই সাধু কম। এতিয়া পাটৌ বৰ ভাল লগা নাই, আইজনী!

অৰু। সৌৱা গোলাপ আহিছে। আহাঁ গোলাপ। আজি বহু দিনৰ মূৰত।

[গোলাপসিংহৰ প্ৰবেশ।]

গোলা। কেলেই বহু দিন হব? পৰহিছে তেও গৈছিলোঁ?

অৰু। তথাপি কিমাৰ সময়। নহয় জানো আইতা?

জিজি। মইনো বাৰু কি কম।

অৰুণা। বাৰু সেই কথা থাকক। কি নতুন বাতৰি আনিছা, কোৱা!

জিজি। তই কবলৈ সুযোগ দিলেহে সি কব পাৰে।

গোলা। আইতা! আজি এটা বৰ আনন্দৰ বাতৰি আনিছো!

জিজি। কি আনন্দৰ বাতৰি, ক সোণাই!

গোলা। ছত্ৰপতি শিৱাজীৰ বিজয় বাতৰি। বিজাপুৰৰ সেনাপতি আফজল খাঁ পৰাজিত—ভূলুণ্ঠিত।

অৰুণা। তাৰ পিছত?

গোলা। তাৰ পিছত আৰু কি হব? বিজাপুৰৰ পতন—মাৰাঠাৰ উত্থান। তোমাৰ দেউতাৰাৰ মূৰত জয়মাল্য।

অৰুণা। মোৰহে দেউতা? তোমাৰ জানো তেওঁ একো নহয়?

গোলা। হবও পাৰে, নহবও পাৰে।

অৰুণা। বুজিছোঁ, বুজিছোঁ গোলাপসিংহ! তুমি আমাক পৰ বুলি ভাবা। পৰ কেতিয়াও আপোন নহয়, শিমলু কেতিয়াও চন্দন নহয়। সঁচা কথা।

গোলা। পৰ বুলি ভাবোঁ? তোমালোক যদি পৰ হোৱা তেন্তে এই হতভাগ্য গোলাপৰ সংসাৰত আপোন কোন আছে অৰুণাবাঈ? তোমাক এনে নিদাৰুণ কথা কবলৈ কোনে কলে?

অৰুণা। তোমাৰ সৌ মুখখনে কৈছে। তোমাৰ আঁহ কলা কথাই, তোমাৰ কাৰ্য্যই কৈছে গোলাপসিংহ!

গোলা। তেন্তে তুমি কৰ যোজা অৰুণাবাঈ। মই ভুল কৰিছোঁ। বেহ, সেই বাবে দণ্ড দিয়া। অপৰাধ মুৰ পাতি লৈছোঁ।

অৰুণা। বাৰু মই তোমাক ক্ষমা কৰি দোষৰ উপযুক্ত শাস্তি দিলোঁ। সাৱধান গোলাপ। ভৱিষ্যত যাতে এনে দোষ নকৰা।

গোলা। নকৰিবলৈ চেষ্টা কৰিম।

অৰুণা। শুনি সন্তোষ পালোঁ।

গোলা। আইতা, আপুনি দেখোন নিমাত?

জিজি। নিমাত নহৈ কৰিম কি সোণ? তহঁতৰ কথা শুনিয়েই কাণত মৌ বৰষে, ভোক-পিয়াহ পাহৰি যাওঁ। সেয়েই মোৰ আনন্দ, সেয়েই মোৰ সুখ।

অৰুণা। আইতা! আপুনি ৰাজমাও হ'ল নহয়? আমাক তাৰ পুৰস্কাৰ দিয়ক।

জিজি। তই জানো ৰাজকুঁৱৰী নহলি? মোকহে তাৰ পুৰস্কাৰ দিব লাগে আকৌ।

গোলা। ঠিক কথা। তুমি মোকো পুৰস্কাৰ দিব লাগে অৰুণমণি! বিশেষতঃ মইহে তোমাক পোনে পোনে শুভসংবাদ জনাইছোঁহি।

অৰুণা। আগেয়ে আইতাই পুৰস্কাৰ দিয়ক।

গোলা। আইতাই আজি নিশা আমাক দুটা সাধু কব লাগিব। সেয়েই হব আইতাৰ পুৰস্কাৰ।

অৰু। মোক আগেয়েই আইতাই কথা দি থৈছে। এটা সাধু ৰাণা প্ৰতাপৰ, আনটো সংযুক্তা-পৃথ্বীৰাজৰ। কেনে হব?

গোলা। বৰ ভাল হব।

অৰুণা। মাত্ৰহে কোৱা শুনিছোঁ—দেউতাই হেনো সৰুতে ভীম অৰ্জ্জুন আদি বীৰৰ সাধুবোৰ বৰকৈ শুনিছিল আৰু তেওঁবিলাককে আদৰ্শ মানি নিজৰ জীৱন গঢ়ি তুলিছে। হয় নে আইতা?

জিজি। হয় আইজনী! মাজুহে সঁচা কথাকে কয়।

অৰুণা। শুনিছা গোলাপ! দেউতাৰ বীৰত্বৰ মূলত আমাৰ আইতাৰ

সাধুবোৰ। সেইবোৰ অমূলক ভাবি দলিয়াই পেলোৱা উচিত নহয়। আজিলৈকে আমি কিমানবোৰ বীৰৰ সাধু শুনিলো। তুমিও ভেনে এজন বীৰৰ নিচিনা হবা নে গোলাপসিংহ ?

গোলা। হওঁ যদি কি কৰিবা অৰুণমণি ?

অৰুণা। কোৱা, কোন বীৰৰ নিচিনা হবা ? শ্ৰীৰামচন্দ্ৰ, লক্ষ্মণ, মেঘনাদ, লৱকুশ, তৰণীসেন, ভীম, অৰ্জ্জুন, কৰ্ণ, শ্ৰীকৃষ্ণ, ভীষ্ম, দ্ৰোণাচাৰ্য্য, অভিমন্যু, বভ্ৰুবাহন, বাপ্পাৰাও, হামিৰসিংহ, পৃথ্বীৰাজ বাদল, ৰাণা প্ৰতাপ ? কোৱা গোলাপ। কোনজন বীৰ তোমাৰ আদৰ্শ ?

জিজি। মৱেই বাক কৈ দিওঁ। গোলাপসিংহ হব পৃথ্বীৰাজ আৰু সংযুক্তা হব আমাৰ এই অৰুণা আইদেউ।

অৰুণা যাওক আইতা। আপুনি বৰ বেয়া মানুহ। মই হলে আপোনাক এনে দৰে জোকাই থাকিলে নেমাতিম।

গোলা। নেলাগে বাক আইতাক মাতিব। পিছে মোৰ ফালে পাছৰি প'লা নেকি ? মোৰ পুৰস্কাৰ ?

জিজি। ভেন্তে হাত পাত। মৱেই আক দিয়াই দিওঁ।

গোলা (হাত মেলি দি)। এয়া মগনিয়াৰৰ দৰে হাত পাতি ৰলো। ভিক্ষাং দেহি অৰুণে ?

জি জি। দে অৰুণা। তোৰ কোমল হাতখনো তাৰ হাতৰ ওপৰত দে।

অৰু। (হাত দি) দিলো বাক। কি হ'ল এতিয়া ?

জিজি। বৰ ভাল হৈছে। নল-দময়ন্তীৰ আজি সয়ম্বৰ। মই এজোলোকা উৰুলি দিওঁ।

(উৰুলি দিয়ে। দুয়ো ল'জ হুবোৱা ভাবে হাত আঁতৰাই আনে।)

অৰুণা। যাওক আইতা ! আপুনি কি ধেমালিখন কৰে ?

জিজি। মইহে আকৌ ধেমালি কৰিলো ? নলে দময়ন্তীৰ লগত, অনিৰুদ্ধই উষাৰ লগত ধেমালি কৰা চাবলৈ মই ভালপাওঁ। কথা

ইমানেহে— বুজিছ আৰবী ? (খৃতখিত ধৰি মৰম কৰি) থাক এতিয়া, মই আহিছোঁ।

[প্ৰস্থান]

অৰুণা। শুদা হাতখনহে। মই হলে একো দিয়া যেন নেপাওঁ দেও। তুমি কিবা পুৰস্কাৰ পালা নেকি গোলাপ ?

গোলা। পাওঁ অৰুণমণি। তোমাকেই পাওঁ। আৰুনো বেছি মোক কি লাগিছে ?

অৰুণা। মোক আজিহে পালা নে ? আগৰে পৰা সদায় পাই আছা দেখোন ?

গোলা। আগলৈকো সদায় পাম।

অৰুণা। কোনে কলে ?

গোলা। তোমাৰ হাতখনিয়ে কলে। আইতাই কলে। আমগছ জোপাৰ সাম্নটি থকা সৌ মাধৱীলতাই কলে। তুমি মোৰ, মই তোমাৰ।

অৰুণা (লাজতে তল মূৰ কৰি।)। ইঃ ! মই বা'কেতিয়া কলোঁ ?

গোলা। তোমাৰ এই মুখখনিত কি আছে অৰুণমণি ?

অৰুণা। যি থাকিব লাগে সেয়ে আছে। তাতকৈ বেছি একো নাই।

গোলা। কিয় তাক চাই থাকিলে চাই থাকিবৰ মন যায় ? কিয় বাৰু মই তোমাৰ মুখখনি দেখিলে আপোনপাহৰা হওঁ। ভোক-পিয়াহ দূৰলৈ পলায় কিয় অৰুণা ? তোমাৰ মুখৰ এটি মিচিকি হাঁহিয়ে মোৰ আগলৈ স্বৰ্গৰ মন্দাকিনী নমাই আনে কিয় ?

অৰুণা। জানো, মই কেনেকৈ কম ?

গোলা। এৰা। ফুলে নিজৰ বিষয়ে একো নেজানে। মই কওঁ শুনা। আন নহলেও তাত চিৰ আনন্দ আছে। তুমি গোপালক ভালপোৱাৰ অকৃত্ৰিম নিদৰ্শন আছে। বেছি আৰু কি লাগে ?

অৰুণা। তাতকৈ বেছি লাগিলেও মই বঢ়াব নোৱাৰোঁ। কম লাগিলেও কমাব নোৱাৰোঁ।

গোলা। অৰুণা! সি কেৱল তোমাৰ কৰুণা। কালি ৰামদাস স্বামীয়ে আমাক ভজন-গান শিকাবলৈ মাতিছিল নহয়। যাওঁহক ব'লা।

অৰুণা। ব'লা। মোৰ হলে সিদিনা শিকা গীতটোৰেই এতিয়াও ৰব ভাল দৰে শিকা হোৱা নাই দেও। [দুয়োৰে প্ৰস্থান]

সপ্তম দৰ্শন

মন্দিৰৰ নাটমন্দিৰ

এটা ওখ বেদীত বহি আছে ৰামদাস স্বামী। ওচৰতে নতজানু হই শিৱাজী, তানোজী প্ৰমুখ্যে মাৰাঠা চৰ্দাৰবিলাক। তলৰ চোতালত একাষে গোলাপসিংহ আদি মাৰাঠ যুৱকবৃন্দ আৰু বিপৰীত কাষে ভৈৰৱী, অৰুণাবাঈ আদি নাৰীসকল। স্বামীজীয়ে গীত লগাই দিয়ে। যুৱক-যুৱতীবৃন্দই সংবেত কণ্ঠে গায়।]

—গীত—

জাগা, জাগা নৱ-নাৰী!
বাজে শিঙা বাজে শঙ্খ
শুনা বাজে মুক্তিভেৰী॥
হিৰণ কিৰণ জিনি জ্বলিছে ভৱানী
কৰুণাৰূপিণী মাতৃ চেনেহী জননী,
শঙ্খ-চক্ৰ-গদা-পদ্ম ত্ৰিশূল ধাৰিণী
চোৱাহি নয়ন ভৰি,
শুনা বাজে মুক্তি-ভেৰী॥

আজি লাখ লাখ ভক্ত মুক্তি অভিযাত্রী
পূজে বীৰ-বীৰাঙ্গনা মাতৃ জগদ্ধাত্ৰী
উৰে গৈৰিক পতাকা শান্তি-সুধা-দাত্ৰী
আকাশ উজ্জ্বল কৰি,
শুনা বাজে মুক্তি-ভেৰী ॥

বাম। তীৰ্থযাত্ৰীৰ দল মহাৰাষ্ট্ৰৰ যুৱক-যুৱতী বৃন্দ! এই সঙ্গীতেই হওক তোমালোকৰ মাতৃপূজাৰ বোধন-মন্ত্ৰ। যোৱা, ঘৰে ঘৰে গৈ এই মন্ত্ৰেৰে শত সহস্ৰ ডেকা-গাভৰুক মাতৃমন্ত্ৰত দীক্ষিত কৰাগৈ।

(গীত গা'ই গাই ডেকা গাভৰুসকলৰ প্ৰস্থান।)

শিৱা। গুৰুদেৱ!

বাম। বৎস শিৱাজী! শেষ হৈ আহিল ঘনঘোৰ আঁউসীৰ ৰাতি। জিলিকি উঠিল পূব-গগনত অৰুণৰ সোণালী কিৰণ। লাহে লাহে তৰুণ তপনৰ ৰাঙলী আভাবে দিগ-দিগন্ত উদ্ভাসিত হৈ পৰিল। চিন্তা নকৰিবা বৎস! ভাস্কৰৰ তপ্ত সুবৰ্ণৰ কান্তিয়ে অচিৰেই সমগ্ৰ ভাৰত পোহৰাই তুলিব। দিঠকত পৰিণত হব তোমাৰ সোণালী স্বপ্ন। সেই দিন সমাগত।

শিৱ: গুৰুদেৱ! অতি দীন মই।

বাম। দীন তুমি নোহোৱা শিৱাজী! ৰাজৰাজেশ্বৰ তুমি। ভক্তি প্ৰীতি, প্ৰেম, সংযম, বিনয়, স্বাৰ্থত্যাগ, সকলো তোমাৰ আছে। কোৱা বৎস! কোন নৃপতিৰ শিৰত একেলগে ইমান ৰত্নৰাজিয়ে শোভা বঢ়াইছে? মাথোন এটা কথা সদায় মনত ৰাখিব লাগিব—কেৱল বাহুবলৰ দ্বাৰাই এই পতিত জাতিক তুমি উদ্ধাৰ কৰিব নোৱাৰা। উগ্ৰ ক্ষত্ৰ তেজৰ লগত মিলাব লাগিব সাত্বিক ভাৱৰাশিক। কুৰুক্ষেত্ৰৰ অৰ্জ্জুনৰ দৰে তুমি হব লাগিব যোগী আৰু যোদ্ধা, ত্যাগী আৰু কৰ্ম্মবীৰ।

যে যথা মাং প্ৰপদ্যন্তে তাং স্তথৈব ভজাম্যহম্।
অহমাত্মা গুড়াকেশ সৰ্ব্বভূতাশয় স্থিতঃ ॥

বেদৈশ্চ সৰ্ব্বৈৰহমেৱ বেদ্যঃ।

সৰ্ব্বধৰ্ম্মান্ পৰিত্যজ্য মামেকং শৰণং ব্ৰজ ॥

[ঠিক সেই সময়তে উধাতু খাই গোলাপসিংহৰ লৰি আহিল।]

গোলা। মহাৰাজ! মহাৰাজ!

শিৱ। কি হ'ল গোলাপসিংহ ?

গোলা। আফজল খাঁৰ হত্যাৰ প্ৰতিশোধ লবলৈ হাজাৰ হাজাৰ বিজাপুৰী সৈন্যই মন্দিৰ বেঢ়ি পেলাইছে। সিহঁতে বিগ্ৰহ ধ্বংস কৰিব—

শিৱ। আৰু হত্যা কৰিব এই শিৱাজীক ?

ৰাম (ভীমনাদে গৰ্জ্জি)। কি! বীৰশূন্য হল নেকি এই মাৰাঠাভূমি ? সমূলক্ষে শেষ হৈ গ'ল নেকি আৰ্য্যৰ শোণিত ? শত্ৰুৰ এই দুঃসাহস কোনোমতে সহ্য কৰিব নোৱাৰি।

(মন্দিৰৰ দুৱাৰমুখত ওলমি থকা বিৰাট জয়ঘণ্টা ঘনে ঘনে বজাই)

সাজা, সাজা, যুদ্ধসাজে সাজি উঠা সবে। ৰণভেৰী বজোৱা তুমুল নিনাদে। বালক! বৃদ্ধ! যুৱা! যেয়ে য'তে আছা, আহঁা আগবাঢ়ি। শত্ৰুৰ নিপাত হেতু ভীমবেগে হোৱা অগ্ৰসৰ।

[জাকে জাকে সুসজ্জিত মাৰাঠা বীৰবৃন্দ আৰু মাৱালী ছুৰ্'াৰৰ নেতৃত্বত মাৱালী সেনা মন্দিৰৰ বাহিৰ ভিতৰ উপচি পৰিল]

শিৱা। আশীৰ্ব্বাদ কৰক গুৰুদেৱ। শত্ৰুৰ ৰক্ত তেজেৰে উটুৱাই দিওঁ আজি মন্দিৰ-প্ৰাঙ্গণ। চূৰ্ণ-বিচূৰ্ণ হৈ যাওক বিজাপুৰী চক্ৰান্ত। জয় ভৱানীৰ জয়।

(বাহিৰে-ভিতৰে শত শতকণ্ঠে 'জয় ভৱানীৰ জয়।' বিজাপুৰী সৈন্যৰ 'আল্লাহো আকবৰ।' কামানৰ শব্দ। স্বামীজীৰ ঘণ্টাধ্বনি।)

: প্ৰথম অঙ্ক সমাপ্ত :

দ্বিতীয় অঙ্ক

প্ৰথম দৰ্শন

দিল্লী ৰাজপ্ৰাসাদ

(সম্ৰাট ঔৰংজীবে এখন মাচিয়াত বহি টুপী সী আছে।
ভেওঁ ভাবি ভাবি কৈ উঠিল।)

ঔৰং। দুনিয়াত কাকো বিশ্বাস কৰিব নোৱাৰি। নিজৰ আব্বাজান মাজান, ভাই-ভনী, আত্মীয়-স্বজন কাকো কতো বিশ্বাস নাই। সকলো প্ৰৱঞ্চনা, সকলো ফাঁকি। এই দুনিয়াই এটা ডাঙৰ ফাঁকিৰ ওপৰত খাড়া হৈ আছে। এই ফাঁকিৰ ওপৰতেই ঔৰংজীবৰ নচিবত আজি দিল্লীৰ ময়ুৰ-সিংহাসন। কপটতা, প্ৰৱঞ্চনা, ফাঁকি এইবোৰৰ সহায়তে আজি মই আলমগিৰি পাইছোঁ। দাম্ভিক কাফেৰ দাৰা! সি কেনেকৈ এই কথা বুজিব? মূৰ্খ চুজা! নাৰীৰ প্ৰেমত ডুব দি থাকি এই ছল-চক্ৰান্তৰ ভুসি কিদৰে পাব? হতভাগ্য মোৰাদ! চিৰাজীৰ লাল নিছাত মছগুল হৈ থাকিলে এই কৌশলৰ চক্ৰবেহুত কেনেকৈ সোমাব? আজি আকৌ মোৰ হৃদয় চমকি উঠিছে—দাক্ষিণাত্যৰ সীমান্তত শিৱাজীৰ উপদ্ৰৱৰ কথা শুনি। খোদা! তুমি কেৱল প্ৰসন্ন থাকিবা। খোজা! [এজন খোজাৰ প্ৰৱেশ।]

খোজা। বন্দেগি জাহাপনা।

ঔৰং। মাৰাৰাৰপতি যশোৱন্তসিংহ।

খোজা। যে হুকুম। [প্ৰস্থান]

ঔৰং। ছলৰ দ্বাৰা ছল। কাফেৰৰ দ্বাৰা কাফেৰ। এয়ে ৰাষ্ট্ৰনীতি। খোদা! ঔৰংজীৱ তোমাৰ অবিশ্বাসী নহয়।

[যশোৱন্তৰ প্ৰবেশ।]

যশো আলমগীৰ।

ঔৰং। দিল্লীশ্বৰৰ ওচৰলৈ অহাৰ পূৰ্ব্বে মহাৰাজে কিছু দিন ভদ্ৰতা শিক্ষা কৰা উচিত আছিল।

যশো। ভদ্ৰতা আকৌ কি?

ঔৰং। সেইদেখিয়েইতো কৈছোঁ—ভদ্ৰতা কি জানিবলৈ হলে যথেষ্ট শিক্ষাৰ দৰ্কাৰ।

যশো। সেইদৰে আলমগীৰেও জনা উচিত যে মাৰাৱাৰপতি যশোৱন্ত-সিংহক অভিবাদন কৰিবলৈ অভিবাদনপ্ৰাৰ্থীয়েও ততোধিক শিক্ষা কৰা উচিত।

ঔৰং। যশোৱন্তসিংহ! তুমি কাৰ লগত কথা কৈছা জানা নে?

যশো। জানো আলমগীৰ! যাৰ লগত কথা কোৱাও মহাপাপ, যি কপটতা আৰু ভণ্ডামিৰ প্ৰতিমূৰ্ত্তি—সেই পিতৃহন্তা, ভ্ৰাতৃহন্তা ঔৰংজীবেও জনা উচিত—তেওঁ কাক এই কথা সুধিছে।

ঔৰং। যশোৱন্তসিংহ!

যশো। আলমগীৰ!

ঔৰং। তোমাক যদি মই এই মুহূৰ্ত্তে বন্দী কৰোঁ। কোনে তোমাক ৰক্ষা কৰিব?

যশো। এই তৰোৱালে। এই দুই বাহুৱে।

ঔৰং। ছাবাইছ্। তুমি ৰাজপুত। ৰাজপুত-শোণিত তোমাৰ গাত আছে। তোমাৰ দ্বাৰা মোৰ কাম ছাচিল হব। তোমাৰ গাত এটা গধুৰ দায়িত্বৰ কাম দিব খোজা হৈছে মহাৰাজ!

যশো। কোৱা আলমগীৰ! ৰাজপুত কৰ্ত্তব্যৰ দাস।

ঔৰং। তুমি শীঘ্ৰে দাক্ষিণাত্যলৈ যাব লাগিব।

যশো। দাক্ষিণাত্যলৈ—কিয়?

ঔৰং। এদল ডকাইত দমন কৰিবলৈ।

যশো। ক'ৰ ডকাইত?

ঔৰং। মাৰাঠা ডকাইত।

যশো। বুজিছোঁ। সিহঁতৰ দলপতি শিৱাজী—নহয় নে বাৰু ?

ঔৰং। মহাৰাজ বৰ চালাক।

যশো। একো কথা নাই আলমগীৰ। যশোৱন্তৰ কামানে মাৰাঠা ডকাইত ধূলিৰ লগত সমান কৰি থৈ আহিব।

ঔৰং। সেই কথা জানিব পাৰিহে মহাৰাজৰ ওপৰত এই কামৰ ভাৰ অৰ্পণ কৰা হৈছে। মহাৰাজৰ বিক্ৰম আলমগীৰৰ অবিদিত নহয়। হিন্দুস্থানত মহাৰাজৰ সমকক্ষ বীৰ আৰু নাই।

যশো। তেন্তে আজিয়েই মই যাত্ৰা কৰোঁ ?

ঔৰং। যোৱা মহাৰাজ। মই হুকুম দি পঠিয়াইছোঁ চুবাদাৰেও তোমাৰ লগত যোগ দিব।

যশো। চুবাদাৰ ছায়েস্তা খাঁ ?

ঔৰং। ঠিক, তেৱেঁই।

[যশোৱন্তৰ প্ৰস্থান]

উদ্ধত কাফেৰ যশোৱন্তসিংহ। তই কি বুজিবি এই ঔৰংজীৱৰ মতলব। তোৰো আৰু বেছি দিন নাই। কাল তোৰ চমু চাপি আহিছে। ইমান ফুটানি, ইমান গৰম কথা সহ্য কৰিব নোৱাৰি। এই অভিমান, এই ফিতাহী, এই ক্ষমতা যদি ক্ৰমাৎ বাঢ়ি গৈ থাকে তেন্তে তই এদিন ময়ূৰ-সিংহাসনলৈকো হাত মেলিবি। সোণকালে তোক এই দুনিয়াৰ পৰা নিকাল কৰিব লাগিব।

[প্ৰস্থান]

———

দ্বিতীয় দৰ্শন

ফুলনি

[দিলিপৰাওৰ প্ৰবেশ।]

দিলিপ। দাম্ভিক বলদেৱসিংহ! তই এই দিলিপৰাওক আশ্ৰয় দিছিলি। চেনেহ চকুৰে চাইছিলি। দিলিপেও সদায় তোৰ সেই ঋণ পৰিশোধ কৰিবলৈ যত্নবান আছিল। এদিন মই নিজৰ জীৱনকো বিপন্ন কৰি তোক মৃত্যুৰ মুখৰ পৰা ঘূৰাই আনিছিলো। কিন্তু নৰাধম! তই দিলিপৰাওক তোৰ কন্যাক দিবলৈ অস্বীকাৰ কৰিলি আৰু অহঙ্কাৰৰ চৰম সীমান্ত উপস্থিত হৈ কৈছিলি —মাৰাঠা-দস্যু ৰাজপুতবালাৰ পাণি গ্ৰহণ কৰিবলৈ অনুপযুক্ত। ইমান অহঙ্কাৰ! ইমান দৰ্প! বলদেৱসিংহৰ ঘৃণিত প্ৰেতাত্মা! আজি স্বৰ্গৰ পৰা এবাৰ তললৈ চা। তোৰ মৰমৰ গোলাপ আজি পথৰ ভিখাৰী। তোৰ সাধনাৰ ধন অমিয়া আজি দিলিপৰ অঙ্কলক্ষ্মী। আৰু আছে। প্ৰতিশোধৰ আৰু বহুত বাকী আছে। এতিয়াও একো হোৱা নাই। তই পৰ্ব্বতৰ বান্দৰ মাৰাঠাৰ বিক্ৰম দেখিবি। সৌৱা অমিয়া এই ফাললৈকে আহিছে।

[গীত গাই গাই অমিয়া সোমাই আহে। দিলিপৰাও গছৰ আঁৰ হৈ থাকে।]

অমিয়া। —গীত—

মোহন মুৰুলী বাজিল ৰে।
যমুনা জলতে গোপী স্নান কৰে
দেখিলো, দেখিলো ৰে॥
পাৰতে বস্ত্ৰ থৈ জলতে নামি গৈ
গোপিনী আছে বিবস্ত্ৰা হৈ—
সেইটি ছেগতে কলীয়া কানায়ে
বস্ত্ৰ হৰি নিলে ঐ
কদম্বৰ ডালতে তুলিলে গৈ।

ইদৰে কাহ্নুৱে খেমালি কৰে
দেখিলোঁ, দেখিলোঁ ৰে ॥

উলঙ্গিনী গোপী পদুমৰে থুপি
লাজতে মুকুচি পৰিল্ ৰে।
লাজ-মান এৰি দুই হাত জুৰি
কৃষ্ণাইকে ভক্তি কৰিল ৰে,
দেখিলোঁ, দেখিলোঁ, দেখিলোঁ ৰে ॥

দিলিপ (গছৰ আঁৱৰ পৰা আহি)। ময়ো দেখিলোঁ, দেখিলোঁ ৰে—

অমিয়া। কি দেখিলা ?

দিলিপ। কি দেখিম আৰু—বিবস্ত্ৰা গোপীক। নহয়, নহয়, সবস্ত্ৰা অমিয়া সুন্দৰীকহে।

অমিয়া। তুমি বৰ দুষ্ট দেও। মনে মনে লুকাই থাকি মোৰ গীত শুনিলা।

দিলিপ। অমিয়া। তোমাৰ নামতো অমিয়া, গীততো অমিয়া।

অমিয়া। পিছে কোৱাচোন, মোৰ ককাইদেউৰ কিবা বতৰা পালা নে ?

দিলি। নাই পোৱা অমিয়া। বহুত ঠাইত বিচাৰ কৰাইছোঁ কিন্তু লাভ হলে একো হোৱা নাই।

অমিয়া। ককাইদেউ কলৈ গ'ল ?

দিলিপ। বৰ বিহ্বলা হৈছা দেখোন অমিয়া ?

অমিয়া। সংসাৰত অমিয়াৰ কেও নাই। দুজন ভাই-ভনী আছিলোঁ, তাৰো এটি নাইকিয়া হ'ল। অমিয়া হতভাগিনী।

দিলিপ। অমিয়া কেতিয়াও হতভাগিনী হব নোৱাৰে। মই কওঁ— অমিয়া ভাগ্যৱতী।

অমিয়া। মিছা কথা।

দিলি। তোমাৰ আগত মিছা কথা কৈ মোৰ লাভ হব কি? বাৰু অমিয়া! তুমি মোক কেনে দেখিছা?

অমিয়া। মানুহৰ নিচিনা।

দিলি। আজলী। মানুহে মানুহক মানুহৰ নিচিনা নেদেখি কিহৰ নিচিনা দেখিব?

অমিয়া। জানাই যদি তেন্তে মোক সুধিছা কিয়?

দিলি। বাৰু, আৰু নেসোধোঁ। কোৱাচোন অমিয়া! তুমি মোক ভালপোৱা নে?

অমি। পাওঁতোন। নেপাম কেলেই? তোমাক ভাল নেপালে তুমি জানো মোক ভালপাবা? মই হলে কাকো বেয়া নেপাওঁ দেও। আকাশৰ জোনবাই, বতাহৰ চৰাই-চিৰিকতি, পৃথিবীৰ গছ-লতা, ফুল মই সকলোকে সমানে ভালপাওঁ। ৰাজপুত, মাৰাঠা, হিন্দু-মুছলমান কাকো মই বেয়া নেপাওঁ। তেন্তে তোমাককো মই কি কাৰণে ভাল নেপাম?

দিলি। তেন্তে তুমি বাৰু মোৰ হবা নে?

অমিৰ। কিয়?

দিলিপ। কাৰণ তুমি মোক ভালপোৱা।

অমিয়া। কি বৰ ডাঙৰ কথাটো হল? ভালপাওঁ বুলিয়েই তোমাৰ হব লাগিব নে?

দিলিপ। প্ৰকৃতিৰ এনেকুৱাই নিয়ম।

অমিয়া। যদি প্ৰকৃতিৰ এনেকুৱাই নিয়ম হয় তেন্তে দেখোঁন মোৰ ভালপোৱা গোটেই ব্ৰহ্মাণ্ড বিয়পি আছে। সেই বুলি মই সকলোৰে নিজৰ হব লাগিব নে?

দিলিপ। নিশ্চয় হব লাগিব অমিয়া।

অমিয়া। যদি ভালপালেই যাৰে তাৰে হব লাগে তেন্তে মই সকলোৰে হব লাগিব।

দিলিপ। তেতিয়া মানুহে যে হাঁহিব?

অমিয়া। প্ৰকৃতিৰ বোলে তেনেকুৱাই নিয়ম।

দিলি। পিছে কোৱা, মোৰ হবা নে?

অমিয়া। কেইবাৰনো একে কথাকে সুধাইপকাই সোধা? তোমাৰ সুখ হলেই মোৰ সুখ। তুমি মোৰ আশ্ৰয়দাতা।

দিলিপ। বেছ! তোমাৰ ভালপোৱাৰ যি বৃহৎ বৃত্ত আছে তাৰ কেন্দ্ৰ ছৰলৈ দিব লাগিব মোক। বুজিছা অমিয়া?

অমিয়া। তুমি বৰ আপোনপেটীয়া দেও।

দিলি। এনে স্বাৰ্থপৰ হব পাৰিলেই প্ৰকৃত সুখ। কেৱলময়েই নহওঁ, গোটেই জগৎ স্বাৰ্থপৰ অমিয়া।

অমিয়। আন হব পাৰে কিন্তু অমিয়া নহয়।

দিলিপ। আজি নহব পাৰে কিন্তু কালিলৈ অমিয়ায়ো স্বাৰ্থৰ জালত বান্ধ খাবই খাব।

অমিয়া। ভৱিষ্যতৰ কথা কব নোৱাৰোঁ।

দিলিপ। ই সংসাৰৰ ৰীতি।

অমিয়া। কিন্তু তুমি হলে মোৰ ককাইদেউক বিচাৰি আনি দিব লাগিব?

দিলিপ। চেষ্টা কৰি চাম বাৰু।

অমিয়া। কৃতকাৰ্য্যও হব লাগিব। বাৰু কোৱাচোন, মাজে মাজে তুমি কি ভাবি থাকা?

দিলি। কি ভাবোঁ জানা? মই ভাবোঁ, এহাতে শোণিত, আনহাতে অমৃত।

অমি। তাৰ অৰ্থ?

দিলি। আন এদিন বুজি পাবা। যাওঁ ব'লা।

[দুয়োৰো প্ৰস্থান।]

তৃতীয় দর্শন

যশোৱন্তৰ শিবিৰ

[যশোৱন্তসিংহ বহি থাকে। ছদ্মবেশী শিৱাজী সোমাই আহে।]

শিৱা। অভিবাদন গ্ৰহণ কৰক মহাৰাজ।

যশো। তোমাৰ নাম?

শিৱা। মহাৰাজে শুনিবলগীয়া নহয়। মোৰ নিজৰ বক্তব্য একো নাই। মই শিৱাজীৰ কটকী।

যশো। মই শিৱাজীৰ পত্ৰ পাঠ কৰি সকলো কথা বুজিব পাৰিছোঁ। আৰু কিবা নতুন বক্তব্য আছে নেকি?

শিৱা। একো নাই।

যশো। তেন্তে আহিছা কেলেই?

শিৱা। চকুলোৰে ৰাজপুত-কুলগৌৰৱ যশোৱন্তসিংহৰ মজিয়া তিয়াবলৈ।

যশো। কটকী! তুমি কি কৈছা? কান্দিছাও দেখোন। কান্দিছা কিয়?

শিৱা। মোৰ প্ৰভু শিৱাজীয়ে কান্দিছে। প্ৰত্যেক মাৰাঠাই কান্দিছে। ময়ো কান্দিছো। কান্দক মহাৰাজ, আপুনিও কান্দক।

যশো। কাৰণ কি? শিৱাজীয়ে কান্দিছে কিয়?

শিৱা। কান্দিবৰ প্ৰয়োজন হৈছে সেই কাৰণে কান্দিছে। আপুনি জনা নাই মহাৰাজ! আপোনাৰ অজ্ঞাতে আপোনাৰ হৃদয়েও কান্দিছে।

যশো। বুজিছোঁ, বুজিছোঁ কটকী! ভালদৰে বুজিছোঁ। পুনা আৰু চাকণ দুৰ্গ শত্ৰুৰ হস্তগত হোৱা দেখি শিৱাজীয়ে কান্দিছে, নহয় নে বাৰু?

শিৱা। কেতিয়াও নহয় মহাৰাজ! তেনেকুৱা দুৰ্গ তেওঁৰ আৰু বহুত আছে।

যশো। যদি সেয়ে নহয়, তেন্তে এইবাৰ যশোৱন্তসিংহৰ হাতত নিস্তাৰ নাই বুলি—মাৰাঠা জাতিৰ বিশ্বাস পাৰ্ব্বত্য প্ৰদেশত মোগলৰ বিজয় পতাকা উৰিব বুলি মহাবিপদৰ কথা জানিব পাৰি—নহয় নে ?

শিৱা। কেতিয়াও নহয় মহাৰাজ। শিৱাজীয়ে বিপদক জয় কৰিছে।

যশো। তেন্তে কিয় ?

শিৱা। হিন্দুৰ অৱনতি দেখি।

যশো। হিন্দুৰ অৱনতি আজিৰ নহয়। ই নিয়তিৰ অভিশাপ।

শিৱা। স্বীকাৰ কৰোঁ মহাৰাজ। হিন্দুৰ অৱনতি আজিৰ নহয়। কিন্তু যি সমগ্ৰ হিন্দুস্থানৰ গৌৰৱ, যাৰ মূৰৰ ওপৰত মাৰাৱাৰৰ ৰাজছত্ৰ, যাৰ ওপৰত সনাতন হিন্দুধৰ্ম্মৰ আশা-ভৰসা, যাৰ ভয়ত দিল্লীৰ ময়ূৰ-সিংহাসনৰ সৈতে ঔৰংজীৱ পৰ্য্যন্ত কম্পমান, যি হিন্দু মহাশক্তিৰ, ৰাজপুত সাহসৰ প্ৰতিমূৰ্ত্তি, সেই যশোৱন্তসিংহৰ অৱনতি দেখি। ইও নিয়তিৰ অভিশাপ নেকি ?

যশো। ঠিক কথা।

শিৱা। শুনক মহাৰাজ। আৰু শুনক। ৰাজপুত জাতি জগতৰ আদৰ্শ। ৰাজপুতৰ নিচিনা যোদ্ধা নাই। ৰাজপুতৰ নিচিনা স্বদেশ-প্ৰেমিক নাই। সেই ৰাজপুত-শিৰোমণি যশোৱন্তসিংহই আজি সকলো পাহৰিলে। নিজৰ নিজত্ব পাহৰিলে, নিজৰ শক্তি পাহৰিলে, আত্মবিশ্বাস পাহৰিলে। ইয়াতকৈ অৱনতি আৰু কি হব পাৰে মহাৰাজ ? সেই কাৰণেই মোৰ প্ৰভু শিৱাজীয়ে কান্দিছে। যশোৱন্তসিংহ নাহি ঔৰংজীৱ নিজে অহা হলে শিৱাজীয়ে এইদৰে কন্দাৰ কোনো আৱশ্যক নাছিল।

যশো। কটকী ! তোমাৰ প্ৰত্যেক কথাই মোৰ অন্তৰ বিন্ধি গৈছে। কোৱা, বৰ ভাল লাগিছে। তাৰ পিছত ?

শিৱা। শুনক মহাৰাজ। মাৰাঠা জাতিৰ শিক্ষাৰ আদৰ্শই হৈছে ৰাজপুত। ৰাজপুতৰ স্বদেশপ্ৰেমকে আদৰ্শ কৰি আজি মাৰাঠা

মাতৃমন্ত্রত দীক্ষিত। প্রত্যেক মাৰাঠা-ৰমণীৰ কণ্ঠৰ পৰা উচ্চাৰিত হোৱা ৰাজপুতৰ যশোগীতি প্রত্যেক মাৰাঠাৰ অন্তৰত সদায় আগৰিত। মাৰাঠা-বালকে ৰাজপুত আদর্শত নিজৰ জীৱন গঢ়িবলৈ সদায় যত্নৱান। ৰাজপুত আৰু মাৰাঠাৰ মাজত ভাই ভাই সম্বন্ধ। সেই বাবেই ৰাজপুত-শৰীৰত অস্ত্রাঘাত কৰি মাৰাঠাই নিজৰ নামত কলঙ্ক নানে। আদেশ কৰক মহাৰাজ! ৰাজপুত-শোণিতয়ে মাৰাঠা-অসি ৰঞ্জিত হোৱাৰ আগেয়ে মাৰাঠাই যুদ্ধ বিদ্যা পাহৰি যাওক, অস্ত্র-শস্ত্র আৰব সাগৰত বিসর্জ্জন দিয়ক।

যশো। কটকী! তোমাৰ কথা সঁচা হলেও তাৰ একো বিকল্প নাই। যশোৱন্তসিংহ মোগলৰ সেনাপতি। মোগল বাদছাহৰ আদেশ পালন কৰিবলৈ মই বাধ্য। গতিকে মহাৰাষ্ট্র দেশ জয় কৰিবই লাগিব।

শিৱ। তেন্তে আৰু অৰণ্য ৰোদন কৰিলে কি হব? স্বজাতিক ধ্বংস কৰিবলৈ, হিন্দুৰ তেজেৰে ৰাঙলী সোঁত বোৱাবলৈ, ব্রাহ্মণৰ বুকুত অস্ত্র বহুৱাবলৈ আৰু সনাতন হিন্দু ধর্ম্মৰ অস্তিত্ব বিলুপ্ত কৰিবলৈ মহাৰাজ আজি দৃঢ়প্রতিজ্ঞ?

যশো। উপায় কি? সেই বুলি প্রতাৰক দস্যু শিৱাজীক সহায়ত কৰিব নোৱাৰোঁ। সিংহ যশোৱন্তৰ লগত পর্ব্বতৰ বান্দৰ শিৱাজীৰ একো সম্বন্ধ হব নোৱাৰে।

শিৱ। মহাৰাজ! শিৱাজীক প্রৱঞ্চক বোলাৰ আগতে এনে এজন হিন্দুৰ নাম কব পাৰে নে যাৰ আগত প্রতিজ্ঞা কৰি শিৱাজীয়ে পাছৰণিত পৰিও তাক পালন কৰিবলৈ পৰাঙ্মুখ হৈছে? এনে এজন ব্রাহ্মণৰ নাম জানে নে যাক শিৱাজীয়ে অভয় দি পুনৰ তাকেই আঘাত কৰিছে? এই সুবিশাল হিন্দুস্থানৰ মাজত এনে এটা দেৱমন্দিৰ উলিয়াব পাৰে নে যি শিৱাজীৰ দ্বাৰা কেতিয়াবা আক্রান্ত হৈছে? এনে এগৰাকী তিৰোতাৰ নাম কব পাৰে নে যি ধেমালিৰ ছলতো শিৱাজীৰ দ্বাৰা অপমানিতা হৈছে?

যশো। নোৱাৰোঁ ?

শিৱ। তেন্তে শিৱাজীৰ নামৰ আগত প্ৰৱঞ্চক, দস্যু আদি কুবিশেষণ প্ৰয়োগ কৰিছে কিয় ? আপোনাৰ প্ৰভু ঔৰংজীবে হিন্দুৰ কি কৰিবলৈ বাকী এৰিছে ?

যশো। কটকী! আনৰ লগত তুলনা কৰিলে কি হব ? কপটতা, শঠতা, চতুৰালি ৰাজপুতৰ কল্পনাৰো বাহিৰ।

শিৱ। ৰাজপুতৰ লগত মাৰাঠাৰ তুলনা হোৱা সম্ভৱ নে মহাৰাজ ? ৰাজপুতৰ পুৰণি গৌৰৱ আছে। বহু শতাব্দীৰ ৰণশিক্ষা আছে। অতুল সুখ-সমৃদ্ধি, ধন-জন সকলো আছে। কিন্তু মাৰাঠাৰ আছে কি ? সেইবোৰৰ একোৰে একোটো নাই। তথাপি—যাৰ উদ্দেশ্যে ৰাজপুত প্ৰমুখ্যে সকলো জাতিয়ে অনিচ্ছা সত্বেও যুদ্ধ দোৱাবলৈ বাধ্য হৈছে, সেই প্ৰবল মোগল শক্তিৰ বিৰুদ্ধে কেৱল মাৰাঠাৰ নায়ক শিৱাজীয়েহে যুদ্ধ দাঙি থিয় হবলৈ সাহস কৰিছে। সেই বাবে শিৱাজী ধন্যবাদৰ পাত্ৰ নহয় নে ? শিৱাজীয়ে আপোনাৰ নিচিনা পুৰুষসিংহৰ পৰা একেবিও আশীৰ্ব্বাদ আৰু সহানুভূতি নেপাব নে মহাৰাজ ?

যশো। কটকী! মই এতিয়াহে তোমাৰ কথা উপলব্ধি কৰিব পাৰিছোঁ। মই শিৱাজীৰ বিৰুদ্ধে অস্ত্ৰ ধাৰণ নকৰোঁ।

শিৱা। নহয় মহাৰাজ! শিৱাজীয়ে মহাৰাজক দিল্লীশ্বৰৰ আদেশ অমান্য কৰিবলৈ নকয় কিন্তু—

যশো। কিন্তু কি কটকী ? কোৱা, যশোৱন্তসিংহৰ ওচৰত শিৱাজীৰ অদেয় একো নাই।

শিৱা। পৰহিলৈ নিশা মহাৰাজ পুনাৰ পৰা আঁতৰি থাকিলে শিৱাজী আপোনাৰ ওচৰত চিৰকৃতজ্ঞ হৈ থাকিব।

যশো। এই সামান্য কাম ? তাৰ নিমিত্তেই ইমান কৃতজ্ঞতা ? ধন্য ধন্য শিৱাজী! কটকী! যশোৱন্তসিংহ হিন্দুৰ গৌৰৱ নহয়।

হিন্দুৰ গৌৰৱ তোমাৰ প্ৰভু শিৱাজী। সেই মহাৰাজ লগ পালে এবাৰ প্ৰাণ ভৰি আলিঙ্গন কৰিলোঁহেঁতেন।

শিৱ (ছদ্মবেশ ত্যাগ কৰি)। মহাৰাজ! অপৰাধ মাৰ্জ্জনা কৰক। ময়ে সেই দীনহীন শিৱাজী।

যশো। শিৱাজী! মহাত্মা! ভাই! আজিৰ পৰা তুমি এই যশোৱন্তসিংহৰ প্ৰাণৰ বন্ধু হ'লা। আজিৰ পৰা শিৱাজী আৰু যশোৱন্তসিংহৰ এক লক্ষ্য আৰু এক উদ্দেশ্য। ধ্বংসৰ হাতৰ পৰা, বিদেশী বিজেতাৰ হাতত পৰা আৰ্য্যভূমিক ৰক্ষা কৰা দুয়ো জনৰ জীৱনৰ মহাব্ৰত। (দুয়ো আলিঙ্গন কৰে।)

চতুৰ্থ দৰ্শন

কক্ষ

[অৰুণা আৰু গোলাপ কথা পাতি সোমাই আহে।]

গোলাপ। এনিশাৰ ভিতৰতে পাঁচোটা দুৰ্গ অধিকাৰ! ইমান সহজে যে কাম হৈ উঠিব মই সপোনতো ভবা নাছিলোঁ।

অৰুণা (হাঁহি)। কম নহয় দেও তোমালোক। এনিশাৰ ভিতৰতে ইমানখিনি কৰিলা। নিশানো এক্কাৰত যুদ্ধ কৰা কেনেকৈহে?

গোলা। যুদ্ধ কৰা নহ'ল বুলিবই পাৰি। বিনাযুদ্ধে আমাৰ এটি প্ৰাণীও হত কিম্বা আহত নোহোৱাকৈ কাম শেষ হৈ গৈছে।

অৰুণা। দৰাচলতে যেন্তে অসাধ্য সাধন কৰিছা গোলাপ!

গোলা। মইতো সিমানখিনি কৰিব পৰা হলে কথাই নাছিল। ধন্যবাদৰ পাত্ৰ তোমাৰ দেউতাৰা ছত্ৰপতি শিৱাজী।

অৰুণা। তুমি লগত গৈছিলা নে নাই?

গোলা। বাওঁতে ময়ো লগত গৈছিলোঁ।

অরুণা। তেন্তে তুমিও সেই ধন্যবাদব ভাগ নেপাবা কেলেই? মই হলে সকলোখিনি ধন্যবাদ তোমালৈকে দিওঁ।

গোলা। তুমি দিলেই যে মই পাম তাব একো অর্থ নাই।

অরুণা। নিশ্চয় আছে। মোব বিশ্বাস—তুমি সেই ধন্যবাদ গ্রহন কবিবলৈ অনুপযুক্ত নোহোৱা।

[দলিপবাওব প্রবেশ।]

দিলি। হাবিলদাব। তুমি এই মুহূর্ত্তে পুবন্দব দুর্গলৈ যাব লাগে। দুর্গাধ্যক্ষক মোব এই চিঠি দি পাঁচ শ মাবাঠা সৈন্য ইয়ালৈ লৈ আহিবা। নিয়া এই চিঠি।

গোলা। দিয়ক সেনাপতি! (চিঠি লয়)

অরুণা। ইমান লবালবি কিয় সেনাপতি? অলপ পিছত গলেও নহব নে?

দিলি। নহয় বাজকুঁৱবী! এতিয়াই গোলাপসিংহ হাবিলদাব যাব লাগিব। সৈনিক জীৱন এনেকুৱাই। যেতিয়াই হুকুম, তেতিয়াই কাম। সৈনিকব জীৱনত বিশ্রাম নাই, আবাম নাই।

অরুণা। যোৱা গোলাপ! মই তোমাক কর্ত্তব্য অৱহেলা কবিবলৈ অনুবোধ নকবোঁ।

গোলা। থাকা তেন্তে। আহিলোঁ সেনাপতি! [প্রস্থান।]

অরুণা। মোবো ইয়াত কাম নাই। ময়ো যাওঁ। (যাব খোজে।)

দিলি। নেযাবাচোন বাজকুঁৱবী! ক্ষন্তেক বোৱা। মই আনো লাগো?

অরুণা। তোমাব লগত মোব সম্বন্ধ কি?

দিলি। হাঃ হাঃ হাঃ! মোব লগত কি সম্বন্ধ? গোলাপসিংহব লগত একা?

অরুণা। গোলাপ আক তোমাব বিজনি নহয়। গোলাপ আক তোমাব মাজত স্বর্গ-মর্ত্ত্যব ব্যৱধান।

দিলি। ইমানেই অপমান বাজকুমাবী? গোলাপ মোব তলব গোলামবো গোলাম। মই তাক ঘিণ কবোঁ।

অৰুণা । "গোলাপ তোমাৰ গোলাম হব পাৰে।" মই সেই কথা স্বীকাৰ কৰোঁ। গোলাপক তুমি কিণ কৰিবও পাৰা। কিন্তু যি তোমাৰ প্ৰভু, যাৰ তুমি গোলাম, গোলাপ তেওঁৰ পালিত পুত্ৰ।

দিলি। আৰু এটা কথা জানা নে ৰাজকুমাৰী ?
(চাৰিওফালে চাই লৈ) তুমি মোৰ।

অৰুণা। হাঁহি উঠা কথা। বাতুলৰ প্ৰলাপ মাথোন।

দিলি। দিল্লিপৰাওৰ মুখেদি কেতিয়াও বাতুলৰ প্ৰলাপ নোলায়। ই সত্য কাহিনী অৰুণা! তোমাৰ দেউতাৰাই প্ৰকাৰান্তে এই কথা প্ৰকাশ কৰিছে। ঈশ্বৰে কৰিলে তুমি মোৰ অৰ্দ্ধাঙ্গিনী হবা।

অৰুণা। দ্বিতীয় বাৰ এনে কথা উচ্চাৰণ নকৰিবি নৰাধম! মই তোৰ পূজনীয় প্ৰভুৰ কন্যা। তই মোক সেৱা কৰিব লাগে।

দিলি। ওলোটা বুজিছা অৰুণাবাঈ! তুমিহে এদিন মোক সেৱা কৰিবা

অৰুণা (খঙেৰে)। মুখ চম্ভালি কথা কৰি নৰাধম! (প্ৰস্থান)

দিলি। বাক যোৱা। আজি সেই দুৰাত্মাক লগ পাই মোক এনেদৰে কুকুৰৰ নিচিনা ব্যৱহাৰ কৰিছা। কিন্তু যিদিনা গোলাপৰ তেজেৰে হাত ৰাঙলী কৰি তোমাৰ কাষত মই ভিক্ষাৰ জুলি লৈ থিয় হ'মহি—সেই দিনা কৰিবা কি ? [প্ৰস্থান।]

পঞ্চম দৰ্শন

শিৱাজীৰ শয়ন-কক্ষ

শিৱাজী শুই আছে। এটা কৰুণ সুৰ বতাহত ভাহি ফুৰিছে। শিৱাজীয়ে সপোন দেখে। তেওঁৰ আগত যেন জ্যোতিৰ্ম্ময়ী ভৱানীদেৱী মূৰ্ত্তিমতী হৈ উঠিল। লাহে লাহে তেওঁ শিৱাজীৰ মূৰত হাত দি আশীৰ্ব্বাদ কৰিলে। ভৱানী দেৱী অন্তৰ্হিতা হল। শিৱাজীয়ে হঠাৎ সাৰ পাই "আই আই" বুলি চিঞৰি উঠিল। জিজিবাই সোমাই আহিল।

শিৱা। আই! যিদিনাৰ পৰা পুনা-দুৰ্গ শত্ৰুৰ হাতলৈ গৈছে সেই দিনাৰ পৰা মোৰ পেটলৈ ভাত যোৱা নাই। চকুত টোপনি

নোহোৱা হৈছে। পুনাৰ কথা ভাবি—মাতৃভূমিৰ দুৰ্দ্দশাৰ কথা ভাবি কন্তেক সময় জিৰণি লৈছিলোঁ। চিলমিলকৈ টোপনি আহিছে ধৰিছিল। এনে অৱস্থাত আধা সপোনত আধা-দিঠকত দেখা পালোঁ—আই জগজ্জননী ভৱানীক মোৰ। শিৱাজীৰ দীৰ্ণ-কুটিৰ পোহৰাই—ভুৱনমোহিনী ৰূপেৰে ভূমণ্ডল উজ্জ্বল কৰি, মোৰ মূৰত ধৰি আশীৰ্ব্বাদ কৰি পুনৰ অন্তৰ্দ্ধান হ'ল। আৰু কিহৰ ভয়? কিহৰ শঙ্কা? আশীৰ্ব্বাদ কৰা জননী! পুনাৰ বিৰুদ্ধে ভতালিকে বিজয় অভিযান আৰম্ভ কৰোঁ।

জিজি। যোৱা বাছা। নিৰ্ভীক অন্তৰেৰে যুদ্ধযাত্ৰা কৰা। যিদিনা পুনা জয় কৰি পুনৰ নগৰত সোমাবাহি সেই দিনা ময়ো মোৰ অনশন ব্ৰত ভঙ্গ কৰিম।

শিৱা। অনশন! অনশন কিয় আই?

জিজি। কেৱল ময়েইতো তোমাৰ মাতৃ নহওঁ। আজি লক্ষ লক্ষ ভাৰত-সন্তানৰ মাতৃয়ে অনশন অৰ্দ্ধাশনত জীৱন যাপন কৰিবলৈ বাধ্য হৈছে। বিদেশী শাসনত জৰ্জ্জৰিত, দুৰ্ভিক্ষ বানপানী মহামাৰীত প্ৰপীড়িত, এই হতভাগ্য দেশৰ কেইজনে দুবেলা দুমুঠি পেট ভৰাই খাবলৈ পাইছে কোৱাচোন। বাছা শিৱাজী! ৰণভূমিত যেতিয়া তোমাৰ মনলৈ সঙ্কোচৰ ভাব আহিব—নৈৰাশ্যই দিশ-বিদিশ আগুৰি ধৰিব, তেতিয়াই মনত পেলাবা মোলৈ—অনশনক্লিষ্টা এই বৃদ্ধাৰ শোক-পিড়ীত এই মুখখনিলৈ। যিদিনাৰ পৰা পুনা শত্ৰুৰ পদদলিত হৈছে সেই দিনাৰ পৰাই মই অৰ্দ্ধাশনে আছোঁ। আজিৰ পৰা পূৰ্ণ অনশন আৰম্ভ কৰিলোঁ। যোৱা বাছা! জয় তোমাৰ অনিবাৰ্য্য।

শিৱা। সঁচা আই! জয় মোৰ অনিবাৰ্য্য। যিদিনা দুৰন্ত বিধৰ্ম্মীয়ে তুলজাপুৰৰ ভৱানী-মন্দিৰ ধ্বংস কৰিছিল তাৰ পিছতেই আই ভৱানীয়ে মোক সঁশৰীৰে দেখা দি আফজুল খাঁৰ পৰাভৱৰ আগলি বতৰা দিছিল। এই বাৰো মাতৃমূৰ্ত্তি দৰ্শন কৰিলোঁ যেতিয়া

চায়েস্তা খাঁৰ পৰাজয় অৱশ্যম্ভাৱী। তাৰ লগতে যোগ হৈছে তোমাৰ আশীৰ্ব্বাদৰ অক্ষয় কৱচ। জয় মোৰ অনিবাৰ্য্য। মই আহিলোঁ। আই! পদধূলি দিয়া! (পদধূলি লয়)

জিজি। যোৱা বাছা! মযো ভৱানী-মন্দিৰত তোমাৰ কল্যাণৰ অৰ্থে ভক্তি-পুষ্প নিবেদন কৰোঁগৈ।

[দুয়োৰে দুফালে প্ৰস্থান]

ষষ্ঠ দৰ্শন

পুনা শিবিৰ

[নাচ-গান আৰু ফটিকাত ওলজাৰ ওমৰাহবৰ্গ আৰু বাইজীবিলাক।]

১ম ওম। ফুৰ্টি! ফুৰ্টি! ফুৰ্টিকা দুনিয়া হ্যায়।

২য় ওম। চেৰাপ—বাইজী—গান—নাচ—চালাও—চালাও। ক্যেয়া মৌজ!

৩য় ওম। লাগাও, লাগাও। দিল-দৰিয়ামে তুফান চালাও।

২য় ওম। সুন্দৰী বাইজীসকল!

জলদি লগাই দে।
নাচ—গান—চেৰাপ পান,
চোকা চোকা প্ৰেমৰ বাণ
যিমানে পাৰ সিমানে হান।
মজুক চায়েস্তা, মজুক দুনিয়া,
মজুক ওমৰাহ ফুৰ্টিৰ প্ৰাণ।
দে সোণকালে লগাই দে
বিলকুল—মছগুল
স্ফুৰ্টিকা পিছাৰি ইচ্ছামত কপেয়া লে।
বাইজী?

বাইজী। গীত

আঙুৰ বাগান গোলাপী নিহাৰ
তুলি দে তুফান,
মিলে দিলে-দিল্ হাঁহি খিল্ খিল্
নামি আহে আস্মান]
আকাশী পৰীৰ ভুলবুল নাও
কুলি বুলবুল অমিয়া বাও
মদিৰা লুটি আমি উটি যাওঁ
শোভে গুল্‌বাগান।
লাল চিৰাজী পিয়্‌লা ঢালি
নাচত প্ৰেমৰ লহৰ তুলি
মাতোৱাৰা মন হাসিজালি তুলি
মহব্বৎ দে দান॥

২য় ওম। ছাবাছ! ছাবাছ!
বঢ়িয়া গান, বঢ়িয়া নাচ।
বঢ়িয়া মুখ, বঢ়িয়া গাল
বঢ়িয়া 'ছুৰ্' বঢ়িয়া তাল।
আঁকউ, আউক তুলি দে প্ৰেমৰ ঢৌ।।
বলি কিয় সুন্দৰী! নাচি নাচি ঘূৰি ঘূৰি।

[বাইজীহঁতে গান লগাৰ ধৰোঁতেই আগিমনৰ হাতত থকা দীঘল নলীৰ গুৰগুৰী হুপি চায়েস্তা খাৰ প্ৰবেশ।]

৩য় ওম (থিয় হৈ চিৰি কয়)। মহামান্ত সুবাদাৰ চাহাব! হুছিয়াৰ।

(সকলোৱে থিয় হৈ অভিবাদন জনায়। চায়েস্তা খাঁই আসন গ্ৰহণ কৰে। ওমৰাহসকলে পিয়াছ আদি লুকাই ৰাখে।)

চায়েস্তা। ই জানো আমোদৰ সময় ওমৰাহসকল? দুষ্মন শিৱাজীয়ে প্ৰত্যেক মুহূৰ্ত্তত আক্ৰমণৰ সুযোগ বিচাৰিব লাগিছে। বাদছাহে চিঠিৰ পিছত চিঠি দি বিচাৰিছে শিৱাজীৰ পতন। এনে অৱস্থাত?

১ম ওম। তুবাদাৰ চাহাবে শিৱাজীৰ হাতৰ পৰা সকলোবোৰ দুৰ্গ কাঢ়ি ললেই। আৰু কিয় বাও?

২য় ওম। ঠিক কৈছ আলি খাঁ। পৰ্ব্বতৰ নিগনি শিৱাজী দস্যু আৰু আমাৰ চুবাদাৰ চাহাব হৈছে পওৰাজ সিংহ।

চায়েস্তা। তথাপি আমি হু'চিয়াৰ থাকিব লাগিব। কোন কালৰ পৰা কি হয় একো মালুম নাই।

৩য় ওম। সেই বাবেইতো চুবাদাৰ চাহাব। দিনটো খেৰাই কৰি, মনটো পোতাই ৰাখিবৰ বাবে ৰাতি অলপ নাচ-গান আৰু পান।

চায়েস্তা। মই সেইবোৰ মানা নকৰোঁ কিন্তু—

২য় ওম (এক জাঁপে উঠী) তোফা। তোফা। বাইজী। বাইজী। ফেৰ লাগাও।

চায়েস্তা। চুপ কৰ। মাতলামি চলিব নোৱাৰে। মই কেৱল নাচ চাম। হেই। (এজনী বাইজীক আঙুলিয়াই আদেশ কৰে। বাইজীয়ে নাচিবলৈ আৰম্ভ কৰোঁতেই বাহিৰত বন্দুকৰ আৱাজ।]

বাইজী, ওম। ইয়ে আল্লা।

চায়েস্তা। অতকিতে শিবিৰত সোমাল কাফেৰ।

বাইজী, ওম। ইয়ে আল্লা।

(ভিতৰত বন্দুকৰ আবাজ। হত্যা হত্যা শব্দ।)

চায়েস্তা। চিপাহী। চিপাহী।—

[শিবাজী তানোজী, গোলাপ আৰু মাৰ'ঠা সৈনিকবোৰৰ প্ৰবেশ।]

শিৱাজী। ভয় নাই চায়েস্তা খাঁ। চিপাহী-চন্তৰী তোৰ মৃত্যু-টোপনিত।

চায়েস্তা। দস্যু ছয়তান। এয়ে নে তোৰ বীৰৰ ধৰ্ম্ম?

শিৱাজী। মই ইয়াতে তোক বীৰৰ ধৰ্ম্ম শিকাবলৈ অহা নাই। আহিছোঁ তোৰ বুকুৰ কেঁচা তেজ পি তৃষ্ণা-শোণৰ বক্তপান কৰিবলৈ।

চায়ে। মুখ চম্ভালি কথা কৰি দস্যু। তোৰ সম্মুখত মোগল চায়েস্তা খাঁ।

শিৱা। আৰু তোৰ সমুখতো মই মাৰাঠা শিৱাজী। মোৰ এই খোলা তৰোৱালে তোকেই বিচাৰি ফুৰিছে। দে, ৰণ দে। পাৰ যদি আত্মৰক্ষা কৰ।

(ৰণবাদ্য বাজি উঠে। দুয়ো পক্ষৰ যুদ্ধ। ওমৰাহবিলাকৰ পতন। চায়েস্তা খাঁৰ পলায়ন।)

তানো। পলাল, পলাল চায়েস্তা খাঁ।

শিৱা। পলাওক তানোজী। পলাবলৈ দিয়া। মোৰ তৰোৱালৰ কোবত তাৰ হাতৰ আঙুলি সৌৱা উৰুৰি পৰিছে। সৌৱা চোৱা, পাহাৰৰ ওপৰত হাজাৰ হাজাৰ জোৰ জ্বলি উঠিল। মাৰাঠা সেনাই পুনা অধিকাৰ কৰিবলৈ অহা বুলি সকলো মোগল সেনাই সিহঁতৰ পাছে পাছে খেদি গৈছে। সিহঁত যেতিয়া গৈ ওচৰ পাব, জোৰবোৰ আপোনাআপুনি নুমাই যাব। প্ৰকৃততে তাত এজনো মাৰাঠা সেনা নাই। গৰু আৰু মহৰ শিঙত জোৰ বান্ধি দিয়া হৈছে।

তানো। অতি উত্তম হৈছে। শঠে শাঠ্যং সমাচৰেৎ।

শিৱা। প্ৰতাৰিত মোগল সৈন্যবাহিনী যেতিয়া গৈ দুৰ্গম গিৰিসঙ্কটত উপস্থিত হব, তেতিয়া সিহঁতৰ ওপৰত পাছফালৰ পৰা জঁপিয়াই পৰিব নেতাজী আৰু ৰঘুনাথৰ পৰিচালিত মাৰাঠা সেনাদল। মোগল সমূলি নিৰ্ম্মূল হব।

গোলা। প্ৰাতসত দিনমণি উঠিব যেতিয়া
মাৰাঠাৰ ভাগ্যাকাশ পোহৰ দেখিলে
আপুনি উঠিব বাজি বিজয় দুন্দুভি।

শিৱা। বন্ধুসকল! এয়ে পুনা! ইয়াৰ প্ৰতি ধূলি-কণাই আমাৰ মানত পৱিত্ৰ। শিৱাজীৰ সোণৰ শৈশৱ, শিৱাজীৰ পোনৰ যৌৱন এই পুনাতেই অতিবাহিত হৈছিল। মহাৰাষ্ট্ৰৰ নৱ জীৱনৰ অৰুণ ৰাগৰঞ্জিত, মাৰাঠাৰ স্বৰাজ্য-সাধনাৰ মহাপীঠ এই পুনা আজিৰ পৰা শত্ৰুগ্ৰাস মুক্ত হল। আজি আমাৰ বৰ আনন্দৰ দিন।

আজি মোৰ দুখুনী আয়ে অনশন ব্ৰত ভঙ্গ কৰিব। ব'লা, দুৰ্গৰ চূড়াত মাৰাঠাৰ গেৰুৱা নিছান উৰুৱাওঁগৈ।

[বেগেৰে ৰামদাস স্বামীৰ সোমাই আহিল।]

ৰাম। —গীত—

মাৰাঠা-সিংহ ন-যোৱান।
খোজে খোজে উল্কা ফুটে, মেদিনী হয় কম্পমান।
উগ্ৰ ধীৰ ক্ষত্ৰ বীৰ উন্নত-শিৰ মুক্ত প্ৰাণ—
উত্তিষ্ঠত জাগ্ৰত প্ৰাপ্য বৰাণ নিবোধত
বীৰ্য্যধাৰী ব্ৰতাচাৰী গৰ্ব্বী ধীৰ শক্তিমান।
বীৰভোগ্যা বসুন্ধৰা যোগ্যবলে শাসন কৰা
পৌৰুষৰ দণ্ড ধৰা শত্ৰুৰ ভক্ত ভগৱান। (৺উমেশ চৌধাৰী)

ৰাম। বন্দে—

সকলোৱে। মাতৰম।

ৰাম। বন্দে—

সকলো। মাতৰম—

: দ্বিতীয় অঙ্ক সমাপ্ত :

তৃতীয় অঙ্ক

প্ৰথম দৰ্শন

অৰুণাৰ কক্ষ

[অৰুণা আৰু গোলাপৰ প্ৰৱেশ।]

অৰুণা। আচম্বিতে কিয়নো গোলাপ
ৰণসাজে দেখা দিলা নিশা সময়ত ?

গোলা। অৰুণা !
ৰাতি-দিন কেনেকুৱা—কিবা অৰ্থ তাৰ
কোনেও নেজানে এই মাৰাঠা দেশত।
যেতিয়াই কাম হয় তেতিয়াই দিন,
যেতিয়া নেথাকে কাম তেতিয়াই ৰাতি।

অৰু। এই নিশা— কি কাম গোলাপ ?

গোলাপ। আচৰিত নহবা অৰুণা,
ৰণযাত্ৰা— দুৰ্গজয় সমুখ কৰ্ত্তব্য।
আহিছোঁ বিদায় লব তোমাৰ কাষত
—হব পাৰে শেষ বাৰলৈ।

অৰুণা। নকৰা তেনুৱা কথা হৃদয় বিদৰা,
পাবা তুমি আশীৰ্ব্বাদ আই ভৱানীৰ।

গোলা। যদিহে নেপাওঁ ?

অৰুণা। নিশ্চয়, নিশ্চয় পাবা।
যোগ আছে তাৰ সতে
প্ৰাণভৰা শুভ ইচ্ছা দীনা অৰুণাৰ।

গোলা। সি যে মোৰ পৰম সৌভাগ্য।

অৰুণা । পুৱাতে পুনৰ আহি
পাৰিবা জনাব মোক বিজয় বাতৰি ।

গোলা । কোনে জানে ?

অৰুণা । মই জানো,
জানে আৰু ওপৰৰ পৰম ঈশ্বৰে । (নেপথ্যত ৰণবাদ্য)
শুনা, শুনা অৰুণা !
বাজিছে ৰণৰ বাদ্য প্ৰাণ নচুৱাই ।
বিজয় সঙ্গীত গাই
আগবাঢ়ি যায় সৈন্যগণ ।
কৰিছে আহ্বান—
কোন আছা পাছ পৰি আঁহা সোণকালে ।

নেপথ্যত সৈন্যবোৰ । —গীত—

ভাৰতবৰ্ষ আমাৰ হৰ্ষ, আমাৰ গৰ্ব্ব, আমাৰ মান—
শক্তিদায়িনী মাতৃ আমাৰ, আমাৰ স্বৰ্গ তীৰ্থস্থান ।
বাপ্পা, হামিৰ, ভীমসিংহ বীৰ—ধন্য কৰিলে আৰ্য্যবংশ,
সতী পদ্মিনীৰ পুণ্য কীৰিতিৰ ত্ৰিদিব নিনাদি বাজিল শঙ্খ ।
আকাশে-বতাহে শুনো একেবাহে তোমাৰে মহিমা গৰিমা-গান,
মহাতাপসৰ সাধ্বী ধাত্ৰী— আমাৰ মাতৃ হিন্দুস্থান !
ভাৰতবৰ্ষ আমাৰ হৰ্ষ, আমাৰ গৰ্ব্ব, আমাৰ মান—
শক্তিদায়িনী মাতৃ আমাৰ, আমাৰ স্বৰ্গ তীৰ্থস্থান ।
বেদ-কোৰাণৰ আবৃত্তি-আজানে কৰা মুখৰিত মৰত-স্বৰ্গ ;
মন্দিৰ-মসজিদ কৰি কোলাকুলি ধৰক সাৱটি ভকতবৰ্গ ।
মিলিত শক্তি কৰাচোঁ সৃষ্টি, কৰাচোঁ বসুধা কম্পমান—
থোৱা সমস্বৰে আমাৰ ভাৰত, আমাৰ স্বৰগ হিন্দুস্থান ।
ভাৰতবৰ্ষ আমাৰ হৰ্ষ, আমাৰ গৰ্ব্ব, আমাৰ মান,
শক্তিদায়িনী মাতৃ আমাৰ, আমাৰ স্বৰ্গ তীৰ্থস্থান । (গমন [illegible])

গোলা। বিদায়, বিদায় অৰুণা
অৰুণা। ৰবাচোঁ ক্ষন্তেক দেও।
নেপাহৰি অৰুণাক আহিছা যেতিয়া
হেঁপাহ পূৰাই পাওঁ। কথা শুআমাৰ।
নহব নে যোৱা যদি অলপ পিছত ?
গোলা (ঘূৰি আহি)। অৰুণা। অৰুণা।
বাজক ৰণৰ বাদ্য,
বাজক যি বাজে আৰু সকলো বাজক।
কিন্তু হেৰা অমৃতভাষিণী।
এটি মাথোঁ মউসনা কথাত তোমাৰ
বাজে যি স্বৰ্গীয় সুৰ অন্তৰত মোৰ
তাৰ সতে একোৱেই নহয় তুলনা।
অৰুণা। নকৰা সি কথা প্ৰিয়।
হয়ো যদি সমৰেত হাজাৰ অৰুণা
নোৱাৰিব সমকক্ষ হব স্বদেশৰ।
স্বদেশেই ধৰ্ম্ম তব, স্বদেশেই কৰ্ম্ম,
জীৱন কৰিছা পণ স্বদেশৰ হেতু।
কোৱা হে গোলাপসিংহ! সেই স্বদেশক
আহিলে আহ্বান তুমি কোন যুক্তিমতে
দীনা এই অৰুণাৰ আঁচলত ধৰি
ঘৰত সোমাই থকা ভাবিছা বিধেয় ?
সুপবিত্ৰ সুমঙ্গল স্বদেশ-যজ্ঞত
নেলাগে যদিহে এই অৰুণা তোমাৰ
বুজিছোঁ পাইছা ভাল মঁদাৰৰ ফুল।
গোলা। বুজিছোঁ নিশ্চিত আজি মাৰাঠাপতিৰ
উপযুক্ত জীয়াৰী অৰুণা।
অৰুণা। নকই সি কথা তুমি

কোৱা হলে এই দৰে—
গোলাপৰ উপযুক্ত সঙ্গিনী অৰুণা
লভিলোঁহেতেন মই অধিক আনন্দ ।

গোলা। কথলই সেইদৰে নাই অধিকাৰ ।
এতিয়াও পুৰোহিতে
সাক্ষী কৰি হোমৰ অগ্নিক
বান্ধি দিয়া নাই হাত বেদৰ মন্ত্ৰেৰে ।
ফটিকৰ জল তুমি
আকাশী গঙ্গাৰ দৰে পৰম পবিত্ৰ,
চোবৰ নিচিনা কৰি কিবা সাহে মই
অপবিত্ৰ কৰিম তোমাক ?
পৰীক্ষা কৰিলোঁ মাথোঁ তোমাক অৰুণা,
হোৱা নে নোহোৱা তুমি স্বদেশপ্ৰেমিকা ।
অপৰাধ কৰিবা মাৰ্জ্জনা ।

অৰুণা। যোৱা প্ৰিয় ! বহুত পৰিলা পাছ
পাৰ পায় ভালেখিনি লগৰ সকলে ।
উলটি আহিয়ে মোক দিবা সুসংবাদ ।

গোলা। দেখা যাব। থাকা ভেস্তে লাহৰী ।(যাব খোজে)

অৰুণা। গোলাপ !

গোলা (ঘূৰি আহি)। কিয় সুন্দৰী ?

অৰুণা। যোৱা, অনৰ্থক মাতিলোঁ পিছত ।

গোলা। নকৰিবা চিন্তা সেই বাবে ।
অমঙ্গল—আহক যিমানে আছে,
ভালে নকৰোঁ ভয় ।　　　　[প্ৰস্থান]

দ্বিতীয় দৰ্শন

মন্ত্ৰণা-চ ৰা

[শিৱাজী আৰু তানোজী ।]

শিৱা। তানোজী! মাৰাঠা-শক্তিৰ আগত আজি ভাগ্যৰ অগ্নি-পৰীক্ষা। এই পৰীক্ষাত উত্তীৰ্ণ হব পাৰিলে ভাৰতৰ ৰাজলক্ষ্মীয়ে মহাৰাষ্ট্ৰৰ মূৰত বিজয় মুকুট পিন্ধাই দিব।

তানো। মইয়ো তাকেই ভাবোঁ মহাৰাজ! ঝিণিকি ঝিণিকি দেখা পাওঁ অদূৰ ভৱিষ্যতৰ ভাৰতৰ মানচিত্ৰ। মাৰাঠাৰ মূৰত ৰাজমুকুট পিন্ধাই দিবলৈ ৰাজলক্ষ্মীয়ে আকুলভাবে অপেক্ষা কৰিছে। কিন্তু—

শিৱা। কিন্তু কি তানোজী?

তানো। বোধকৰোঁ সি আৰু হৈ নুঠিব। ভাৰতৰ হিন্দু জাতি আজি দুৰ্ব্বল হৈ পৰিছে একতাৰ অভাৱত— জাতীয় সংহতিৰ অভাৱত।

শিৱা। দেশৰ এনে শোক লগা অৱস্থা দেখি মোৰ প্ৰাণে কান্দি উঠে। তানোজী! এই শতধাবিভক্ত হিন্দুশক্তিক একত্ৰিত কৰি আকৌ এবাৰ ভাৰতৰ শত-শতাব্দীৰ শৃঙ্খলিত স্বাধীনতাক মুক্ত কৰিব নোৱাৰিম নে? কাশ্মীৰৰ পৰা কুমাৰিকালৈকে, ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পৰা গান্ধাৰ-কান্দাহাৰলৈকে আকৌ এবাৰ জয়ঘণ্টা বজাই স্বাধীনতাৰ মহামন্ত্ৰেৰে সমগ্ৰ হিন্দুস্থানত ঘমঘণ্টা লগাই দিব নোৱাৰিম নে? একোভেই হিন্দুস্থানৰ কুম্ভকৰ্ণ টোপনি নেভাগিব নে তানোজী?

তানো। হিন্দুজাতি আজি মৃত মহাৰাজ! হিন্দু আজি বিদেশী মোগলৰ পদলেহনকাৰী। পৰাধীনতাই মানুহৰ মনুষ্যত্ব নাশ কৰে, বিবেক বিনষ্ট কৰে। পৰাধীনতাই মানুহক নৰক-কুণ্ডলৈ নমাই নিয়ে। সামান্য সন্মানৰ কাৰণে, কেইটামান ৰাজপদৰ কাৰণে, কেইটামান স্বৰ্ণমুদ্ৰাৰ কাৰণে, হিন্দুৱে আজি মাতৃক বন্দুৱাক

পাৰে, ভ্ৰাতৃৰ বুকুত শাণিত তৰোৱাল বহুৱাব পাৰে। নোৱাৰে কেৱল জননী জন্মভূমিৰ কাৰণে এক বিন্দু তপত তেজ দান কৰিবলৈ। মোগলৰ ভয়ত শুভ্ৰ-তুষাৰ-কিৰীটিধাৰিণী ভাৰতমাতৃ জননী জন্মভূমিক আই বুলি মাতিলে সিহঁতৰ কণ্ঠৰোধ হয় কিন্তু বিদেশী বিজাতি মোগলৰ সামান্য করুণাৰ বাবে, কেইটামান ৰূপৰ মুদ্ৰাৰ বিনিময়ত, সিহঁতে দেশৰ সৰ্ব্বনাশ কৰিবলৈকো কুণ্ঠিত নহয়। বিভীষণ, জয়চাঁদ, মানসিংহ আজিও আমাৰ মাজত বহু জন।

শিৱ। তানোজী! তোমাৰ অন্তৰৰ বেদনা ময়ো মৰ্ম্মে মৰ্ম্মে উপলব্ধি কৰি মৰ্ম্মাহত হৈছোঁ। যেতিয়া বিশ্বৰ সকলো কোলাহল স্তব্ধ হৈ ৰজনীৰ কোলাত নিতাল মাৰে, তেতিয়া মোৰ বিনিদ্ৰ হৃদয়ৰ এটি চুকত আশাৰ বন্তি ধিমিকিধিমিকি জ্বলি উঠে। থাকক জয়চাঁদ, থাকক মানসিংহ, সিহঁতে আমাৰ একো কৰিব নোৱাৰে। কংসৰ দপদপনি, জৰাসন্ধৰ আস্ফালন, শকুনিৰ চক্ৰান্ত, দুৰ্য্যোধনৰ সিংহনিনাদ, পাঞ্চজন্য-গাণ্ডীৱৰ বিজয় হুঙ্কাৰত বিলীন হৈ যোৱা নাছিল নে? আজিও সেই সুদূৰ অতীতৰ পুনৰাভিনয় অসম্ভৱ জানো তানোজী?

তানোজী। অসম্ভৱ নহয় মহাৰাজ! আপোনাৰ উদ্দীপনাত জাগি উঠিছে সুপ্ত সিংহ। মহাৰাষ্ট্ৰৰ এই বিৰাট মুক্তি-সাধনা আমি কেতিয়াও ব্যৰ্থ হবলৈ নিদিওঁ।

[গোলাপসিংহৰ প্ৰবেশ।]

শিৱা। কি সংবাদ গোলাপ?

গোলা। পটু‍্গীজ বন্দী গেপ্তেলাহু।

শিৱ। লৈ আহাঁগৈ ইয়ালৈ।   [গোলাপৰ প্ৰস্থান।]

মাৰাঠাৰ নৌবাহিনীও শক্তিশালী হৈ উঠিছে তানোজী!

তানোজী। আপোনাৰ নেতৃত্বত অকল নৌবাহিনীয়ে নহয়, সকলো দিশেদিয়ে মাৰাঠা জাতি শক্তিশালী হৈ উঠিছে মহাৰাজ!

শিৱ। তুমি জানা তানোজী। মোক লাগে শক্তি, মোক লাগে মাতৃৰ মুক্তি। সেই উদ্দেশ্য সাধনৰ বাবেহে মোক লাগে ৰাজদণ্ড, মোক লাগে ৰাজসিংহাসন।

তানো। মহাৰাজ।

শিৱ। কিয় জানা নে তানোজী? শৈশৱ কালৰে পৰা দেখি আহিছোঁ, হৃদয়ৰ প্ৰতি স্তৰে স্তৰে অনুভৱ কৰি আহিছোঁ, কেনেকৈ প্ৰবলৰ অত্যাচাৰত দুৰ্ব্বল চিৰকাল নিষ্পেষিত, নিৰ্য্যাতিত, লাঞ্ছিত। চকুৰ আগতে দেখিব লাগিছোঁ, শাসনৰ নামত দিনে-ৰাতি কি নিদাৰুণ অত্যাচাৰ হৈ থাকিছে। অত্যাচাৰ, নিৰ্য্যাতন, শোষণৰ হেঁচাত এটা সভ্য জাতিৰ প্ৰাণ-শক্তি ইমান দুৰ্ব্বল হৈ গৈছে যে অত্যাচাৰ, নিৰ্য্যাতনকেই সিহঁতে ভাবে জীৱনৰ শ্ৰেষ্ঠ সম্পদ বুলি। দুৰ্ভিক্ষ মহামাৰী বানপানীক সিহঁতে ভাবে, ঈশ্বৰৰ লীলা বুলি। তাকেই সিহঁতে বিধিলিপি বুলি নীৰৱে সহ্য কৰি থাকে। ইয়াতকৈ মানুহৰ আৰু কি বেছি অধঃপতন হব পাৰে? অথচ তানোজী! পাৰে, সিহঁতেই পাৰে—অন্তৰত স্তূপীকৃত বিতৃষ্ণাক কেন্দ্ৰীভূত কৰি বিপ্লৱৰ অগনি জ্বলাব পাৰে সিহঁতেই। এই সুপ্ত জাতিক জাগ্ৰত কৰিবলৈ, ভাৰতৰ এই লুপ্ত প্ৰাণ-শক্তিৰ পুনৰুদ্ধাৰ কৰিবলৈ আই ভৱানীৰ চৰণত ৰক্ত-পুষ্পাঞ্জলি দিবলৈ—মোক লাগে শক্তি, মোক লাগে ৰাজদণ্ড। তাকে লাভ কৰিব পাৰিলেই মই দাম্ভিক ঔৰংজীৱৰ অহমিকা চূৰ্ণ-বিচূৰ্ণ কৰি মোগল-সাম্ৰাজ্য খানখান কৰি দিব পাৰিম। এইখন মহাদেশ ঔৰংজীৱৰ নহয়, শিৱাজীৰো নহয়। এই দেশৰ অধিকাৰী কোটি কোটি ভাৰতীয় জনতা। এই জনতাৰ অধিষ্ঠাত্ৰী দেৱী মাতৃ ভৱানী—তেৱেঁই আদ্যাশক্তি, তেৱেঁই স্বৰ্গাদপি গৰীয়সী ভাৰতবৰ্ষ।

[গোলাপ আৰু বন্দী গেছেলাছ।]

গোলা (অভিবাদন কৰি)। মহাৰাজ। পৰ্টুগীজ বন্দী গেছেলাছ।

শিৱা। পৰ্টুগীজ সেনাপতি! তোমাৰ নৌবাহিনী মাৰাঠাৰ দ্বাৰা সম্পূৰ্ণ

বিধ্বস্ত হৈছে। এতিয়া তুমি আমাৰ হাতত বন্দী। গোলাপ। শিকলি খুলি দিয়া।

গোলা (শিকলি খুলি দিয়ে।)।

শিব। চাহাব। তোমাৰ কিবা বক্তব্য থাকিলে কব পাৰা।

চাহাব। 'আই এদ্‌মিট্‌ মাই ডিফিট্‌। হামি পৰাজিত আছে। ৰাজা। গিভ্‌ মি এ' পিষ্টল্‌। হামি জবাব ডিবে।'

শিৱ। বন্দী তুমি। পিস্তল কিয় ? চাহাব। আত্মহত্যা কৰিবলৈ তোমাক সুযোগ দিয়া নহব।

চাহাব। ৰাজা। টুমি কি জানিবে ? এত ভাৰি অপমান আছে। অ' আই কেন-নট্‌ টলাৰেট দিছ্‌ ইন্‌ছাল্ট্‌।

শিৱা। সভ্যতাৰ গৰ্ব্ব বুকুত বান্ধি লৈ তলে তলে দস্যুতা কাৰ ভাৰতবাসীৰ ধন-বস্তু লুট কৰা, অমানুষিক অত্যাচাৰ কৰা এই-বোৰত লাজ নেলাগে নে চাহাব ? অহিংসাৰ প্ৰতিমূৰ্ত্তি যিচুখ্ৰীষ্টই তোমালোকক হিংসা-বৃত্তিৰে ধন বস্তু অপহৰণ কৰিবলৈ শিকালে কেতিয়া ?

চাহাব। ৰাজা। হামি টুমাৰ বন্দী। হামি টুমাক কোনো জবাব নাই ডিবে—নাই ডিবে—নাই ডিবে। টুমি যি ইচ্ছা কৰিব ফাৰে। হামি ঠুৰাভি 'কেয়াৰ্‌' নাহি কৰিবে।

শিৱা। সাৱধান চাহাব। মনত ৰাখিবা তুমি মহাৰাষ্ট্ৰপতি শিৱাজীৰ বন্দী।

চাহাব। 'আই ন' ইট্‌ ভেৰি ৱেল্‌ ৰাজা। টুমিভি মনত ৰাখিবে—গেঞ্জেলাছ পৰ্টুগীজ ছেনাপতি আছে। টুমি হামাকে কাটি দিব ফাৰে। হামি পৰোৱা নাহি কৰিবে।

শিৱা। গেঞ্জেলাছ। তুমি ভাবিছিলা মোগল-প্ৰপীড়িত ভাৰতবৰ্ষত অবাধে লুটপাটৰ ৰাজ্য চলাব পাৰিবা। বাধা দিওঁতা কোনো নোলাব। আজি তোমাৰ সেই ভুল ভাঙিব। হীন পৰ্টুগীজ

সেনাপতিক আজি শিৱাজীয়ে সমুচিত শাস্তি দিব। ভানোজী শাস্তিৰ ব্যৱস্থা কৰা।

ভানো। শাস্তিৰ বাবে প্ৰস্তুত হোৱা চাহাব।

চাহাব। ৰাজা। ৰাজা। কিল্ মি এট্ ৱান্স্। দণ্ট্ এবিউজ্ মাই নেছন্। দণ্ট্ এবিউজ্ মাই কাণ্ট্ৰি। পৰ্টুগাল্ দি ফাষ্ট্ নেভেল্ পাৱাৰ্ ইন্ য়ুৰোপ হেজ্ বিন্ ব্ৰাট্ ড্ ডাউন্। গেজেলাছ্ দা বেষ্ট্ এদ্মিৰেল্—এ' কেপ্‌টিভ্। অ' হেম্। ফাই। ৰাজা। হামি টুমাকে 'ৰিকুৱেষ্ট্' কৰিছে—হামাকে গুলী কৰ। হামাকে কাটি দিও।

শিৱা। গেজেলাছ্। শিৱাজীয়ে দেশপ্ৰেমৰ মৰ্য্যাদা ৰাখিব জানে। তোমাৰ স্বজাতিপ্ৰেম দেখি মই সন্তুষ্ট। গোলাপ। গেজেলাছ মুক্ত।

গোলাপ (চাহাবক শিকলি খুলি দি)। চাহাব। তুমি খালাছ।

চাহাব (আনন্দত)। গেজেলাছ ফ্ৰী। অ' কিং। ফ্ৰম্ দিছ দে গেজেলাছ ইজ্ য়ৰ্ বেষ্ট্ ফ্ৰেণ্ড্। থি্ৰ ছিয়াৰ্ছ্ ফৰ্ নব্‌ল্ ছিবাজি। হিপ্ হিপ্ হুৰে।

তৃতীয় দৰ্শন

ফুলনি

[অমিয়াৰ প্ৰৱেশ।]

অমি। ফুল ফুলিছে। গোন্ধত চাৰিওফালে আমোলমোল হৈছে। আজি ফুলকুঁৱৰীহঁতৰ গা আনন্দতে সাওখন আঠখন। সকলোকে মনত আনন্দৰ খৌকিবাথৌ। এনেয়ে যুটী নাচনী, তাতে হ'ল নাভিনীয়েকৰ বিয়া। এনেয়ে উন্মাদৰ মাদলী, তাতে পাইছে

ঋতুৰাজ বসন্তৰ পৰশ। চাবিওফালে জাতিকাৰ। চাবিওফালে চমৎকাৰ। প্ৰকৃতিদেৱী! কেউফালে তোমাৰ সৌন্দৰ্য্যৰ জিলমিলনি, ৰূপৰ তিৰবিৰণি। কোন ফালে এৰি কোন ফালে চাম? সৌৱা আকাশৰ ফালে চালে সেই ফালেই চকু ৰয়। পৃথিবীৰ ফালে চালে সেই ফালেই তন্ময় হব লাগে। সৌ গোলাপজোপাই, সৌ অপৰাজিতা লতাডালিয়ে মোকেই কাষলৈ মাতিব লাগিছে। সকলোৱেই যে মোৰ বৰ হেঁপাহৰ। সকলোকে যে মই বৰ ভালপাওঁ। এই আনন্দৰ—এই স্বৰ্গীয় সুখৰ শেষ নাই। যিমানেই চাওঁ, সিমানেই তৃপ্তি বাঢ়ি যায়। মোৰ মৰমৰ ফুলনি! তোমাৰ মধুৰ হাঁহি চায়েই মই মোৰ অন্তৰৰ পিতৃশোক, মাতৃশোক, ভ্ৰাতৃশোক সকলো পাহৰিছোঁ। তোমাৰ সমান মোক কোনে মৰম কৰিব? ফুলনি নোহোৱা তুমি। বেজাৰৰ নিচুকনি, শান্তনাৰ চেনেহী জননী মোৰ।

[গোলাপ ফুল এজোপাৰ ওচৰত ৰৈ চাই থাকে। দিলীপৰাওৰ প্ৰবেশ।]

দিলি। অমিয়া! অমিয়া!

অমি। আহাঁ, আজি মোৰ ফুলনিৰ নতুন ৰেহৰূপ চোৱাহি।

দিলি। ফুলনিৰ কি ৰেহৰূপ চাব লাগে অমিয়া? ফুলনি জানো তোমাতকৈয়ো বেছি ধুনীয়া?

অমি। থৈ দিয়া ধেমালিখন। আকাশৰ অপেশ্বৰাৰ লগত জানো মৰ্ত্যৰ মানৱীৰ বিজনি হব পাৰে? সঁচাকৈয়ে চোৱাচোন, মোৰ ফুলনিখন আজি কেনে ধুনীয়া।

দিলি। স্বীকাৰ কৰিলোঁ বাৰু, তোমাৰ এই ফুলনি বৰ ধুনীয়া। কিন্তু এই ফুলনিৰ ৰাণী—দিলিপৰাওৰ হৃদয়ৰাণী অমিয়া যে তাতকৈও কিমান ধুনীয়া!

অমিয়া। মিছা কথাবোৰ জানো কেনেই কোৱা? মই হলে তেনেকৈ থাকিলে নেমাতিম।

দিলি। বাৰু ঠেহ পাতিব নেলাগে। গীত এটিকে গোৱা। ক্ষন্তেকলৈ হলেও এই দিলিপৰাওৰ হৃদয়-চাহাৰা আকাশী-অমিয়াৰ সৌভক্ত ভাহি যাওক।

অমিয়া। বাৰু গাওঁ। শুনা।—

—গীত—

অ' সূৰুযমুখী! পুৱাতে উঠি
সপোন দেখিলা কাৰ—
ৰাঙলী বেলিয়ে পিন্ধালে তোমাক
কিৰণমালাৰ হাৰ।
জাগিল তোমাৰ প্ৰাণত পুলক
লভিলা প্ৰেমৰ বিজয় তিলক
ৰমকজমক লাগিল চমক
বাগৰে অমিয়া ধাৰ।
নীলিমাক পাই বেলি গুচি গ'ল
আধা খোৱা চুমা গালতেই ৰ'ল
সঁচি ৰখা কথা কোৱা যে নহ'ল
নামি আহে অন্ধকাৰ।

দিলি। সুন্দৰ! অতি সুন্দৰ! এনে গীতে মানুহক জীৱন-মৰণ পাহৰাই স্বৰ্গৰাজ্যলৈ লৈ যায়। শুনিছিলো এই পুণ্যময়ী ভাৰতবৰ্ষৰ মেঘমল্লাৰ ৰাগিণী শুনি আকাশৰ মেঘে বৰষুণ ঢালিছিল। আজি তোমাৰ এই মধুৰ সঙ্গীত শুনি সঁচাকৈয়ে সেই কথাৰ সাৰ্থকতা অনুভৱ কৰিছোঁ। অমিয়! প্ৰাণৰ অমিয়া!

অমিয়া। কোৱা।

দিলি। অমিয়া! তুমি যে মোক সংসাৰ পাহৰাই দিলা। সংসাৰত মোৰ ডাঙৰ কৰ্ত্তব্য আছে। শিৱাজীত তিতিৰ আঁত শুকাই আছে। কিন্তু তোমাৰ পৰা অমিয়া! কেৱল তোমাৰ পৰা—

অমিয়া। মোৰ পৰা আকৌ কি হ'ল? হঠাতে তুমি দেখোন যেনেপ যান্ত্ৰহ হৈ গ'লা? বুজিছোঁ, মোৰ পৰাই তোমাৰ সকলো অনৰ্থ হৈছে। হতভাগিনী মই। বাটৰ কাঁইট বুটলি আনি কিয় তুমি বুকুত লৈছিলা?

জিজি। সম্পূৰ্ণ ভুল বুজিছা অমিয়া। তুমি বাটৰ কাঁইট নোহোৱা, তুমি বোকাৰ পদুম ফুল। সদানন্দ মনে ফুলি থাকা, হাঁহি থাকা। তাকে চাই মই আনন্দত আপোনপাহৰা হৈ থাকোঁ।

অমিয়া। তুমি মোৰ পৰা যেন কিবা কথা লুকুৱাই ৰাখিছা, মাজে মাজে এনে ভাব হয়।

জিজি। একো কথা লুকুৱা নাই। সঁচা কথাকে কৈছোঁ। ব'লা, বৰ ভোক লাগিছে। ঘৰলৈ যাওঁ। [দুয়োৰো প্ৰস্থান।]

চতুৰ্থ দৰ্শন

আশ্ৰম—পঁজা-ঘৰ

[বাঘৰ ছালত পৰা ওখ বেদীত ৰামদাস স্বামী। ওচৰতে পোতা আছে ত্ৰিশূল। তাৰ অলপ আঁতৰত ভৈৰবী।]

ৰাম। বোধকৰোঁ তোমাৰ মনত আছে ভৈৰৱী। বহু দিন আগতে তুমি মোক প্ৰশ্ন কৰিছিলা—মুক্তিৰ বাট কোন পিনে? আন এদিন মই সেই প্ৰশ্নৰ উত্তৰ দিম বুলি কৈছিলোঁ। আজি কওঁ শুনা—

ভৈৰৱী। কওক গুৰুদেৱ। অধীনীৰ পৰম সৌভাগ্য।

ৰাম। শুনা ভৈৰৱী। জ্ঞান, কৰ্ম্ম, ভক্তি ক'তো মুক্তি নাই। মুক্তি আছে তিনিওৰে সম্মিলনত। ভাৰতৰ মুক্তি-সাধনাৰ বাবে আজি প্ৰয়োজন—কৰ্ম্মৰ, আত্মশুদ্ধিৰ আৰু স্বাৰ্থত্যাগৰ। যদি নিজৰ মুক্তি বিচাৰিছা, যদি দেশৰ মুক্তি বিচাৰিছা, তেন্তে জাঁপ দিয়া বিৰাট কৰ্ম্ম-সাগৰত।

ভৈৰৱী। দেৱ! অতি ক্ষুদ্ৰা নাৰী মই। দেশৰ মুক্তি সাধনা কৰিবৰ শক্তি মোৰ ক'ত?

ৰাম। ক্ষুদ্ৰ তুমি? মিছা কথা ভৈৰৱী! আত্মশক্তিত অটল বিশ্বাস নেথাকিলে সংসাৰত তোমাৰ পৰা একো কাম নহ'ব।

ভৈৰৱী। গুৰুদেৱ! নিৰ্দ্দেশ কৰক মই কি কৰিব লাগিব?

ৰাম। নাৰী তুমি—আদ্যাশক্তি ভগৱতীৰ অংশ তুমি। তোমাৰ অসাধ্য একো নাই। এক্ষন্তেক থিয় হোৱা হাতত ত্ৰিশূল লৈ—মই চাই লওঁ তোমাৰ বিশ্ববিজয়িনী ৰূপ। তুমি নাৰী—মহিষ-মৰ্দ্দিনী। তুমি জগৎজননী। পাহৰি নেযাবা নিজৰ শক্তি। তুমি কেতিয়াও দুৰ্ব্বলা নোহোৱা। সম্প্ৰতি দেশৰ স্বাধীনতা-যুদ্ধত তুমিও ন্যায্য অংশ গ্ৰহণ কৰিব লাগিব। মহাৰাষ্ট্ৰৰ ঘৰে ঘৰে, ৰমণী-সমাজত স্বদেশৰ কল্যাণৰ কথা তুমি প্ৰচাৰ কৰাগৈ বজ্ৰ নিনাদেৰে। য'তে যাক লগ পাবা তাকেই কবা—দেশৰ হিতৰ বাবে প্ৰাণদান সকলো কৰ্ম্মতকৈ শ্ৰেষ্ঠ। শিকাবা সতীক—যাৰ স্বামীয়ে যুদ্ধত প্ৰাণ আহুতি দিয়ে, তেওঁৰ সমান ভাগ্যৱতী আৰু দ্বিতীয় জনা নাই। মাতৃক শুনাবা বাণী—পুত্ৰই যাৰ দেহত্যাগ কৰে ৰণৰ ভূমিত স্বদেশৰ স্বাধীনতাৰ বাবে, একেলগে হয় তাৰ সাতপুৰুষ উদ্ধাৰ। 'মৰিলে দেশ, তৰিলে স্বৰ্গ।' পাৰিবা নে ভৈৰৱী?

ভৈৰৱী। চেষ্টা কৰি চাম গুৰুদেৱ।

ৰাম। তুমি কল্যাণময়ী নাৰী—সংগঠন কৰিব লাগিব মাৰাঠাৰ ৰমণীৰ ঘৰে ঘৰে গৈ স্বেচ্ছাসেৱিকাৰ দল, শুশ্ৰূষাকাৰিণীৰ দল।

ভৈৰৱী। আপোনাৰ আদেশ শিৰোধাৰ্য্য গুৰুদেৱ!

ৰাম। শুনা ভৈৰৱী! এই মহাৰাষ্ট্ৰভূমি আজি সুপ্ত। নৰ-নাৰী সকলোবিলাক অচেতন—স্পন্দনহীন। কোনেও অন্তৰত অনুভৱ নকৰে—স্বজাতিৰ কি লাঞ্ছনা হৈ ধৰিছে পদে পদে। আত্মসুখ লৈ সকলো ব্যস্ত। দেশ ৰসাতললৈ যাওক, ব্যক্তি থাকক।

কিন্তু সিহঁতে ভাবি নেচায়—দেশ নেথাকিলে, ব্যক্তিও নেথাকে। সেই কাৰণে তুমি হোৱা ব্ৰত, বজ্ৰ নিনাদে দিয়া মন্ত্ৰ ঘৰে ঘৰে গৈ—জননী জন্মভূমিশ্চ স্বৰ্গাদপি গৰীয়সী।

ভৈৰ। আপোনাৰ বাণী আখৰে আখৰে পালন কৰাটোকে মই জীৱনৰ ধৰ্ম্ম হিচাপে গ্ৰহণ কৰিছোঁ। গুৰুদেৱ!

ৰাম। জানো ভৈৰবী, মই সকলো কথা জানো। তুমি বিজনক অন্তৰ ভৰি ভাল পাইছিলা, তেওঁ তোমাক গ্ৰহণ কৰিব নোৱাৰিলে—মাতৃআজ্ঞা আৰু গুৰুআজ্ঞা লঙ্ঘন কৰি। ৰাজদণ্ড হাতত লৈ, স্বদেশমন্ত্ৰত দীক্ষা লৈ তেওঁ হ'ল সংসাৰী। তুমি কিন্তু হ'লা চিৰ-ব্ৰহ্মচাৰিণী - তৰুণী সন্ন্যাসিনী। সেয়ে হলেও তুখন অন্তৰত জ্বলি থাকিল তুকুৰা জুই—নিৰ্ম্মল, পবিত্ৰ।

ভৈৰবী। পৃথিৱীৰ অপ্ৰকাশ্য হৈ থাকক সেই কাহিনী গুৰুদেৱ!

ৰাম। সেয়ে হওক কল্যাণী! আশীৰ্ব্বাদ কৰোঁ তুমি কৃতকাৰ্য্য হোৱা। বাৰু ভৈৰবী কোৱাচোন, দিলিপৰাও উলটি আহিছে নে?

ভৈৰ। আহিছে গুৰুদেৱ। কিন্তু এক কুসংবাদ শুনি চিত্ত মোৰ বৰ চঞ্চল হৈছে।

ৰাম। কুসংবাদ? দিলিপৰাও তেন্তে পৰাজিত হৈ উলটি আহিছে?

ভৈৰ। (নিমাত)।

ৰাম। কোৱা, কোৱা শীঘ্ৰে। নেমাতা কিয় ভৈৰবী?

ভৈৰ। গুৰুদেৱ! কুসংবাদ শ্ৰীচৰণত নিবেদন কৰিবলৈ মই ভাষা হেৰুৱাইছো। দিলিপৰাৱে সমৰত জয় লাভ কৰি কিল্লাদাৰ ছোলেমান খাঁক ধন-ৰত্ন সহ বন্দী কৰি আনিছে। লগতে আনিছে খাঁ চাহাবৰ অপূৰ্ব্ব সুন্দৰী ষোড়শী কন্যা-ৰত্ন এটা।

ৰাম। বুজিব নোৱাৰোঁ মই—কিবা হেতু নাৰী আজি বন্দিনী হ'ল মাৰাঠাৰ হাতত।

ভৈৰ। দিলিপৰায়ে হেনো সেই নাৰী ৰত্ন মাৰাঠাপতি শিৱাজীক উপহাৰ দিব।

ৰাম। মোৰ শিষ্য শিৱাজীৰ এনে অধঃপতন সম্ভৱ হ'ল কেনেকৈ ?

ভৈৰ। কেৱল সিমানেই নহয়। শুনিছো, ছত্ৰপতিয়ে হেনো তাইক-দিবলৈ বহুত আ-অলঙ্কাৰ গঢ়াইছে।

ৰাম। শিৱাজীয়ে অলঙ্কাৰ গঢ়াইছে সেই তিৰোতাক উপহাৰ দিবলৈ ? তেনেহলে মোৰ শিক্ষা-দীক্ষা সকলো নিষ্ফল হল ? শিৱাজীয়ে আজি স্বদেশপ্ৰেম পাহৰি, মত্তলীয়া হ'ল নাৰীৰ প্ৰেমত ? ইমান দিনৰ শিক্ষা-দীক্ষা, পূজা-পাতল, ব্ৰত সকলোকে বিসৰ্জ্জন দিব নাৰীৰ সৌন্দৰ্য্যৰ পদমূলত ? যদি সেয়ে হয়—তেন্তে—তেন্তে ভৈৰবী। এই ৰামদাস আৰু জীয়াই নেথাকে। তুমি যোৱা ভৈৰবী। ৰাজসভাত থাকিবা। স্নান-তৰ্পণ, পূজা-আহ্নিক কৰি ময়ো গৈছো।

[দুয়োৰো দুফালে প্ৰস্থান]

পঞ্চম দৰ্শন

ৰাজসভা

[বিচাৰ-আসনত শিৱাজী, তানোজী, দিলিপ, নেতাজী। মাৰাঠা দুৰ্গাৰক্ষক। শৃঙ্খলিত দুৰ্গ কিল্লাদাৰ ছোলেমান খাঁ।]

দিলিপ। মহাৰাজ। সমগ্ৰ কল্কন প্ৰদেশ আজি মাৰাঠাৰ পদানত। শৃঙ্খলিত বন্দী এই সূৰ্য্যমণ্ডল দুৰ্গৰ কিল্লাদাৰ ছোলেমান খাঁ। এই সমৰত আমি জয় লাভ কৰি অগণিত মণি-মুক্তা, ৰজত-কাঞ্চন লাভ কৰিছোঁহক। কিন্তু সকলোতকৈ শ্ৰেষ্ঠ ৰত্ন হৈছে এটা নাৰী-ৰত্ন—অপূৰ্ব্ব সুন্দৰী। খাঁ চাহাবৰ ষোড়শী কন্যা দুখিনা বিবিক। আপোনাক উপহাৰ দিবলৈ অনা হৈছে। গ্ৰহণ কৰি কৃতাৰ্থ কৰক মহাৰাজ।

শিৱা। বিজাপুৰৰ ছোলেমান খাঁ!

ছোলে। কোনো কথা সুধিবৰ দৰ্কাৰ নাই। দণ্ডৰ বায় দিয়া। শাস্তিৰ হুকুম দিয়া।

শিৱা। ব্যাকুল নহবা খাঁ চাহাব! সোণকালেই তোমাৰ বিচাৰ হব।

ছোলে। সোণকালতকৈয়ো সোণকাল কৰা শিৱাজী! এক মুহূৰ্ত্ত বাচি থাকিবৰ মোৰ ইচ্ছা নাই। মৃত্যু—মৃত্যু লাগে মোক।

শিৱা। এতিয়াও সাৰিবৰ উপায় আছে।

ছোলে। যথেষ্ট হৈছে। আৰু লাজ নিদিবা। মই তোমাৰ শত্ৰু। তথাপি মোক অযুগুত আৰামত ৰাখিছিলা কিয়? শৰীৰৰ ক্ষতস্থানত মলমৰ ব্যৱস্থা কৰিছিলা কিয়? দৰ্কাৰ নাই। মই মুছলমান। মই পাঠান। মৰিবলৈ মোৰ ভয় নাই। দিয়া, মৃত্যুৰ হুকুম দিয়া। খুচি মনেৰে মূৰ পাতি লম।

শিৱা। খাঁ চাহাব!

ছোলে। যি কৈছোঁ মিছা কোৱা নাই। সঁচা কথাকে কৈছোঁ। পাঠান ছোলেমান খাঁই মৃত্যুলৈ ভয় নকৰে।

শিৱা। উপযুক্ত বিচাৰৰ পিছতহে দণ্ডৰ আদেশ হব। কোৱা খাঁ চাহাব! তুমি নিজকে দোষী বুলি স্বীকাৰ কৰা নে?

ছোলে। দস্যুপতি শিৱাজীৰ ওচৰত দোষী হব পাৰোঁ। কিন্তু মোৰ প্ৰভু বিজাপুৰৰ চুলতানৰ ওচৰত নহওঁ। ওপৰৰ খোদাৰ ওচৰত নহওঁ।

শিৱা। তুমি মাৰাঠাৰ শত্ৰু?

ছোলে। হব পাৰোঁ মাৰাঠাৰ শত্ৰু, কিন্তু ন্যায় আৰু বিবেকৰ শত্ৰু নহওঁ। ছোলেমানে মাৰাঠাই কৰা বেইমানী যুদ্ধৰ নাম নেজানে। ছোলেমানৰ দ্বাৰা, ছোলেমানৰ কুকৌশল, কুচক্ৰান্তৰ দ্বাৰা পাঠানৰ নামত কলঙ্ক-কালিমা পৰা নাই।

শিৱা। তুমি বীৰ!

ছোলে। সেই কথা কব নোৱাৰোঁ। কিন্তু এই কথা হলে জানো, ছোলেমান খাঁ মাৰাঠাৰ দৰে চোৰ আৰু দস্যুবীৰ নহয়।

শিৱা। খাঁ চাহাব! তুমি যদি মাৰাঠাৰ এজন সৈন্যাধ্যক্ষ হৱলৈ মান্তি হোৱা তেন্তে মুক্তি পাব পাৰা।

হোচে। সেই মুক্তি সম্প্ৰতি দস্যুপতিৰ হাতভেই জমা থাকক।

শিৱ। কিয় খাঁ চাহাব?

হোচে। তুমি নেজানা দস্যুপতি! স্বাধীনতাই ইছলাম, ইছলামেই স্বাধীনতা। সেই স্বাধীনতা কাফেৰৰ পদতলত সমৰ্পণ কৰি— ইছলামক অসম্মান কৰি, মই তুমি দিয়া মুক্তি গ্ৰহণ কৰিব নোৱাৰোঁ —নোৱাৰোঁ—নোৱাৰোঁ।

শিৱা। ভয় নাই খাঁ চাহাব! তোমাৰ স্বাধীনতা ঘুৰাই পাবা। শিৱাজীয়ে তোমাৰ ইছলামৰো কেতিয়াও অসন্মান নকৰে। তেনে আস্পৰ্দ্ধা আই ভৱানীয়ে মোক দিয়া নাই। কোৱা—মুক্তিৰ বাবে, তুমি প্ৰস্তুত? নিমাভ কিয়? উত্তৰ দিয়া।

হোচে। উত্তৰ আগেয়েই দিছোঁ। বৃদ্ধ হোচেমান খাঁই স্থায় আৰু বিবেকৰ বিৰুদ্ধাচৰণ কেতিয়াও নকৰে। হোচেমান খাঁ বেইমান হব নোৱাৰে। সি হাৰামৰ নাম নেজানে। মই বিজাপুৰৰ নিমখ খাইছোঁ। তুমি ভাবা নে দস্যুপতি! মই মৃত্যুৰ ভয়ত—এটি সামান্য চাকৰিৰ বদলি সেই নিমখৰ গুণ ইমান সোণকালে পাহৰি যাম? প্ৰভুভক্ত হোচেমান খাঁৰ দ্বাৰা তেনে নিমখহাৰামি এই জীৱনত কেতিয়াও সম্ভৱ হব নোৱাৰে।

শিৱা। খাঁ চাহাব! মনত ৰাখিবা তুমি মোৰ বন্দী। মোৰ আদেশ পালন কৰিবলৈ তুমি বাধ্য।

হোচে। হব পাৰোঁ মই বন্দী। কিন্তু মোৰ মনুষ্যত্ব লুপ্ত হোৱা নাই। কোনো যুদ্ধতে হোচেমান খাঁই তোমাৰ সেনাপতিৰ দৰে নাৰীক বন্দিনী কৰি অনা নাই—বজাৰ কামনা চৰিতাৰ্থ কৰিবৰ বাবে উপহাৰ দিবলৈ। ভাবিছিলো শিৱাজী বীৰ। কিন্তু এতিয়া দেখিছোঁ, শিৱাজী কাপুৰুষ, শিৱাজী ভণ্ড, শিৱাজী লম্পট। শিৱাজী মানুহ নহয়—নৰপশু।

শিৱা। আৰু যদি কিবা বক্তব্য আছে সোণকালে কৈ শেষ কৰা খাঁ চাহাব।

হোচেন। মোৰ জবানবন্দী শেষ হৈছে। যুদ্ধ কৰি বন্দী হৈছোঁ। তোমাৰ মৰ্জি মতে কাম কৰিব পাৰা।

শিৱা। জিজিপৰাও! ক'ত তোমাৰ সেই নাৰী-ৰত্ন?

জিজি। ভিতৰত আছে মহাৰাজ!

শিৱা। শীঘ্ৰে মোৰ আগলৈ আনা।

জিজি। যিবা আদেশ। [প্ৰস্থান।]

হোচেন (উত্তেজিত ভাবে)। বিচাৰ—বিচাৰ শিৱাজী! দয়া কৰা—মোক মৃত্যুদণ্ড দিয়া। মাৰাঠাৰ নীচ কামনাৰ জুইত এটা পাঠান-বালিকা জলিপুৰি মৰাৰ আগতে মোক মৃত্যু লাগে। মৃত্যু দিয়া। মোক হত্যা কৰা দস্যুপতি!

শিৱা। অলপতেক ধৈৰ্য্য ধৰা খাঁ চাহাব! মৃত্যুকেই তোমাক দিয়া হব দান। কিন্তু তাৰ আগতে তুমি নিজ চকুৰে চাই লব লাগিব—তোমাৰ ষোড়শী কন্যা ছখিনা বিবিক কিনো দৰে গ্ৰহণ কৰে এই লম্পট শিৱাজীয়ে। সেই দৃশ্য চাব পাৰিবা নে খাঁ চাহাব?

হোচেন। হায় খোদা! শত্ৰুৰ হাতত—কাফেৰৰ হাতত মোৰ আই ছখিনাক লাঞ্ছিতা দেখা পোৱাৰ আগতে মোৰ মূৰত বজ্ৰপাত নহ'ল কিয়?

[অৱগুণ্ঠিতা ছখিনা বিবিক লৈ জিজিপৰাওৰ প্ৰবেশ।]

শিৱা। বন্দিনীৰ অৱগুণ্ঠন মুক্ত কৰা জিজিপৰাও!

হোচেন (পাগলৰ দৰে শিৱাজীৰ কাষলৈ আহি)। মোক মৃত্যু দিয়া শিৱাজী! দয়া কৰা। মৃত্যু—মুক্তি দিয়া মোক।

শিৱা। মুক্তি—মুক্তি লাগে খাঁ চাহাব? বেছ লেয়ে হব। শিকলিৰ বন্ধনৰ পৰা খাঁ চাহাবক মুক্তি দিয়া জিজিপৰাও! (জিজিপৰাৱে শিকলি খুলি দিয়ে) খাঁ চাহাব! তুমি মুক্ত। কিন্তু তোমাৰ মুক্তিত আছে চৰ্ত্ত। সেই চৰ্ত্তমতে এই নাৰী—এই অপূৰ্ব্ব সুন্দৰী কন্যাক তোমাৰ

দিব লাগিব তুমি এই শিৱাজীক—এই দস্যুপতি শিৱাজীক। তাৰ কামনা – বাসনা—লালসা চৰিতাৰ্থ কৰিবলৈ—

হোলে। শিৱাজী! শিৱাজী!

শিৱা। মাতৃৰূপে – মাতৃৰূপে—মাতৃৰূপে।

[চুখিনাৰ আগ খাঁটু ললে। বেগেৰে ৰামদাস স্বামীৰ প্ৰবেশ।]

ৰাম। জয়োঽস্তু বৎস শিৱাজী!

(শিৱাজীক আশীৰ্ব্বাদ কৰে। শিৱাজী লাহে লাহে উঠি থিয় হ'ল।)

ৰাম। মই ৰহা নাই বৎস, তোমাৰ ৰাজকাৰ্য্যত বিঘিনি জন্মাবলৈ। উপযুক্ত সময়তে আহি মই আশীৰ্ব্বাদ কৰিলোঁ। মাতৃভক্ত শিৱাজী শিষ্য যাৰ, ধন্য সেই ৰামদাস। মই আহিলোঁ। [প্ৰস্থান।]

হোলে। শিৱাজী! আজিহে তোমাক মই চিনি পালোঁ। আজিহে, তোমাৰ অন্তৰৰ ভিতৰখন দেখা পালোঁ। তুমি দস্যু হলেও বীৰ, প্ৰৱঞ্চক হলেও মহৎ, কপট হলেও উদাৰ আৰু মানুহ হলেও দেৱতা!

শিৱা। বন্ধু! মই তোমাক আৰু অলপ সামান্য পুৰস্কাৰ দিম। তানোজী! ইছলামৰ যি ধৰ্ম্মগ্ৰন্থবোৰ আমাৰ হাতত জমা আছে খাঁ চাহাবক দি দিয়া।

তানোজী। (খাঁ চাহাবক এটা পুথিৰ টোপোলা দিলে)

শিৱা। লোৱা ভাই! সেই টোপোলাত খনচেৰেক ধৰ্ম্মগ্ৰন্থ আছে। মই কেতিয়াও তাৰ অৱমাননা কৰা নাই। দুৰ্গ জয় কৰোঁতে সেইবোৰ লাভ কৰিছিলোঁ। উপযুক্ত পাত্ৰ তুমি। গ্ৰহণ কৰি মোক কৃতাৰ্থ কৰা।

হোলে। ছত্ৰপতি! তুমি কিমান ওপৰত? তুমি মোগলৰ শত্ৰু হব পাৰা, তুমি পাঠানৰ শত্ৰু হব পাৰা, কিন্তু তুমি পৱিত্ৰ ইছলামৰ শত্ৰু নোহোৱা। আমাক এতিয়া বিদায় দিয়া মাৰাঠাপতি!

শিৱা। অতি আনন্দেৰে দিছোঁ। পেছোৱা! এই খাঁ চাহাব আৰু তেওঁৰ কন্যাৰ বাবে উপযুক্ত পাল্কী-মানুহৰ ব্যৱস্থা কৰি দিয়াগৈ। লগত স্থুলজিত প্ৰহৰীও জনচেৰেক দিবা!

পেচো। যি আদেশ মহাৰাজ।

শিৱা। আৰু শুনা খাঁ চাহাব! তোমাৰ এই কন্যা—যাক মই আজি মাতৃৰূপে গ্ৰহণ কৰিলোঁ, তেওঁৰ সকলো দায়িত্বৰ ভাৰ আজিৰ পৰা গ্ৰহণ কৰি ললোঁ মই। তেওঁৰ বাবে এসাজ অলঙ্কাৰ প্ৰস্তুত কৰি ৰখা হৈছে—এতিয়া লগত লৈ যাব পাৰিবা। আৰু যেতিয়া তেওঁৰ বিয়াৰ স্থিৰ হয় অনুগ্ৰহ কৰি মোক জানিবলৈ দিবা। মহা আড়ম্বৰেৰে পুত্ৰই পাতি দিব মাতৃৰ পৰিণয়। এতিয়া আঁহা মোছলেম বন্ধু। এবাৰ দুয়ো প্ৰাণ ভৰি আলিঙ্গন কৰোঁ। (দুয়োৰে আলিঙ্গন।)

ছোলে। যোৱাৰ আগতে আৰু এবাৰ কথা কৈ যাওঁ ছত্ৰপতি! তোমাৰ প্ৰতিজন মাৰাঠা সৈন্যই প্ৰভুভক্ত নহয়। তাৰ মাজত দুষমনো আছে। আমি তেনে এজন দুষমন মাৰাঠাৰ পৰাই আগতে দুৰ্গ আক্ৰমণৰ বাতৰি পাই তৈয়াৰ হৈ আছিলোঁ। নহলে তোমাৰ জয় আৰু সহজ হলহেঁতেন। বেছি কবলৈ নাই। আমি এতিয়া বিদায় হলোঁ। আহ মাজান! [ছোলেমান আৰু ছবিনাৰ প্ৰস্থান।]

শিৱা। দিলিপৰাও! কোন মাৰাঠা সৈনিক বিশ্বাসঘাতক?

দিলি। মই একো বুজিব পৰা নাই মহাৰাজ।

শিৱা। নিশা প্ৰথম প্ৰহৰৰ আগতে আমি সেই দিনা সূৰ্য্যমণ্ডল দুৰ্গ আক্ৰমণ কৰাৰ বাতৰি প্ৰচাৰ কৰা হৈছিল নেকি?

দিলি। নাই হোৱা।

শিৱা। তেন্তে?

দিলি। সেই কম সময়তো বাতৰি দিয়া একো আচৰিত নহয়।

শিৱা। তুমি সৈন্য পৰিদৰ্শন কৰিবৰ সময়ত সকলো সৈন্য উপস্থিত আছিল নে?

দিলি। সকলো আছিল কিন্তু নাছিল এজন—

শিৱা। কোন সেই পাষণ্ড?

দিলি। সন্দেহৰ ওপৰত সিদ্ধান্ত কৰা অনুচিত।

শিৱা। শিৱাজীয়ে তোমাৰ পৰামৰ্শ নিবিচাৰে। কথাৰ উত্তৰ দিয়া।

দিলি। গোলাপসিংহ হাবিলদাৰ,।

ভানো। বিশ্বাস নহয়। দুৰ্গ জয় কৰিবৰ সময়ত মই নিজ চকুৰে তাৰ সাহস আৰু বিক্ৰম দেখি তবধ মানিছো।

দিলি। পৰ্ব্বতৰ নামনিত আছি সি আমাৰ লগত যোগ দিছিল।

শিৱা। হু, গোলাপসিংহ। হবও পাৰে। যোৱা, পাৰগুক লৈ আহাঁগৈ।

দিলিপ। আদেশ শিৰোধাৰ্য্য। [প্ৰস্থান]।

শিৱা। উঃ মানুহ চিনা বৰ টান। যি গোলাপসিংহই সূৰ্য্যমণ্ডলত বীৰত্বৰ চূড়ান্ত আদৰ্শ দেখুৱাইছিল, সেই গোলাপৰ এই কাম? হবও পাৰে, একো অসম্ভৱ নহয়। বিশ্বাসঘাতকবিলাকৰ কামেই এনেকুৱা।

ভানো। সঁচাকৈয়ে মানৱ চৰিত্ৰ বৰ জটিল মহাৰাজ। মানুহ চিনা বৰ টান। মানুহ বহুৰূপী। বনৰীয়া জন্তুতকৈও মানুহ ভয়ঙ্কৰ।

[দিলিপ আৰু গোলাপৰ প্ৰৱেশ।]

গোলা। অসময়ত কি কাৰণে আহ্বান কৰিলে প্ৰভু?

শিৱা। গোলাপ। শিৱাজীৰ দৰবাৰত সময় অসময় নাই।

গোলা। সেইটো সঁচা।

শিৱা। গোলাপ। মই তোমাক বৰ ভাল পাইছিলো। পুত্ৰক দৰে স্নেহ কৰিছিলো।

গোলা। সেই বাবে গোলাপ মাৰাঠাপতিৰ ওচৰত আজীৱন ঋণী।

শিৱা। মোৰ বৰ ডাঙৰ ভুল হৈছিল। আজি সেই ভুল সংশোধন কৰিব লাগিব।

গোলা। মই যে একোকে বুজিব পৰা নাই।

শিৱা। তুমি সূৰ্য্যমণ্ডল দুৰ্গ অধিকাৰ কৰিবলৈ যাওঁতে মাৰাঠা-বাহিনীৰ লগত কোন ঠাইত যোগ দিছিলা? তুমি সকলোতকৈ পাছ পৰিছিলা নে নাই? সঁচা কথা কবা।

গোলা। শিছা কোৱা মোৰ অভ্যাস নাই। কিন্তু আজি আপোনাৰ এই ভয়ঙ্কৰ মূৰ্ত্তি কিয়.?

শিৱা। উত্তৰ দিয়া—উত্তৰ ?

গোলা। মোৰ সকলোভকৈ পৰম হোৱা সঁচা। যোগ দিছিলোঁ দুৰ্গৰ নামনিত।

শিৱা। হৈছে, আৰু প্ৰয়োজন নাই। বিশ্বাসঘাতক!

গোলা। প্ৰভুভক্ত গোলাপ কেতিয়াও বিশ্বাসঘাতক হব নোৱাৰে।

শিৱা। বিশ্বাসঘাতকৰ শাস্তি কি জান ?

গোলা। মৃত্যু।

শিৱা। মৃত্যু বিশ্বাসঘাতকৰ লঘু শাস্তি। শিৱাজীৰ মাৰাঠাবাহিনীত বিশ্বাসঘাতকৰ স্থান নাই। দিলিপৰাও। তুমস্তে গোলাপক নিৰস্ত্ৰ কৰা।

গোলা। একমাত্ৰ প্ৰভুৰ বাহিৰে মাৰাঠাবাহিনীত এনে এজন দ্বিতীয় পুৰুষ নাই, যি জনে গোলাপৰ কঁকালৰ পৰা বলেৰে এই ভৱানীৰ মন্ত্ৰপুত অসি কাঢ়ি নিব পাৰে (অস্ত্ৰ সমৰ্পন কৰি) মাৰাঠাপতি! গোলাপে এই মন্ত্ৰপুত অসিৰ কোনো দিনে কলঙ্ক হনা নাই। স্বেচ্ছাৰে মই এই অসি আপোনাৰ পদত অৰ্পণ কৰিলোঁ। গ্ৰহণ কৰক। (অসি থয়)

শিৱা। মৃত্যুৰ কাৰণে প্ৰস্তুত হ, বিশ্বাসঘাতক!

গোলা। গোলাপসিংহ কেতিয়াও বিশ্বাসঘাতক নহয়। সি মৃত্যুক ভয় কৰিবলৈকো আপোনাৰ ওচৰত শিক্ষা পোৱা নাই। বুকু পাতি দিছোঁ— নিজ হাতে আপুনি মোক হত্যা কৰক।

শিৱা। মিছা অভিনয় দেখি শিৱাজী ভোল নেযায়। সচাঁকৈয়ে আজি তোক - দিম মই মৃত্যুদণ্ড দান। (তৰোৱাল খোলে)

[হাতত ত্ৰিশূল লৈ বেগেৰে ভৈৰবীৰ প্ৰৱেশ।]

ভৈৰবী। ধীৰে—শিৱাজী! ধীৰে। এতিয়াও মাৰাঠা-দেশত ৰাক্ষসৰ জন্ম হোৱা নাই।

শিৱা। ৰজাক কৰ্ত্তব্যত বাধা দিলে হয় ৰাজদ্ৰোহ।

ভৈৰী। সেই ৰাজদ্ৰোহত অপৰাধিনী এই নাৰী। আগেয়ে কৰা নাৰীহত্যা। তাৰ পিছত হাত দিব পাৰিবা মোৰ পুত্ৰৰ গাত।

শিৱা। অসম্ভৱ।

ভৈৰ। ৰাক্ষস শিৱাজীৰ দ্বাৰা আজি সকলো সম্ভৱ। যি শিৱজীয়ে নিৰিহ আশ্ৰিত প্ৰাণীক হত্যা কৰিব পাৰে, যি শিৱাজীয়ে লোকৰ বস্তুতো হাত দিব পাৰে—তাৰ অসম্ভৱ একো নাই।

শিৱ। যা, আঁতৰ হ নাৰী

ভৈৰৰী। আঁতৰ হোৱাৰ আগেয়ে মোৰ বস্তু মোক ঘূৰাই দিয়া। পাগলীৰ বুকুৰ ধন ওলোটাই দিব লাগিব।

শিৱা। তোৰ বস্তু মোৰ হাতত কি আছে পাগলী ?

ভৈৰৰী। হাঃ হাঃ হাঃ। ইমান সোণকালেই পাহৰি গ'লা নে ? সংসাৰ বৰ অকৃতজ্ঞ। তুমি ভাবিছা, মাৰাঠাৰ অধীশ্বৰৰ হাতত বাটৰ ভিখাৰিণী এই পাগলীৰ কি বস্তু থাকিব পাৰে। কিন্তু আছে—যি বস্তু তোমাৰেই নাই।

শিৱ। যা তোৰ যি বস্তু আছে লৈ যা। সোণকালে আঁতৰ হ।

ভৈৰ। মোৰ বস্তু এই গোলাপ। সি মোৰ সন্তান। এদিন মই তাক তোমাৰ হাতত সপি দিছিলোঁ। কিন্তু আজি বুজিব পাৰিছোঁ— তুমি তাৰ উপযুক্ত নোহোৱা। তুমি মানুহ চিনি নোপোৱা ছত্ৰপতি! আহ বাছা গোলাপ! পাগলী আয়েৰৰ বুকুলৈ ঘূৰি আহ। ৰজাৰ কাষেত পাগলীৰ পুতেকৰ স্থান নাই।

গোলাপ। প্ৰভু!

শিৱ। যাব পাৰা।

গোলাপ। মোক ভুল নুবুজিব প্ৰভু, গোলাপ কেতিয়াও অকৃতজ্ঞ নহয়।

ভৈৰৰী। যোৱাৰ আগতে এবাৰ মাৰাঠাপতিৰ জয়ধ্বনি দে বাছা!

গোলাপ। জয় মাৰাঠাপতিৰ জয়। জয় ছত্ৰপতি শিৱাজীৰ জয়।

[ভৈৰৱী আৰু গোলাপৰ প্ৰস্থান।]

শিৱা। কি কৰোঁতে কি হ'ল, একোকে বুজিব পৰা নাই। মোৰ মূৰ ঘূৰাইছে ভানোজী। আমিও যাওঁহক ব'লা।

[দিলীপৰাওৰ বাহিৰে সকলোৰে প্ৰস্থান।]

দিলি। দাম্ভিক বলদেৱসিংহৰ প্ৰেতাত্মা! আজি এবাৰ ওলাই চা। তোৰ পুত্ৰ গোলাপসিংহ পুনৰ আশ্ৰয়হীন বাটৰ ভিকহু হ'ল। আনন্দ কৰ দিলিপৰাও! আনন্দ কৰ। তোৰ প্ৰতিশোধৰ জুইকুৰা ভালদৰেই জ্বলি উঠিছে

ষষ্ঠ দৰ্শন

পঁজাঘৰ

[ভৈৰৱী আৰু গোলাপসিংহ]

গোলাপ। দুৰ্ভগীয়া গোলাপক মৃত্যুৰ মুখৰ পৰা কাঢ়ি আনিলা কিয় আই! এই নিৰ্দ্দোষ কলঙ্কিত জীৱনত আৰু প্ৰয়োজন কি?

ভৈৰৱী। প্ৰয়োজন আছে গোলাপ! দোষী মানুহেও এই সংসাৰত জীৱন যাপন কৰে। তুমিতো সম্পূৰ্ণ নিৰ্দ্দোষ। আপোন ভালেই জগৎ ভাল। গুৰুপত্নীক অপহৰণ কৰাৰ কলঙ্কৰ দাগ আকাশৰ

চন্দ্ৰৰ পাছতো আছে। সেই বুলি জানো চন্দ্ৰই নিজৰ কৰ্তব্য কৰিবলৈ পাহৰিছে ?

গোলা। গোলাপে সপোনতো মাৰাঠাপতিৰ—মাৰাঠা জাতিৰ অমঙ্গল কামনা কৰা নাই, ভৱিষ্যতেও নকৰে। সেই গোলাপ আজি ষড়যন্ত্ৰ কৰাৰ অপৰাধত বিনা বিচাৰে অপৰাধী ; এই কলঙ্কতকৈ যে মোৰ মৃত্যুৱেই ভাল আছিল।

ভৈৰবী। গোলাপ! তোমাৰ কোমল বয়স। সেই বাবে ভালকৈ বুজিব পৰা নাই। মই হলে ভালদৰে জানিছো। অভিজ্ঞতাই মোক শিকাইছে—এয়েই মানুহ, এয়েই সংসাৰ।

গোলাপ। সংসাৰ বৰ ভয়ানক আই!

ভৈৰবী। সেই বুলি হতাশ নহবা, নৈৰাশ্যৰ সমাজিক নেদেখিবা। ঈশ্বৰৰ ওপৰত দৃঢ় বিশ্বাস স্থাপন কৰা। কলঙ্ক এদিন আঁতৰি যাব। অকালতে—অযথাৰূপে মৃত্যুক আহ্বান নকৰিবা। শিৱাজীৰ মাৰাঠা সৈন্যৰ ওপৰত হাবিলদাৰ আছিলা, স্ব:দশবৈৰীৰ লগত যুদ্ধ কৰিছিলা। আজি ধৈৰ্য্য আৰু পুৰুষত্বৰ ওপৰত হাবিলদাৰ হোৱা। গোলাপ! তোমাৰ মৃত্যু ঘাতকৰ অস্ত্ৰৰ আঘাতত হব নোৱাৰে।

গোলা। আই! তোমাৰ উত্তেজনা বাণীৰ বিজুলী সোঁতত মোৰ গাৰ প্ৰতিভাল শিৰ চঞ্চল হৈ উঠিছে। তুমি সঁচা কথাকে কৈছা আই! গোলাপ ৰাজপুত। তাৰ মৃত্যু হব এবাৰহে, হবাৰ নহয়। কোৱা এতিয়া, মোৰ ওপৰত তোমাৰ কি আদেশ ?

ভৈৰ। এয়েহে ৰাজপুত গোলাপসিংহৰ মুখৰ উপযুক্ত কথা। নিশ্চয়কৈ জানিবা, মানুহ মাত্ৰৰে ভুল হয়। যি প্ৰকৃত মানুহ, তেওঁ সেই ভুল চকুত পৰিলে শুধৰাই লয়। মই তোমাক কৈছিলো গোলাপ, মাৰাঠাপতিয়েও এদিন অনুতপ্ত হৈ তেওঁৰ ভুল শুধৰাই লব। সোণ জুইত পুৰিলে যেনেকৈ অধিক উজ্জ্বল হয়, তুমিও তেনেকৈ এই অগ্নিপৰীক্ষাত উত্তীৰ্ণ হৈ জিলিকি উঠিব লাগিব।

গোলাপ। পাবিম জানো আই ?

ভৈব। পাবিবা, পাবিবা গোলাপ! মোৰ আশীৰ্ব্বাদ—পিতৃ পিতামহৰ আশীৰ্ব্বাদ—গুৰু ৰামদাসস্বামীৰ আশীৰ্ব্বাদ তোমাৰ শিৰত বৰ্ষিত হওক। সৌৱা ৰাজকুঁৱৰী অৰুণা আইদেউ, এই ফালে আহিছে। তুমি তেওঁৰ লগত কথা পাতা। মই গুৰুজীৰ আশ্ৰমলৈ যাওঁ। আকৌ লগ পাম।

গোলা। ভাল আই!

[ভৈৰবীৰ প্ৰস্থান। অৰুণাৰ প্ৰৱেশ।]

অৰুণা। গোলাপ! আজি তুমি মোক দেখা নিদিয়াকৈ চোৰৰ দৰে পলাই ফুৰিছা কিয় ?

গোলাপ। মইহে চোৰ হলোঁ নেকি ? তুমি দেখোন, মোৰ মন-প্ৰাণ কাঢ়ানিবাই চুৰ কৰি নিছা অৰুণমণি!

অৰুণা। আজি মই এধাৰ বকুল ফুলৰ মালা গাথিছোঁ—চাবা নে ?

গোলাপ। ক'তা, চাওঁ ?

অৰুণা (মালা দেখুৱাই)। চোৱা এইধাৰ।

গোলাপ। চালোঁ বাৰু, তাৰ পিছত ?

অৰুণা। লোৱা, তোমাক উপহাৰ দিলোঁ। (মালা পিন্ধাই দিয়ে)

গোলাপ। তুমি মোক এইদৰে ভালপোৱা উচিত হোৱা নাই অৰুণা!

অৰুণা। উচিত অনুচিত মই নেজানো। এবাৰ যাক ভাল পাইছোঁ, তাক কেতিয়াও বেয়া নেপাওঁ।

গোলা। কুটিল জগতে সহিব নোৱাৰিব। অৰুণমণি! তুমি আৰু মোক ভাল নেপাবা।

অৰুণা। অসম্ভৱ। হাজাৰ চেষ্টা কৰিলেও তোমাৰ পৱিত্ৰ ছবিটি মনৰ পৰা মচিবৰ সাধ্য মোৰ নাই।

গোলাপ (খোকাধুকি মাতেৰে)। অৰুণমণি!

অৰুণা।' তুমি কান্দিছা নেকি গোলাপ ?

গোলাপ। তুমি মোক হাঁহি মুখেৰে বিদায় দিয়া লাহৰী! বিদায় দিয়া

অৰুণা। যোৱা। যদি মন বেয়া লাগিছে, তেন্তে এপাক গুৰুদেৱৰ আশ্ৰমৰ পৰা ফুৰি আহাঁগৈ। আকৌ আহিবা হলে।

গোলা। দীঘলীয়া বিদায় অৰুণমণি! দীঘলীয়া বিদায়। এয়ে আমাৰ শেষ দেখা।

অৰুণা। তুমি কি কৈছা গোলাপ?

গোলা। অৰুণমণি! আজি নিশা মই দিল্লীলৈ যাম। তাৰ পৰা উলটি অহাৰ আশা খুব কম।

অৰুণা। দেউতা দিনদিয়েক পিছতহে যাব। তোমাৰনো ইমান ততাতৈয়া কিয়?

গোলা। দেউতাৰৰ কামে মোৰ কামে একে নহয়। মই আগেয়ে যাবলৈ বিশেষ প্ৰয়োজন হৈছে।

অৰুণা। কাহানি উলটিবা?

গোলা। কব নোৱাৰোঁ। বোধকৰোঁ উলটি অহা আৰু নহব।

অৰুণা। তুমি কাগনিৰ পৰা এনে নিষ্ঠুৰ হলা গোলাপ? মোলৈ মনত পৰি তোমাৰ বেয়া নেলাগিব নে? তুমি নেজানা গোলাপ। তোমাৰ অবিহনে ৰাজঅন্তেঃপুৰ মোৰ মানত কাৰাগাৰ।

গোলা। মই উপায়হীন অৰুণা দেৱী। ঈশ্বৰৰ কোপদৃষ্টি পৰিলে মানুহৰ ৰক্ষা নাই। মোক যদি তুমি ভালপোৱা অৰুণমণি! তেন্তে মই মিনতি কৰি কৈছোঁ, মোক পাহৰি যোৱা। আশীৰ্ব্বাদ কৰিছোঁ।—তোমাৰ ভৱিষৎ মধুময় হওক।

অৰুণা। তাৰ আগেয়ে যেন অৰুণাৰ মৃত্যু হয়।

গোলা। অৰুণমণি! এই গোলাপ কোন জানা?

অৰু। জানো। দেউতাৰ এজন অতি বিশ্বাসী সেনানায়ক।

গোলা। ভুল। গোলাপ আজি বাটৰ ভিখাৰী। তুমি ৰাজকুঁৱৰী অৰুণমণি! এতিয়াও ফুলৰ নিচিনা পবিত্ৰ হৈ আছা। মিছাতে হৃদয়ত গোলাপৰ পাপ ছবি আঁকি নিজৰ বিপদ চপাই নলবা।

অৰু। তুমি তেনে নিদাৰুণ কথা নকবা।

গোলা। মোৰ লগত গোটেই জীৱন কান্দিব লাগিব।

অৰু। কান্দিব লাগে কান্দিম। সেই কান্দোনতো মই সুখ পাম।

গোলা। মই এতিয়া যাওঁ। ভাগ্যৰ লগত যুঁজিবলৈ যাওঁ।

অৰু। তুমি তোমাৰ কাম এৰিলা নেকি?

গোলা। সেই কথা সুধুধিবা অৰুণময়। পিছত নিজেই জানিবা। এতিয়া বিদায় দিয়া। আহাঁ।

অৰুণা। (আলিঙ্গন)

গোলা (আলিঙ্গন কৰি চুমা খাই)। কি স্বৰ্গীয়! কি মধুৰ! একালে জীৱন, একালে মৰণ। একালে পোহৰ আৰু একালে এন্ধাৰ। তাৰ সন্ধিস্থলত এই আলিঙ্গন।

: আগত দৃশ্যপট :

সপ্তম দৰ্শন

মন্ত্ৰণা-কক্ষ

[শিৱাজী, তানাজী পেছোৱা, দিলিপৰাও, মাৱালী ছৰ্দাৰ, জিজিবাই।]

ছৰ্দাৰ। ৰাজা! আজি আমাক কিয় মাতি আনিলি? ক'ত লড়াই কৰিব যাব?

শিৱা। শুনা বন্ধুসকল! মোগল বাদছাহ ঔৰঙ্গজীৱ কিমান চতুৰ। বাৰে বাৰে হিন্দুৰ বিৰুদ্ধে যুদ্ধ কৰিবলৈ পঠিয়াইছে হিন্দু সেনাপতি।

শিবাৰ মাৰাবাৰপতি যশোৱন্তসিংহ। এইবাৰ আহিছে অম্বৰপতি জয়সিংহ।

তানো। যশোৱন্তসিংহৰ দৰে জয়সিংহকো কৌশলেৰে বশীভূত কৰিব পৰা নেযাব নে?

শিবা। নেযায়। যশোৱন্তও এক, জয়সিংহও এক। জয়সিংহ এজন ডাঙৰ কূটনীতিবিদ। হিন্দুস্থানত তেওঁৰ সমকক্ষ বীৰ দ্বিতীয়জন নাই। হয়তো এই বাৰ মাৰাঠাৰ পৰাজয়ো হব পাৰে।

ছৰ্দাৰ। আমি সকলোৱে জান কবুল কৰি লড়াই কৰিম ৰাজা। তাৰ পিছতহে স্থিৰ হবে জয়-পৰাজয়।

তানো। ছৰ্দাৰে সঁচা কথাকে কৈছে। হওক জয়সিংহ মহাবীৰ, থাকক তেওঁৰ বিপুল বাহিনী। মাৰাঠা শক্তিওতো আজি উপেক্ষাৰ পাত্ৰ নহয়। আহক যিমানে আহে দিল্লীৰ পৰা প্ৰত্যাহ্বান। সেই প্ৰত্যাহ্বান ছত্ৰপতি শিৱাজীয়ে ওকবাই দিব পাৰিব।

সকলোৱে। নিশ্চয়। নিশ্চয়।

পেছোৱা। আলোচনাৰ সময় আৰু বেছি নাই মহাৰাজ। জয়সিংহই পঠোৱা সন্ধিৰ প্ৰস্তাৱৰ উত্তৰ দিয়াৰ সময় আছিল তিনি দিন। দুদিন উকলি গৈছে। আজিয়েই শেষ দিন।

তানোজী। আমাৰ ভাবি চাবলগীয়া কথা হৈছে কিমান দিন এই সন্ধি স্থায়ী হব সেইটোহে। ঔৰংজীৱৰ উত্তৰভাৰত জয় সম্পূৰ্ণ হৈছে। বাকী আছে দাক্ষিণাত্য-বিজয়। ছেগ মিলিলেই যে মোগল বাহিনী আমাৰ ওপৰত জঁপিয়াই নপৰিব সেই বিষয়ে সন্দেহৰ থল নাই। মোৰ ইচ্ছা—হয় মোগলক চূৰ্ণ-বিচূৰ্ণ কৰিম, নোৱাৰিলে নিজে ধ্বংস হম।

শিৱা। ৰাজনীতিৰ ফালৰ পৰা এই কথা সমৰ্থনযোগ্য নহয়। প্ৰবল প্ৰতিপক্ষক মুখামুখিকৈ আক্ৰমণ কৰাতকৈ কৌশলেৰে পেলাই লব পৰাটোহে জয়লাভত সহায়ক হয়। কুৰুক্ষেত্ৰৰ যুদ্ধত এনে দৃষ্টান্ত আছে।

দিলিপ। মোৰ বিবেচনামতে মোগলৰ লগত সন্ধিৰ প্ৰস্তাৱ আমি দলিয়াই পেলাব নোৱাৰোঁ। আমাৰ ৰাজভঁৰালৰ গুলি উদং। সৈনিকসকলৰ বাবে পৰিমিত অস্ত্ৰশস্ত্ৰৰ নাটনি।

জিজি। জয়লাভৰ বাবে তেন্তে কোনো আশাই নাই নেকি দিলিপ-ৰাও? সৈন্যবিলাকে যুদ্ধ কৰিবলৈ অনিচ্ছা প্ৰকাশ কৰিছে নেকি?

দিলি। অনিচ্ছা প্ৰকাশ কৰা নাই মাতৃ! মাৰাঠাপতিৰ আদেশ পালে প্ৰতিজন মাৰাঠা সৈনিকে মৃত্যুৰ মুখতো জঁপিয়াই পৰিবলৈ প্ৰস্তুত।

সৰ্দাৰ। ঠিক হেনাপতি ঠিক। ৰজাৰ বাবে আমি মুৰ দিম, লড়াই দিম।

দিলিপ। কিন্তু অস্ত্ৰ বিনে, খাদ্যসামগ্ৰী বিনে সৈন্যবিলাকে কৰিব কি? কেৱল সাহস আৰু বিক্ৰম দিয়েইতো জয়লাভ কৰিব নোৱাৰি।

জিজি। শূন্য নেকি ৰাজভাণ্ডাৰ? যুদ্ধ পৰিচালনা কৰিবলৈ কিমান অৰ্থৰ প্ৰয়োজন পেছোৱা?

পেছো। মাতৃ! মোগলৰ অপ্ৰাৰিত অৰ্থ-সম্পদ আছে। সৈন্য-সামন্ত অপৰ্য্যাপ্ত। কামান গোলা-বাৰুদো আছে যথেষ্ট। মোগলক সমকক্ষ হবলৈ আমাক অজস্ৰ অৰ্থ লাগিব।

তানো। মহাৰাষ্ট্ৰৰ ৰাজভাণ্ডাৰ শূন্য নহয়। সৈন্যবলতো আমি পাছপৰা নহওঁ। কিন্তু মোগলৰ অপৰিমিত ধন-দৌলতৰ তুলনাত, বিপুল সৈন্য-বাহিনীৰ তুলনাত, সচাঁকৈয়ে আমি দুখীয়া।

জিজি। শুনা মহাৰাষ্ট্ৰৰ বীৰবৃন্দ! মোৰ যিখিনি হীৰা-মুকুতা সোণ-ৰূপৰ অ-অলঙ্কাৰ আছে, সেই সকলোখিনিকে উছৰ্গা কৰিলোঁ ৰাজভঁৰালত। পেছোৱা! সেইবোৰ বেচি সোণকালে অৰ্থ-সংগ্ৰহৰ আয়োজন কৰা। কমেও তাৰ মূল্য লক্ষাধিক হব। আজিৰ পৰা মই নিৰাভৰণা।

শিৱা! ই কি আকৌ নতুন সংকল্প ল'লা আই! তোমাক নিৰাভৰণা ৰূপ মই চাই থাকিম কেনেকৈ?

জিজি। স্বাধীনতাই জাতিৰ সৰ্ব্বশ্ৰেষ্ঠ অলঙ্কাৰ। সেই অলঙ্কাৰ

হেতুবাই ভাৰত-মাতা আজি কাঙালিনী। বৎস শিৱাজী! সোঁত কথা ভাবিব নেলাগে। ভাৰত-মাতাক চিৰসাজত যত্ন কৰি সজাবলৈ যত্ন কৰা।

শিৱা। সেয়ে হব মাতৃ! তোমাৰ ইচ্ছা কেতিয়াও অপূৰ্ণ হৈ নেথাকে।

জিজি। মাতৃদত্ত বিপুল অৰ্থ যেতিয়া ৰাজকোষত আছিল আমাৰ আৰু কিহৰ অভাব? অধিক সৈন্যৰ যদিও প্ৰয়োজন, অযুক্ত মাৱালী সৈন্য গোটোৱাৰ ভাৰ এই দিলিপৰাওৰ। মোৰ দক্ষিণহস্ত হৈছে এই বীৰ দুৰ্দাৰ।

ভানো। শুনা দিলিপৰাও! মাৱালী সৈন্যই জানে প্ৰাণ দিবলৈ, কিন্তু মোগলৰ সমকক্ষ হৈ যুদ্ধত জয়লাভ কৰিবলৈ সিহঁতৰ শিক্ষা ক'ত?

শিৱা। সকলো আলোচনা শুনা গ'ল। এতিয়া কোৱাচোন আই, তোমাৰ পৰামৰ্শ কি—আদেশ কি?

জিজি। আজি মই বেছ বুজিব পাৰিছোঁ—মোৰ পুত্ৰ কেৱল এজন শিৱাই নহয়। শিৱাৰ পৰা দীক্ষা-মন্ত্ৰ লৈ দেশত বহুজন শিৱাৰ জন্ম হৈছে। সম্প্ৰতি যুদ্ধজয়ৰ আশা দুৰাশা বুলি ময়ো ভাবোঁ। সেই কাৰণে সিহঁতে প্ৰাণক্ষয় কৰাৰ, শক্তিক্ষয় কৰাৰ কোনো আৱশ্যক নাই। অনাহকত কান্দিব বিধবা হৈ বহু নাৰীয়ে, পিতৃহীন অনাথ হব বহু শিশু, লুণ্ঠিত হব দেশৰ বণিক সমাজ, সৰ্ব্বস্বান্ত হব দেশৰ বাজহাড় স্বৰূপ খেতিয়কৰ দল। মই বেছ বুজিছোঁ, অৰ্থৰ অভাব আৰু অশিক্ষিত সেনা লৈ যুদ্ধ জয়ৰ আশা নিষ্ফল। সম্প্ৰতি সন্ধি কৰা যাওক। পূৰ্ণ কৰা ৰাজকোষ, বিপুল সৈন্যবাহিনী কৰা অস্ত্ৰে-শস্ত্ৰে সুসজ্জিত। বন্দুক-কামান গোলা-বাৰুদ কৰা সংগঠিত। পদাতিক বাহিনী, অশ্বাৰোহী বাহিনী আৰু নৌবাহিনী, কৰা সমানে সুশিক্ষিত। সম্পূৰ্ণ হওক সকলো আয়োজন—ৰণৰ পূৰ্ণপ্ৰস্তুতি। তাৰ পিছত দেখা যাব—ক'ত পানী কলৈ যায়।

ভানো। সন্ধি কৰাত আমাৰ একো আপত্তি নাই। কিন্তু প্ৰস্তাৱক

ঔৰংজীৱৰ দলক দেখা কৰিবলৈ কি কাৰণে ছত্ৰপতি যাব দিল্লীলৈ ? দিল্লীৰ এই নিমন্ত্ৰণ সহজভাৱে লব নোৱাৰি। সহোদৰ ভ্ৰাতৃক যি হত্যা কৰিব পাৰে, নিজৰ ৰুগ্ন বৃদ্ধ পিতৃক যি কাৰাৰুদ্ধ কৰিব পাৰে, সেই চতুৰশিৰোমণি ঔৰংজীৱত বিশ্বাস কি ? ঈশ্বৰে নকৰক, যদি দিল্লীত মাৰাঠাপতিৰ কিবা অঘটনেই ঘটে তেন্তে তাৰ প্ৰতিকাৰ কৰিব কোনে জননী ?

জিজি। কোৱা শিৱা! তোমাৰ বক্তব্য কি ?

শিৱা। তেন্তে সকলোৱে শুনাহক শিৱাজীৰ সিদ্ধান্ত। মাতৃৰ আদেশ শিৰত লৈ সন্ধি আমি অৱশ্যে কৰিম। শ্ৰীকৃষ্ণই কংসৰ নিমন্ত্ৰণ গ্ৰহণ কৰাৰ নিচিনাকৈ ঔৰংজীৱৰ নিমন্ত্ৰণ গ্ৰহণ কৰি শিৱাজীও দিল্লীলৈ নিশ্চয় যাব। মোৰো এটা বহুদিনীয়া অভিলাষ আছে, এবাৰ দিল্লীত মোগল বাদছাহক সাক্ষাৎ কৰিবলৈ। পৃথিৱীৰ নানা দেশৰ পৰা বহুত জ্ঞানৱান, গুণৱান মানুহৰ সমাৱেশ হয় মোগল ৰাজদৰবাৰত। সেইসকলৰ পৰা শিকিবলগীয়া নিশ্চয় বহু কথা আছে। তদুপৰি নিজ চকুৰে চাই আহিম, তন্ন তন্ন কৰি বুজি আহিম, মোগলৰ ৰাজ্যশাসন পদ্ধতি। দিল্লীত দেখা পাম— মোগলৰ সৈন্যাবাস, দুৰ্গৰ গঠন, সমৰৰ শৃঙ্খলা। মোক ঔৰংজীৱে বন্দী কৰি ৰাখিব নোৱাৰে, হত্যা কৰিবও নোৱাৰে। তাত মোক নিৰাপদে ৰাখিবলৈ ৰজা জয়সিংহই কথা দিছে, ৰাজপুতৰ কথা শিলৰ ৰেখ। তদুপৰি আছে আই ভৱানী, মাতৃ জিজিবাঈ আৰু গুৰুদেৱ ৰামদাস স্বামীৰ আশীৰ্ব্বাদ। পেছোৱা, অম্বৰপতিলৈ লিখি পঠোৱা, সন্ধিৰ স্বৰ্ত মানি লবলৈ আমি প্ৰস্তুত।

পেছোৱা। যিবা আদেশ মহাৰাজ!

জিজি। সৌৱা হাজাৰ হাজাৰ মাৰাঠা ডেকা-গাভৰুক স্বদেশপ্ৰেমৰ দীক্ষা মন্ত্ৰ দি উপস্থিত হ'লহি গুৰুদেৱ।

শিৱা। এইদৰে গুৰুদেৱৰ আবিৰ্ভাৱ হলেই মিলে শিৱাজীৰ জয়যাত্ৰাৰ শুভলগ্ন।

[এনেতে ডেকা-গাভৰুৰ লগত গীত গাই গাই ৰামদাস স্বামীৰ প্ৰৱেশ। গাভৰু-বাহিনীৰ নেত্ৰী ভৈৰবী। স্বামীজী সোমোৱা মাত্ৰকে সকলো থিয় হয়। স্বামীজীৰ পৰিচালনাত সকলোৱে গীতত অংশ গ্ৰহণ কৰে।]

—গীত—

গৈৰিক নিচান চিৰজ্যোতিষ্মান
ভাৰত মাতাৰ জয়গান গা,
কঁপাই ধৰা, নমাই তৰা
কদম্ কদম্ আগবাঢ়ি যা ॥
বিঘিনি-দৈত্য দানৱ-সৈন্য
ভৰিৰে গচকি মৃত্যু ঝঞ্ঝা বা,
দাণ্ডা ঘূৰাই, ঝাণ্ডা উৰাই
কদম্ কদম্ আগবাঢ়ি যা ॥
হৰ লণ্ডভণ্ড দুষ্ট দশমুণ্ড
গোড়ামি, ভণ্ডামি ঢলি পৰে চা,
নকৰি শঙ্কা, বজাই ডঙ্কা
কদম্ কদম্ আগবাঢ়ি যা ॥
থাকিলে ভক্তি, মিলিব মুক্তি
বলে মন্দ মন্দ মলয়া বা,
জয় জগদ্ধাত্ৰী ভাৰতী মাতৃ
আই ভৱানীক নয়ন ভৰি চা।
কদম কদম আগবাঢ়ি যা ॥

: তৃতীয় অঙ্ক সমাপ্ত :

চতুর্থ অঙ্ক

প্রথম দৰ্শন

দিল্লীৰ দেৱান-ই-আম

[মণিখচিত ময়ূৰ-সিংহাসনৰ চৌপাশে নিৰ্দ্দিষ্ট স্থানত ভাগে ভাগে উপবিষ্ট ওমৰাহ, যশোৱন্তসিংহ প্ৰভৃতি। দণ্ডায়িত শিৱাজী আৰু ৰামসিংহ।]

ৰাম। মহাৰাজ শিৱাজী! চাই লওক—এয়ে বিশ্ববিখ্যাৎ মোগল ৰাজদৰবাৰ। ইয়াৰ নাম দেৱান-ই-আম। সৌৱা চাওক ময়ূৰ-সিংহাসন—সম্ৰাট চাজাহান বাদছাহৰ অন্যতম অমৰ কীৰ্ত্তি। আগ্ৰাৰ তাজমহলৰ পিছতে ইও লেখত লবলগীয়া। পৃথিৱীৰ দেশ-বিদেশৰ পৰা নানা স্থানৰ দলে দলে যাত্ৰী আহি এইবোৰ দেখি চমক খাই যায়।

শিৱা। সঁচাকৈয়ে চমক খাবৰ কথাই কুমাৰ! পিছে এইবোৰ মোগল-শাসনৰ কীৰ্ত্তি নে অকীৰ্ত্তি সেই কথাহে মই বুজিব পৰা নাই। ইয়াৰ অন্তৰালৰ মোগলৰ শোষণযন্ত্ৰই কেনেভাবে কাম কৰিছিল, হাজাৰবিজাৰ দৰিদ্ৰ বুভুক্ষু জনতাই কেনেভাবে বুকুৰ তেজ ঢালি দিছিল, তাৰ সঠিক হিচাপ ৰাখিছে কোনে? মই ভাবোঁ, শোষণ-যন্ত্ৰৰ কৃতকাৰ্য্যতাৰ চানেকী হিচাপে এই ৰাজদৰবাৰ, এই ময়ূৰ-সিংহাসন পৃথিৱীত অদ্বিতীয় হব।

ৰাম। আমি এনেবোৰ কথা ইয়াত আলোচনা নকৰিলেই ভাল। সৌৱা বাদছাহ আহি পালেই। থিয় হওক। তেওঁক সন্মান জনাব লাগে।

[ভেৰী বাজি উঠিল। লগে লগে প্ৰহৰীবেষ্টিত হৈ ঔৰংজীবৰ প্ৰৱেশ। সকলোৱে তেওঁ নৰহাংলৈকে থিয় হৈ সন্মান দেখুৱায়।]

ঔৰংজীব। কুমাৰ ৰামসিংহ! এইজনেই হবলা আমাৰ অতিথি দস্যুছৰ্দাৰ শিৱাজী?

ৰাম। সঁচা জাহাপনা! এৱেঁই আমাৰ সম্মানিত অতিথি মাৰাঠাপতি শিৱাজী।

ঔৰং। মহাৰাজ যশোৱন্তসিংহ! উজিৰ ওমৰাহসকল! অম্বৰাধিপতি জয়সিংহ বাস্তৱিকতে আমাৰ ধন্যবাদৰ পাত্ৰ। তেওঁৰ বুদ্ধি-চাতুৰ্য্য আৰু ৰণকৌশল তেওঁৰ বাৰ্দ্ধক্য আৰু অভিজ্ঞতাৰ সম্পূৰ্ণ উপযুক্ত।

যশো। ঠিক কথা জাহাপনা!

ঔৰং। মহাৰাজ জয়সিংহ ৰাজস্থানৰ গৌৰৱ। তেওঁ শিৱাজীৰ দ্বাৰা বিজিত দুৰ্গৰাজিৰ উদ্ধাৰ সাধন কৰিছে। দস্যুছৰ্দাৰ শিৱাজীৰ দ্বাৰা তেওঁ মোগল-শাসন স্বীকাৰ কৰাইছে। ৰাজা শিৱাজী আজি নিজে আহি মোগল দৰবাৰত হাজিৰ হৈছে। সেই বাবে মই বৰ খুছি হৈছোঁ। এই ঘটনাৰ পৰা বুজা যায় যে মাৰাঠাৰ ভাগ্যাকাশ লাহে লাহে পৰিস্কাৰ হৈ আহিছে। আৰু এই কাৰণে সমস্ত মাৰাঠা জাতি জয়সিংহৰ ওচৰত কৃতজ্ঞ থাকিব লাগে।

উজিৰ। জাহাপনাৰ কথা ঠিক। ৰাজা শিৱাজীৰ মেজাজ ভাল হোৱাৰ বাবে মাৰাঠাৰ ভৱিষ্যৎ জৰুৰ পৰিস্কাৰ হব।

শিৱা। কুমাৰ ৰামসিংহ! তোমাৰ বাদছাহক কৈ দিয়া যে ছত্ৰপতি শিৱাজীয়ে নীতিশিক্ষাৰ বক্তৃতা শুনিবৰ বাবে দিল্লীলৈ অহা নাই।

ৰাম। অধৈৰ্য্য নহব মহাৰাজ! ৰাজদৰবাৰত নীতিবিৰুদ্ধ কথা নোকোৱাই ভাল।

ঔৰং। বেছ! আজি আমাৰ আলোচ্য ৰাজকাৰ্য্যত কেবাটাও জৰুৰী বিষয় আছিল। সম্প্ৰতি সেইবোৰ স্থগিত থাকক। পহিলতে ৰাজা শিৱাজীক বিদায় দিয়া হব। উজিৰ চাহাব! এতিয়া তোমাৰ কাম হাচিল কৰা।

উজিৰ। যি হুকুম জাহাপনা! কুমাৰ ৰামসিংহ! (ইঙ্গিত দিয়ে)

ৰাম (উজিৰৰ ইঙ্গিত বুজি পাই)। যাওক ছত্ৰপতি। দিল্লীশ্বৰৰ বশ্যতা স্বীকাৰ কৰক।

শিৱা। বশ্যতা আকৌ কিহৰ কুমাৰ? মই বশ্যতা স্বীকাৰ কৰিবৰ বাবে ইয়ালৈ অহা নাই। আহিছোঁ মোগল আৰু মাৰাঠাৰ মাজত বন্ধুত্ব প্ৰতিষ্ঠা কৰিবলৈহে। মই ৰাজপুতৰ দৰে মোগলৰ পদলেহনকাৰী নহওঁ। স্বাধীন মহাৰাষ্ট্ৰৰ প্ৰতিষ্ঠাতা মই ছত্ৰপতি শিৱাজী।

ঔৰং। কুমাৰ ৰামসিংহ! ৰজা শিৱাজীক সংযত কৰক।

ৰাম। আৰু পলম নকৰিব মহাৰাজ! মই যেনেকৈ শিকাইছিলো তেনেকৈ সম্ৰাটক অভিবাদন কৰক। ই একো অগৌৰৱৰ কাম নহয়।

শিৱা। আই ভৱানী, জননী জিজিবাঈ আৰু গুৰুদেৱ ৰামদাস স্বামীৰ বাহিৰে কাৰো আগত শিৱাজীৰ ওখ মূৰ নত হোৱা নাই। তথাপি আহিছোঁ যেতিয়া আজি দৰবাৰৰ নীতিবিৰুদ্ধ কাম কৰাৰ ইচ্ছা সম্প্ৰতি মোৰ নাই। ধৈৰ্য্য ধৰি শেষ পৰ্য্যন্ত মই নিজৰ কৰ্ত্তব্য কৰি যাম।

ৰাম। কৰক, জয় দিল্লীশ্বৰ জগদীশ্বৰৰ জয়।

শিৱ। জয় দিল্লীশ্বৰৰ জয়।

[শিৱাজীয়ে সিংহাসনৰ আগলৈ গৈ নজৰ আগবঢ়াই কুৰ্ণিছ কৰি সম্ৰাটৰ আগত থিয় হৈ ৰ'ল।]

ঔৰং। ৰজা শিৱাজী! তুমি আমাক সন্মান জনাই ৰাজদৰবাৰলৈ নজৰ আগবঢ়োৱাৰ বাবে সম্প্ৰতি তোমাৰ পূৰ্ব্বত সকলো বেইমানি পাহৰি তোমাক পাঁচহাজাৰী সেনাৰ নায়ক নিযুক্ত কৰিলোঁ।

শিৱা (একাষীয়াকৈ)। ই শিৱাজীৰ প্ৰতি অনুগ্ৰহ নহয়, ঘোৰ অপমানৰ কথা। আই ভৱানীৰ কৃপাত এই শিৱাজীৰ তলত বহু সংখ্যক পাঁচহাজাৰী সেনানায়ক আছে। দেশৰ কলঙ্ক, জাতিৰ কলঙ্ক, ঘৃণিত পৰাধীন এই দাস-সমাজৰ মাজত সোমাই মোৰ উশাহ-নিশাহ বন্ধ হৈ যাবৰ উপক্ৰম হৈছে। মই যেন নিজকে পাহৰি গৈছোঁ। পাহৰি গৈছোঁ যে মই স্বাধীন মহাৰাষ্ট্ৰৰ

অন্নদাতা ছত্রপতি শিৱাজী। সিৰাই সিৰাই মোৰ ৰব লাগিছে স্বাধীনতাৰ তপ্ত ৰক্ত। মই দাস নহওঁ। মই ভিক্ষুক নহওঁ। মোগল-দৰবাৰলৈ মই অহা নাই আত্মবিক্রয় কৰিবলৈ, অহা নাই স্বদেশৰ স্বাধীনতা বিদেশীৰ পদতলত সমৰ্পণ কৰিবলৈ। মই অহা নাই বাদছাহৰ পদলেহন কৰি কোনো উচ্চ পদ লৈ নিজকে কৃতাৰ্থ কৰিবলৈ। মই মোগলৰ ক্রীতদাস মানসিংহ-টোডৰমল নহওঁ, জয়সিংহ-যশোৱন্তসিংহ নহওঁ। মই নৱভাৰতৰ স্বাধীন জাতিৰ প্ৰতিভূ ছত্রপতি শিৱাজী।

ঔৰং। কুমাৰ ৰামসিংহ! ৰাজা শিৱাজীৰ মগজ গোলমাল হোৱাৰ লক্ষণ দেখা গৈছে। সোণকালে চিকিৎসাৰ ব্যৱস্থা কৰা হব। এতিয়া তেওঁক ঠাণ্ডা হৈ নিজৰ আসনত বহিবলৈ কোৱা।

ৰাম। ছত্রপতিৰ নিমিত্তে পাঁচহাজাৰী সেনানায়কৰ পদ সম্মানজনক হোৱা নাই জাহাপনা!

ঔৰং। দস্যুছৰ্দাৰজনে এই কথা বিবেচনা কৰি চোৱা উচিত যে পাঁচ-হাজাৰ মাৰাঠা সৈন্য মিলিও এজন মোগল সৈন্যৰ সমকক্ষ হোৱা টান।

যশো। সম্পূৰ্ণ মিছা কথা জাহাপনা! এই কথাৰ মই প্ৰতিবাদ কৰোঁ। জাহাপনাই বোধকৰোঁ পাহৰি যোৱা নাই যে এমুঠি মাৰাঠা সৈনিকে চুৰাদাৰ ছায়েস্তা খাঁৰ বিপুল বাহিনী পৰাস্ত কৰিছে।

ঔৰং। সঁচা হওক, মিছা হওক সেই কথাৰ বিচাৰৰ ভাৰ মাৰাৱাৰপতি যশোৱন্তসিংহৰ গাত নাই। কথাটো ভালকৈ তাৰিফ কৰি চালে বীৰ ৰাজপুতৰ গাতো কলঙ্কৰ ছাঁ পৰে আৰু মহাৰাজ যশোৱন্তয়ো তাৰ পৰা ৰেহাই পাব নোৱাৰে। যাওক সেই কথা। সম্প্ৰতি আমাৰ আলোচনাৰ বিষয় বেলেগ।

ৰাম। জাহাপনা! এই মাৰাঠাপতিক মোৰ পিতা—আপোনাৰ বিশ্বস্ত সেনাপতি জয়সিংহৰ দ্বাৰা নিৰাপত্তাৰ প্ৰতিশ্ৰুতি দিয়া হৈছিল।

আশা কৰোঁ, মোগল দৰবাৰৰ দ্বাৰা সেই প্ৰতিশ্ৰুতি ৰক্ষা কৰা হব। এয়ে সম্ৰাটৰ ওচৰত মোৰ আৰ্জি।

ঔৰং। ৰামসিংহ। মোগলসম্ৰাট ঔৰংজীৱৰ স্মৃতিশক্তি ইমান দুৰ্ব্বল হোৱা নাই যে তুমি তেওঁক কৰ্ত্তব্য সোঁৱৰাই দিবৰ দৰ্কাৰ হৈছে। শিৱাজীৰ প্ৰতি মোৰ কি কৰ্ত্তব্য সেইটো মই ভালদৰে বুজোঁ। শিৱাজী অলপ চঞ্চল হৈ উঠিছে কিয়নো চিৰকাল পশ্চিমঘাট পৰ্ব্বতৰ গহ্বৰত সোমাই থাকি হঠাৎ আজি তেওঁ দিল্লী-দৰবাৰৰ প্ৰখৰ সূৰ্য্যৰ তাপ সহ্য কৰিবলৈ টান পোৱাটো অতি স্বভাৱিক।

শিৱা। বাদছাহ। মই অসুস্থ। মোক যাবলৈ দিয়ক।

ঔৰং। এতিয়াও দৰবাৰ শেষ হোৱা নাই শিৱাজী।

ৰাম। জাহাপনা। পুনৰ্ব্বাৰ মই অনুৰোধ জনাও—মাৰাঠাপতিৰ লগত যেন একো বেয়া ব্যবহাৰ কৰা নহয়।

ঔৰং। মই যদি শিৱাজীৰ প্ৰতি খাৰাপ ব্যবহাৰ কৰোঁ তেন্তে তুমি কি কৰিবা কুমাৰ ৰামসিংহ?

ৰাম। বেছি একো কৰিব নোৱাৰিলেও ৰাজপুতে ৰাজপুতৰ কৰ্ত্তব্য কৰিবলৈ পৰান্মুখ নহব। মোৰ পিতা জয়সিংহ প্ৰতিজ্ঞাবদ্ধ। ৰাজপুত ৰামসিংহই ৰাজপুতৰ সত্য ভঙ্গ হবলৈ নিদিয়ে।

ঔৰং। ৰাজপুত—কি ক'লা, তুমি ৰাজপুত? হাঁহা, এইবাৰ সকলোৱে হাঁহা। কুমাৰ ৰামসিংহই অসমলৈ গৈ শৰাইঘাটৰ যুদ্ধত যি ৰাজপুত-কীৰ্ত্তি এৰি আহিছে, দিল্লীত তাৰ পুনৰাভিনয় হব। এইবাৰ সকলোৱে দেখা পাবা হঁক।

ৰাম। জাহাপনা! ইতিকিং নকৰিব। ৰামসিংহ অসমত পৰাস্ত হৈ আহিছে সঁচা কিন্তু মই তাত ৰাজপুতৰ কোনো কলঙ্ক এৰি থৈ অহা নাই। ৰাজপুতে বীৰপূজা জানে। গুণীৰ গুণ কীৰ্ত্তন কৰিব পৰা শক্তি সকলোৰে নাই। অসমীয়াৰ গাত শৌৰ্য্য-বীৰ্য্য পুৰা মাত্ৰাই আছে। প্ৰতিজন অসমীয়া সেনাৰ গাত মনুষ্যসুলভ গুণ সকলোবোৰ আছে। এনে নিপুণ আৰু কাজুৱা সেনা মই

হিন্দুস্থানৰ আন কোনো ঠাইত দেখা নাই। অসম নামে-কামে অসম। ধন্য অসমীয়া প্ৰজা! ধন্য অসমীয়া সেনাপতি!

ঔৰং। ক্ষান্ত হোৱা ৰামসিংহ! তোমাৰ বাহুবলৰ বেছ নমুনা পোৱা গৈছে। আৰু দৰ্কাৰ নাই।

শিৱা। সম্ৰাট! আৰু যে অপেক্ষা কৰিবৰ শক্তি মোৰ নাই। মোক যাবলৈ অনুমতি দিয়ক।

ঔৰং। ৰামসিংহ! শিৱাজী অসুস্থ। তেওঁৰ তবিয়ৎ খাৰাপ আছে। তেওঁলৈ যথাযোগ্য স্থান নিৰ্দ্দিষ্ট কৰি ৰখা হৈছে। তুমি তেওঁক তালৈকে লৈ যোৱা।

শিৱা। যোৱাৰ আগতে কৈ যাওঁ—

ৰাম। আৰু একো কৰৰ আৱশ্যক নাই। বলক ছত্ৰপতি! আপুনি অসুস্থ।

[ৰামসিংহ আৰু শিৱাজীৰ প্ৰস্থান।]

ঔৰং। আজিলৈ দৰবাৰ ভঙ্গ। (থিয় হৈ দিলিৰ খাঁক ৰবলৈ ইঙ্গিত কৰে)

যশো (যাওঁতে যাওঁতে কৈ যায়)। কি শুনিলো? পাঞ্জাব, ৰাজস্থান আদি হিন্দুস্থানৰ কোনো ঠাইতে যি স্বাধীনতা নাই, সেই স্বাধীনতা স্যমন্তক মণি এতিয়াও শোভা কৰি আছে গিৰিদুৰ্গবাণী অসম দেশৰ শিৰত। সোণৰ অসমভূমি! ইয়াৰে পৰাই ৰাজপুত যশোৱন্তসিংহৰ শতসহস্ৰ প্ৰণাম গ্ৰহণ কৰা। [প্ৰস্থান।]

ঔৰং। দিলিৰ খাঁ!

দিলিৰ। জাহাপনা!

ঔৰং। শিৱাজী আজিৰ পৰা আমাৰ নজৰবন্দী।

দিলি। তাৰ অৰ্থ জাহাপনা?

ঔৰং। তাৰ অৰ্থ হৈছে এয়ে যে যিটো দালানত শিৱাজীক থাকিবলৈ দিয়া হৈছে সেয়েই হব কয়েদখানা। ৰাতিয়ে-দিনে সশস্ত্ৰ প্ৰহৰী নিযুক্ত থাকিব তাত দুৱাৰমুখত—যাতে আমাৰ বিনা হুকুমত কোনেও তাৰ পৰা বাহিৰ ওলাই যাব নোৱাৰে। এই অভিনৱ

ব্যবস্থাৰে জংঘলী মাৰাঠা বান্দৰক কাবু কৰিব লাগিব। তুমি কি কোৱা দিলিব ?

দিলিব। শিৱাজী যে আমাৰ অতিথি জাহাপনা ?

ঔৰং। জৰুৰ। শিৱাজী আমাৰ ৰাজঅতিথি। প্ৰথম শ্ৰেণী ৰাজবন্দীৰ যি প্ৰাপ্য, শিৱাজীকো তাকেই দিয়া হব। চমৎকাৰ মোগল-ৰাজনীতি! আহাঁ।

[দুয়োৰে প্ৰস্থান।]

দ্বিতীয় দৰ্শন

দিল্লী—লালকিল্লাৰ সন্মুখ

[কথা পাতি পাতি গোলাপসিংহ আৰু কুমাৰ ৰামসিংহৰ প্ৰৱেশ।]

ৰাম। চাজাহান বাদছাহৰ অন্যতম কীৰ্ত্তি লালকিল্লা দেখিলা নহয় ভাইজী! চাই কেনে লাগিল বাৰু ?

গোলাপ। বাহিৰৰ পৰা চাওঁতেই চকু চাট মাৰি গৈছে, ভিতৰ সোমাই চাব পৰা হলে কিজানি চকু কণা হৈ গ'লহেঁতেন। মোৰ মনত কি ভাব হৈছে শুনিবা নে ?

ৰাম। শুনিম, কোৱা।

গোলাপ। অচিৰতে এই লালকিল্লাতে জ্বলিব মোগল সাম্ৰাজ্যৰ লাল চাকি ?

ৰাম। কেনেকৈ ?

গোলাপ। লোভে পাপ, পাপে মৃত্যু। মোগলে কিমান পাপ কৰিছে ভাবি চোৱাচোন। বিলাসী, লালসী বাদছাহ চাজাহান তেওঁ নিজে সজা লালকিল্লাতে নিঃশেষ হৈ নগ'ল জানো ? ভণ্ড ঔৰংজীবৰো হব একে পৰিণাম। মই কি ভাবোঁ জানা ? তাজমহল প্ৰেমৰ কবৰ, লালকিল্লা তেমৰ কবৰ।

ৰাম। সেইবোৰ লোকৰ আমি সম্প্ৰতি আলোচনা নকৰাই ভাল। কাষতে থিয় হৈ থকা সৌ লালকিল্লাৰো চকু-কাণ আছে। এতিয়া তোমাৰ জৰুৰী কথাটো কোৱা।

গোলাপ। কথাটো বৰ গোপনীয়। কবলৈকে ভয় লাগিছে। এই দিল্লী বৰ বিচিত্ৰ ঠাই। তোমালোকৰ মোগল ৰাজনীতিৰ তলানলা পোৱা টান।

ৰাম। একো ভয় নাই, নিৰ্ভয়ে কোৱা।

গোলাপ। তেন্তে কওঁ শুনা। বাৰু ভাইজী, তাৰ আগতে কোৱাচোন, তোমাৰ কঁকালত সেইখন কি ওলোমাই লৈছ ?

ৰাম। কিয় ? তৰোৱাল।

গোলা। অ' তৰোৱাল ! তাৰে সৈতে কি কৰা ?

ৰাম। তাকো হবলা নেজানা ?

গোলা। জানো। সুন্দৰ সেথনিয়াৰ ডেকাটি সজি কোনোৰ ৰূপহী গাভৰুক প্ৰেমত পেলাবলৈ নহয় নে ?

ৰাম। তুমি আকৌ মোৰ লগত কি ধেমালি খন আৰম্ভ কৰিলা ?

গোলা। ধেমালি নহয় ভাইজী ! খং নকৰিবা। মই তোমাক তেনে কথা কোৱাৰ অৰ্থ আছে। বাৰু, তোমাৰ তৰোৱালখনৰ ধাৰ আছে নে ?

ৰাম। কেলেই ধাৰ নেথাকিব ? ধাৰ নোহোৱা তৰোৱাল মই কেলেই ল'ম ?

গোলা। মই কোৱা কাৰণটোৰ বাবে অৰ্থাৎ গাভৰুৰ আগত ধাৰ নোহোৱা তৰোৱাল লৈয়ে' বীৰৰ ভাও দিব পাৰি। আমাৰ মাৰাঠা দেশত বীৰসকলে তৰোৱাল লৈ ফুৰা নিয়ম আছে। দেখুৱাবলৈ নহয়, কামত খটাবলৈ। সুযোগ পালেই তেওঁলোকে তাৰ সদ্ব্যৱহাৰ কৰে। আজি কিন্তু ৰাজপুত ডেকাই তেনে কৰে বুলি শুনা নাই—অৱশ্যে দুই এজন ব্যতিক্ৰম থাকিবও পাৰে। শত্ৰুৰ কেঁচা তেজৰ অভাৱত ৰাজপুত বীৰসকলৰ

তৰোৱালত হেনো মামৰে ধৰিছে। সেই কাৰণেই হৰলা তাহানিৰ ৰাণা প্ৰতাপসিংহৰ ৰাজস্থান আৰু আজি জয়সিংহৰ ৰাজস্থানৰ তফাৎ।

ৰাম। মোৰ পিতাৰ নাম ল'লা কিয় ভাইজী? একো বুজি নেপালোঁ।

গোলা। সেই বাবে মোক ক্ষমা কৰিবা কুমাৰ বাহাদুৰ। তুমি ছত্ৰপতি শিৱাজীক চিনি পোৱা নে?

ৰাম। খুব পাওঁ। বোধকৰোঁ তেওঁৰ লগত তোমাতকৈয়ো মোৰ বেছি চিনাকি।

গোলা। তেওঁ যে দিল্লীলৈ আহিছিল সেই কথাও বোধকৰোঁ জানা?

ৰাম। জানো।

গোলা। বৰ্ত্তমানে যে তেওঁ ঔৰংজীবৰ বন্দী সেই কথাও বোধকৰোঁ জানা?

ৰাম। নজনাৰ কোনো কাৰণ নাই।

গোলা। আৰু তেওঁক যে মহাৰাজ জয়সিংহই নিৰ্ভয়ৰ প্ৰতিশ্ৰুতি দিছিল, বোধকৰোঁ কুমাৰ ৰামসিংহই সেই কথাও নজনা নহয়?

ৰাম। এৰা, জানো। কিন্তু—

গোলা। কিন্তুৰ প্ৰয়োজন নাই ভাই। এতিয়াও জয়সিংহৰ যোগ্যবান পুত্ৰ কুমাৰ ৰামসিংহৰ তৰোৱাল নীৰৱ হৈ আছে। সেই কাৰণেহে মই তোমাক ইমানবোৰ কটু কথা শুনাবলৈ বাধ্য হৈছিলোঁ। বেয়া নেপাবা ভাই। আশা কৰোঁ তুমি তোমাৰ কথা কাৰ্য্যত পৰিণত কৰি দেখুৱাবা।

ৰাম। ভাইজী! ৰামসিংহই পিতৃসত্য প্ৰাণান্তেও ভঙ্গ হবলৈ নিদিয়ে। কি উপায়ে ছত্ৰপতিক মুক্ত কৰিব পাৰোঁ। দিনে-ৰাতি মই তাকেই ভাবিছোঁ। কিন্তু কি কৰিম ভাই? মোগল প্ৰবল, এই ৰামসিংহ দুৰ্ব্বল। শিৱাজীৰ মঙ্গলৰ বাবে ধন-জন, মান-সম্ভ্ৰম আনকি প্ৰাণ পৰ্য্যন্ত বলি দিবলৈকো ৰামসিংহ প্ৰস্তুত।

সৌ বুৰঞ্জীবিখ্যাত লালকিল্লাৰ সন্মুখত তৰোৱাল ছুই শপত খাই এই কথা কৈছোঁ।—তুমি মোক বিশ্বাস কৰা ভাই।

গোলা। মোক ঠিক তাকেইহে লাগে। আত সহজতে কাম হাছিল হব। তুমি মোক সহায় কৰিবা নে?

ৰাম। অতি আনন্দেৰে কৰিম। কোৱা ভাইজী! তোমাক কি লাগে। ধন-সোণ মোৰ একোৰে অভাৱ নাই। মাৰাঠাপতিয়ে মুক্তি পোৱা শুনিলে ৰামসিংহতকৈ আন কাৰো বোধকৰোঁ বেছি আনন্দ নহব।

গোলা। ধন-সোণ একো নেলাগে ভাইজী! কেৱল মাৰাঠাপতিক তেওঁৰ ৰোগমুক্তিৰ বাবে মিঠাই বিলাব দিবলৈ হুকুম আনি দিব লাগে। তেনে হুকুম আনি দিব পাৰিবা জানো?

ৰাম। চেষ্টা কৰি চাম।

গোলা। তেন্তে ব'লা। [দুয়োৰো প্ৰস্থান।]

তৃতীয় দৰ্শন

দিল্লী-দুৰ্গ

[শয্যাৰ ওপৰত শিৱাজী।]

শিৱা। বেছতো ঔৰংজীৱ! চতুৰশিৰোমণি শিৱাজীৰ চকুত আজি ধূলি দিলি। ঠিক বুজিছোঁ।—তই ময়ূৰ-সিংহাসনত বহিবলৈ অনুপযুক্ত নহয়। প্ৰলোভন দেখুৱাই মাতি আনি ভাবিছ— এইবাৰ জালত পৰু পৰিল। কিন্তু তই বুজা নাই আলমগীৰ! এই বাৰ দাবা, চুজা কিম্বা মোৰাদৰ লগত খেল নহয়। এইবাৰ তোৰ প্ৰতিদ্বন্দী ছত্ৰপতি শিৱাজী। ইয়াৰ পৰা উলটি গৈ

মই এনে এটা ধুমুহাৰ সৃষ্টি কৰিম—যি ধুমুহাত তোৰ এই বিশাল মোগল সাম্ৰাজ্য চুৰমাৰ হৈ যাব।

[কাৰাৰক্ষীৰ প্ৰৱেশ।]

কাৰা। ৰাজা শিৱাজী! আপোনাৰ বেমাৰৰ খবৰ পাই বাদছাহ অত্যন্ত দুঃখিত হৈছে। আপোনাৰ শুশ্ৰূষাৰ বাবে আমি কোনো ৰকম চেষ্টাৰ গাফিলি নকৰো। কালিৰ নিচিনাকৈ আজিও কেইবাটাও মিঠাইৰ পাচি বাহিৰলৈ পঠাবলৈ বাদছাহৰ হুকুম হৈছে।

শিৱ। সেই বাবে দয়ালু বাদছাহৰ ওচৰত মই চিৰকৃতজ্ঞ।

কাৰা। এজন নতুন হাকিম আহি বেমাৰৰ পৰীক্ষাৰ বাবে ৰৈ আছে।

শিৱা। যোৱা, আহিবলৈ দিয়াগৈ।

[কাৰাৰক্ষীৰ প্ৰস্থান। শিৱাজীয়ে বেমাৰীৰ ভাও ধৰি শুয্যাত পৰে। হাকিমবেশী ভৈৰবীৰ প্ৰৱেশ।]

ভৈৰ। আদাব, আদাব ৰাজাজী!

শিৱা। আদাব জোনাব চাহেব!

ভৈৰ। মোৰ নাম গাজি মহম্মদ ইস্মাইল খাঁ। দিল্লীত সকলোৱে মোৰ নাম জানে। কুমাৰ ৰামসিংহৰ অনুৰোধমতে মই আপোনাক দেখা কৰিবলৈ আহিছোঁ। সম্ৰাটেও পৰিদৰ্শন মঞ্জুৰ কৰিছে। এতিয়া মোক মোৰ কাম কৰিবলৈ অনুমতি দিয়ক।

শিৱা। ধন্যবাদ। চাওক, কি চাব খোজে।

ভৈৰবী (নৰিয়া পৰীক্ষা কৰি)। বেমাৰ গুৰুতৰ।

শিৱ। নহলে জানো এই শিৱাজী এডাল শুকান কাঠৰ দৰে পৰি থাকে? উঃ! হাকিম চাহেব! মোক এই বাৰ এই বেমাৰে সৰ্ব্বনাশ কৰিলে। আজি এসপ্তাহ এই একেখন ঢাৰিপাটীতে পৰি আছোঁ। যি শিৱাজীৰ ভাত খাবলৈ সময় নাই, ঘোঁৰাৰ পিঠিত খোৱা-বস্তু গলিয়াই খাওঁতেই যাৰ দিন-ৰাতি অতিবাহিত হয়, সেই শিৱাজীয়ে আজি এনেদৰে এলেহুৱাভাবে জীৱন যাপন কৰিছে। বৰ যন্ত্ৰণা, হাকিম চাহেব! বৰ যন্ত্ৰণা।

ভৈৰবী। সকলো কথাৰে মই গম ধৰিছোঁ। মোৰ হাতত তাৰ উপযুক্ত দেৱাই আছে। খোদাৰ মৰ্জি হলে অলপ পিছতেই সম্পূৰ্ণ আৰোগ্য লাভ কৰিব পাৰিব।

শিৱ। মই ঔষধ খাব লাগিব নেকি ?

ভৈৰ। নিশ্চয় খাব লাগিব। ৰ'ব, মই ভাল দেৱাই তৈয়াৰ কৰি দিওঁ। (এবাটি পানীত মিচিবিৰ গুৰি মিহলাই দি) নিয়ক, এইপালি দেৱাই খাই দিয়কচোন।

শিৱ। থাম বাক, অলপ পিছত। এতিয়া মোৰ গাটো বৰ বেয়া লাগিছে।

ভৈৰ। নহয়, এতিয়াই মোৰ আগতে খাওক।

শিৱ। মোক মাফ কৰক হাকিম চাহেব! পিছত খাম।

ভৈৰ। নহয়, এতিয়াই। এই মুহূৰ্ত্তে মোৰ আগতে খাব লাগিব।

শিৱ। যদি নেখাওঁ ?

ভৈৰ। থাংলৈ বাধ্য কৰিম। জোৰ কৰি খুৱাম।

[শিৱাজীয়ে উঠি ভৈৰবীক টেটুত ধৰি মুখত বাটিৰ চৰবত ঢালি দিয়ে। ভৈৰবীয়ে বিনা প্ৰতিবাদে খায়।]

শিৱ। বাধ্য কৰিবি ? কাক বাধ্য কৰিবি দেখা যাওক। শিৱাজীক চিনি পোৱা নাই হোঁ ? শিৱাজীক যি বিহ খুৱাই মাৰিবলৈ খুজিছ, সেই বিহ তোৰ পেটতেই সোমাওক। খা, চয়তান খা।

ভৈৰবী। আপত্তি নাই। যিমান দিব পাৰে সিমান খাম।

শিৱ। আচৰিত! তেন্তে বিহ নহয় নেকি ?

ভৈৰ। মই জানো বিহ বুলি কৈছিলোঁ ? যদি মাৰাঠা দেশত দৰৱক বিহ বোলে, কব নোৱাৰোঁ। সি যি নহওক এতিয়া দৰৱৰ গোল্কত বেমাৰ ভালেখিনি উপশম হোৱাৰ প্ৰমাণ পোৱা গৈছে। আশা কৰোঁ. এতিয়া বেমাৰৰ নাম কব পাৰিম।

শিৱ। কি বেমাৰ ?

ভৈৰ। তাৰ আগেয়ে বেমাৰ লক্ষণবোৰ নিৰাকৰণ কৰা যাওক।

শিৱ। উত্তম।

ভৈৰ। প্ৰথম—পেটত ভোক নোহোৱা। তাৰ কাৰণ হৈছে—মোগলৰ প্ৰেৰিত খাদ্য-সামগ্ৰীত বিষাক্ত উপাদানৰ সন্দেহ। দ্বিতীয়—চকুত টোপনি নোহোৱা। তাৰ কাৰণ হৈছে—প্ৰতি মুহূৰ্ত্তত বিপদৰ আশঙ্কা কৰি নিজকে সতৰ্ক কৰি ৰখা। তৃতীয়—লৰিব-চৰিব শক্তি নোহোৱা। তাৰ কাৰণ হৈছে—মোগল-কাৰাগাৰত বন্দী হৈ ইচ্ছামতে য'তে ত'তে ফুৰিব নোৱাৰা। চতুৰ্থ—মুৰ দাঙিব নোৱাৰা। তাৰ কাৰণ—ইয়াৰ পৰা মুকলি হৈ স্বদেশৰ উদ্ধাৰ-সাধন কৰা চিন্তাই তাক গধুৰ কৰি ৰখা। মোৰ কথাবোৰ ঠিক হৈছে নে? নিৰুত্তৰ কিয় মাৰাঠাপতি?

শিৱ। ৰাক নৰিয়া কি?

ভৈৰ। স্বদেশ যাৰ কৰ্ম্ম, স্বদেশ যাৰ ধৰ্ম্ম, স্বদেশ যাৰ শৰীৰৰ ধৰ্ম্ম—সেই স্বদেশভক্ত শিৱাজীৰ গাত যি নৰিয়া হোৱাৰ সম্ভৱ, ই ঠিক সেই নৰিয়াই। এই নৰিয়াৰ নাম স্বদেশ-চিন্তা। যি এবাৰ এই নৰিয়াত ভুগিছে, তাক সহজতে ভাল কৰাটো টান।

শিৱা। কোন তুমি ছদ্মবেশী? মোক ছলনা কৰিবৰ হেতু হাকিমৰ ভেশচন কৰি আহিছা কিয়? কোৱা, কোন তুমি নিৰ্ভয়ে কোৱা।

ভৈৰ। মই কোন সেই কথা শুনিবলৈ আজিলৈ থাককচোন বাৰু। মুঠতে কওঁ—মই এজন ছদ্মবেশী মাৰাঠা। নেতাজী, হীৰাজী, ৰঘুনাথ আদিৰ লগত একযোগ হৈ আমি কাম কৰিছোঁ। মই এতিয়া যাওঁ। নেতাজী এতিয়াই আহিব।

শিৱ। মোক ক্ষমা কৰিবা অচিনাকি যুৱক! তোমাক অযথা উৎপীড়ণ কৰিলোঁ। লোৱা এই আংঠিটো। মাৰাঠা দেশত ইয়াৰ সহায়তে আকৌ পৰিচয় ল'ম।

ভৈৰ। তেন্তে মই এতিয়া যাওঁ। সৌৱা নেতাজী আহিছেই।

[ভৈৰৱীৰ প্ৰস্থান। নেতাজীৰ প্ৰৱেশ।]

নেতা। মহাৰাজ! সোণালী সুযোগ। সিটো খোঁটালিত ছুটা ডাঙৰ পাচি যতনাই ৰাখিছোঁ। এটা আপোনাৰ বাবে আৰু আনটো যুৱৰাজ শম্ভুজীৰ কাৰণে। তাতে সোমাই নির্ব্বিঘ্নিয়ে বাহিৰ ওলাই যাব পাৰিব। চিপাহীবিলাকে মিঠাইৰ পাচি পৰীক্ষা কৰিবলৈ এৰি দিছে।

শিৱা। সন্যাসীৰ সাজ?

নেতা। তাকো তাতে যুগুত কৰি ৰখা হৈছে। যাওক, পলম নকৰিব। মই আপোনাৰ শয্যাত শয়ন কৰোঁ।

শিৱা। বেছ পাৰিবাতো? ইয়াৰ পৰিণাম কি ভাবি চাইছা সে?

নেতা। কোনো মাৰাঠাই পৰিণাম চিন্তা কৰি কর্ত্তব্যভ্রষ্ট নহয়। যি ওবে জীৱনে জুইৰ খেল খেলি আহিছে, সি মোগলৰ লগত এই খেল খেলিবলৈকো প্রস্তুত। দিয়ক, আপোনাৰ হাতত থকা ত্রুপাত মোক পিন্ধাই দিয়ক। হাত দুখন বাহিৰ উলিয়াই থব লাগিব।

শিৱা। এয়া লোৱা।

[থকা ত্রুপাত হাতৰ পৰা সোলোকাই দি শিৱাজীয়ে প্রস্থান কৰে। নেতাজীয়ে শিৱাজীৰ শয্যাত মূৰে-গাই কাপোৰ লৈ শোৱে কাৰাৰক্ষী আৰু হাকিমবেশী ভৈৰৱীৰ পুনৰ প্রৱেশ।]

কাৰা। এতিয়া ৰোগীৰ অৱস্থা কেনে হাকিম চাহাব?

ভৈৰ। সিমান বেয়া নহয়। সৌৱা চোৱা, নিশ্চিন্তমনে শুব পৰিছে। তুমি ইয়াত কাকো গোলমাল কৰিবলৈ নিদিবা। খুব হুচিয়াৰে পহৰা দিবা।

কাৰা। বেমাৰী মৰিব লাগিলে আমাৰ বৰ দুর্নাম হব হাকিম চাহাব!

ভৈৰ। সেই বিষয়ে চিন্তা নাই। আজিৰ দিনটো পাৰ হৈ গলেই খেল খতম্।

কাৰা। তেন্তে মই বাহিৰতে থাকোঁগৈ। আপুনি আৰু এবাৰ ভালদৰে পৰীক্ষা কৰি চাওক। [কাৰাৰক্ষীৰ প্রস্থান।]

ভৈৰ। উঠা, নেতাজী উঠা। জাল ফালি বাঘ ওলাই ভালেখিনি পালেগৈ। নিজৰ জীৱন বিপন্ন কৰিও প্ৰভুৰ মুক্তিৰ উপায় তুমি সহজ কৰি দিলা। ধন্য তোমাৰ স্বদেশপ্ৰেম!

নেতা। নিজৰ কৰ্ত্তব্য কৰিছোঁ। তাতকৈ বেছি একো কৰা নাই। ব'লা। [ভৈৰবীৰ প্ৰস্থান।]

চতুৰ্থ দৰ্শন

অন্দৰমহল

[কথা পাতি পাতি ঔৰংজীব আৰু দিলিপ খাঁৰ প্ৰবেশ।]

ঔৰং। দিলিৰ খাঁ! শিৱাজী পলাল কেনেকৈ?

দিলি। জাহাপনা! শিৱাজীয়ে মিঠাই বিলোৱা এটা ফাকি মাত্ৰ। এজন এজনকৈ আটাই কেউজন মাৰাঠী মিঠাইৰ পাচিত সোমাই পলাই গৈছে। ই ভীষণ প্ৰতাৰণা।

ঔৰং। শত্ৰু হলেও মই শিৱাজীৰ বুদ্ধি-চাতুৰ্য্যৰ তাৰিফ কৰোঁ। আৰু মোৰ অকৰ্ম্মণ্য কৰ্ম্মচাৰীৰ দল—সিহঁতে ভাভ কৰিছিল কি? সকলোৰে উপযুক্ত শাস্তিৰ ব্যৱস্থা পিছত হব—কোনেও ৰেহাই পাব নোৱাৰে। এতিয়া তুৰন্তে চাৰিওফালে দ্ৰুতগামী অশ্ব পঠোৱা। সমগ্ৰ ভাৰতত তন্ন তন্ন কৰি শিৱাজীক তাল্লাচ কৰা। সকলোতে প্ৰচাৰ কৰি দিয়া—যি জীৱিত কিম্বা মৃত শিৱাজীৰ সন্ধান দিব পাৰিব, তাৰ পুৰস্কাৰ সহস্ৰ স্বৰ্ণমুদ্ৰা।

দিলিপ। ইতিমধ্যে তেনে ব্যবস্থা কৰা হৈছে জাহাপনা!

ঔৰং। আজি শিৱাজীয়ে যি অপমান দি গ'ল, ঔৰংজীবে জীৱনত এনে অপমান পোৱা নাছিল। আজি মোৰ দৰ্প চূৰ্ণ হ'ল। আজি মোৰ ইমানদিনীয়া পৰিকল্পনা বৰ্বাদ হৈ হ'ল।

[ঔৰংজীৱে অলপ সময় খিড়িকীৰ মুখলৈ গৈ বাহিৰলৈ চাই থাকে। উলটি আহি কয়।]

ঔৰং। দিলিৰ খাঁ।

দিলিৰ। জাহাপনা।

ঔৰং। খিড়িকীৰে চাই পঠিয়াচোন। সৌৱা দূৰৈত কি দেখিছা ?

দিলিৰ। নীলা আকাশ।

ঔৰং। আৰু কি দেখিছা ?

দিলিৰ। তাৰ কোলাত অস্তগামী সূৰ্য্যই লাল হৈ পৃথিৱীৰ পৰা মেলানি মাগিছে।

ঔৰং। আৰু চোৱা। কি দেখিছা ?

দিলিৰ। একো দেখা নাই জাহাপনা !

ঔৰং। ভালকৈ চোৱা দিলিৰ।

দিলিৰ। বান্দাৰ দৃষ্টিশক্তি এতিয়াও সিমান দুৰ্ব্বল হোৱা নাই জাহাপনা !

ঔৰং। ওহোঁ, বিশ্বাস নহয়। সৌ অস্তগামী সূৰ্য্যৰ ওচৰত সেই চপৰা কি ?

দিলিৰ। এচপৰা সৰু ডাৱৰ জাহাপনা !

ঔৰং। দিলিৰ !

দিলিৰ। জ'হাপনা !

ঔৰং। তুমি এজন প্ৰধান মোগল সেনাপতি।

দিলিৰ। জাহাপনাৰ মৰ্জ্জি। বান্দাৰ ন'চিব।

ঔৰং। চাবাছ্ ! বাৰু দিলিৰ ! তুমি কব পাৰা নে—সেই ডাৱৰ-চপৰাৰ পৰা তুফান হব নে নহয় ?

দিলিৰ। বৰ্ত্তমানে সেই আশঙ্কা নাই জাহাপনা।

ঔৰং। মূৰ্খক—চকু মেলি চোৱা। দেখিবা—সেই সৰু ডাৱৰ চপৰাই লাহে লাহে ক'লা আৰু ক'লা হৈ তোমাৰ অস্তগামী লাল সূৰ্য্যক কালমূৰ্ত্তি ধৰি গ্ৰাস কৰি পেলাব খুজিছে। তুমি কৈছা

তুফানৰ সম্ভাৱনা নাই। কিন্তু মই দিল্লীৰ বাদছাহ ঔৰংজীবে কওঁ—তুফান আহিব, জৰুৰ আহিব। এনে এটা তুফান আহিব ধৰিছে দিলিৰ! যি তোমাক—মোক—সকলোকে গিলি খব।

দিলিৰ। জাহাপনাৰ কথা বান্দাই বুজি পোৱা নাই।

ঔৰং। বুজিবা, বুজিবা, জৰুৰ বুজিবা। এনে এদিন আহিব দিলিৰ। যিদিনা তুমি কিয়—সকলোৱে—এই বিস্তৃত মোগল সাম্ৰাজ্যৰ সক কীট এটাও তাৰ অন্তৰতম প্ৰদেশত অনুভব কৰিব—মোৰ কথাৰ মানে কি। দিলিৰ খাঁ!

দিলিৰ। জাহাপনা!

ঔৰং। মোক গ্ৰেপ্তাৰ কৰা দিলিৰ!

দিলিৰ। জাহাপনা!

ঔৰং। বিশ্ববিজয়ী ঔৰংজীবৰ হুকুম। কামত গাফিলি কৰিলে শাস্তি পাবা। হুকুম তামিল কৰা।

দিলিৰ। মোক মাফ কৰিব সম্ৰাট!

ঔৰং। অ' মাফ কৰিব লাগে? মাফ! তুমি জানা নে দিলিৰ! মই কোন?

দিলিৰ। সমগ্ৰ হিন্দুস্তানৰ মালিক—দুনিয়াৰ মালিক—বিশ্ববিজেতা আলমগীৰ।

ঔৰং। তোষামোদ কৰি মোক খুছি কৰিব খুজিছা নহয় নে?

দিলিৰ। (নিমাত)

ঔৰং। মোৰ বেটী ছাহাজাদী জেবউন্নিছাই কবায়াৎ লিখে—বেছ সুন্দৰ কবায়াৎ। মোৰ বেটা ছাহজাদা আকবৰে মোক বৰখাস্ত কৰি ময়ূৰ-সিংহাসনত বহিবলৈ বিচাৰে। মোৰ সেনাপতি চায়েস্তা খাঁই শিৱাজীক কুর্নিছ কৰি পুণা নগৰ এৰি কি শুচি আছে। মোৰ উজিৰ ওমৰাহবিলাকে গুল-বাগানত মহগুল হৈ ইৰাণৰ মদিৰা পান কৰে। আৰু হতভাগ্য ঔৰংজীৱ সি কৰে কি? টুপী চিলাই কৰি

জীয়িকা উটিয়াই বিৰাট মুছলিম-ৰাষ্ট্ৰৰ সপোন দেখে। ইমানতো মই বিশ্ববিজেতা আলমগীৰ নহ'ম কিয় ?

দিলিৰ। জাহাপনা অসুস্থ হৈছে।

ঔৰং। ভয় নকৰিবা দিলিৰ! মোৰ মেজাজ এতিয়াও ঠাণ্ডা আছো তুমি অৱশ্যে মিছা কোৱা নাই। সঁচাকৈয়ে এনে এদিন আছিল যিদিনা মোৰ অন্তৰে মোক বিজয়-গৌৰৱত অভিষিক্ত কৰিছিল। যিদিনা মই অনুভৱ কৰিছিলো—মই দিল্লীশ্বৰ—মই জগদীশ্বৰ—মই সৰ্ব্বশক্তিমান আলমগীৰ। সেই দিনা মই ভাবিছিলো- মোৰ পৰিকল্পনা দিঠকত পৰিণত হব। ভাবিছিলো—সমগ্ৰ হিন্দুস্তানত এখন বিৰাট ধৰ্ম্মৰাজ্য তৈয়াৰ কৰিম। আৰু কি ভাবিছিলো জানা দিলিৰ! বহু ধৰ্ম্ম, বহু জাতিত বিভক্ত এই হিন্দুস্তানক এক মহাশক্তিশালী ৰাষ্ট্ৰত একত্ৰিত কৰিম। কিন্তু চোৱা, মোৰ অভিলাষ ব্যৰ্থ হৈ গ'ল। সৌ ডাৱৰটুকুৱাই বহলি গৈ সমগ্ৰ আকাশ ছানি পেলাবলৈ আৰু কিমান দিন? শিৱাজী—এটা জংঘলী নিগনি। সিও আহে মোগলৰ সৈতে ফেৰ মাৰিবলৈ! শিৱাজীৰ হাতত আজি মই লাঞ্ছিত—অপমানিত। শিৱাজী আজি ছত্ৰপতি ৰজা।. ইয়াতকৈ আৰু খাৰাপ নচিব কি হব পাৰে? দিলিৰ!

দিলিৰ। জাহাপনা!

ঔৰং। ইয়াৰ বাবে দায়ী কোন?

দিলিৰ। (নিমাত)

ঔৰং। নেমাতা কিয়—কোৱা। কোন—কোন দায়ী? খোদ-আলমগীৰ—নহয়া জানো?

দিলিৰ। জাহাপনা! এতিয়াও সময় আছে। এতিয়াও মোগলৰ বিজয়লক্ষ্মী সুপ্ৰসন্না আছে।

ঔৰং। কিন্তু আৰু নেথাকে। এই বুঢ়াৰ বাজহাড়ডাল যদি আৰু পোন হৈ থাকিলহেঁতেন। আৰু তোমালোক?

দিলিৰ। আমি তৈয়াৰ আছোঁ জাহাপনা।

ঔৰং (হঠাৎ চিঞৰি)। বেইমান্ — তফাৎ।

[দিলিৰ খাঁৰ প্ৰস্থান।]

ঔৰং। এহাতে মদৰ পাত্ৰ আৰু আন আনহাতে বাৰাঙ্গনা নাৰীৰ স্পৰ্শ। সমুখত বিশাল সাম্ৰাজ্য। বাঃ—সুন্দৰ দৃশ্য। [প্ৰস্থান।]

পঞ্চম দৰ্শন

গভীৰ অৰণ্য

[দিলিপৰাওৰ প্ৰবেশ।]

দিলিপ। হৃদয়ৰ মাজত প্ৰতিহিংসাৰ অগ্নিশিখা দপ দপ কৰি জ্বলি উঠিছে। আজি তাক নুমাব লাগিব। গোলাপ আৰু দিলিপৰাও—দুটা ঢেকীয়াপতীয়া বাঘ। একেখন হাবিত একেলগে পৃথিৱীত জীয়াই থাকিব নোৱাৰে। হয় গোলাপ, নহয় দিলিপৰাওৰ মৃত্যু অৱশ্যম্ভাবী। সি ৰাজপুত, মই মাৰাঠী! ৰাজপুত আৰু মাৰাঠাৰ কি সম্বন্ধ? সহিছোঁ—আজলী অমিয়াৰ মুখলৈ চাই বহুত সহিছোঁ। আৰু নোৱাৰোঁ, আৰু সহিব নোৱাৰোঁ। বুদ্ধি-কৌশল কৰি তাক মাৰাঠাপতিৰ হতুৱাই পৰিত্যাগ কৰালোঁ। পুনৰ আহি মিলিত হ'ল। শেষত আজি মোৰ হেঁপাহৰ অৰুণাও তাৰ হবৰ উপক্ৰম হ'ল। উস্ ইমান সহিব নোৱাৰি। এই পিস্তলৰ সহায়ত আজি সেই দুৰাত্মাক হত্যা কৰিম। বলদেৱসিংহৰ প্ৰেতাত্মা! পুনৰ আজি তললৈ চা আজি তোৰ গোলাপৰ পৃথিৱীত শেষ দিন। সৌৱা পাষণ্ড আহিছেই। অলপ আঁতৰ হওঁ। এয়ে সোণালী সুযোগ।

[লুকায়। গোলাপৰ প্ৰবেশ।]

গোলা। তেনেই অকলশৰীয়া হৈ এই গভীৰ হাবিত সোমালোঁ।

মাৰাঠাপতি আৰু সৈন্যবিলাক চিকাৰ বিচাৰি কোন ফেনি গৈছে একো ছিচাপ নোহোৱা হ'ল। মোক আজি পকৱাই পালে। যিমানেই বাট বিচাৰোঁ সিমানেই অটব্য হাবিৰ ওৰ নপৰে। চাৰিওফালে অন্ধকাৰ, ক'ত কি আছে একো নেদেখি। কোন-ফালে যাওঁ!

দিলি (আগবাঢ়ি আহি)। মই তোক বাট দেখুৱাই দিম। গোলাপ-সিংহ! গন্তব্য পথ তোৰ সৌ ওপৰৰ ফালে।

গোলা। অ' আপুনিও এই হাবিৰ মাজত সেনাপতি?

দিলিপ (খঙেৰে)। মই আজি তোৰ সেনাপতি নহওঁ। মই তোৰ জীয়া যম। তোৰ আগমন প্ৰতীক্ষা কৰি ইয়াতে বৈ আছোঁ।

গোলাপ। সেনাপতি! আজি দেখোন মোৰ লগত আপোনাৰ নতুন ব্যৱহাৰ?

দিলিপ। আজি তোৰ মৃত্যু। আজি মোৰ ঋণ-পৰিশোধ।

গোলাপ। মোক ৰাজপুত বুলি নেজানি বোধকৰোঁ আপুনি মোক মৃত্যুৰ ভয় দেখুৱাইছে?

দিলিপ (ঘৃণাৰে)। ৰাজপুত! ৰাজপুত! ৰাজপুতৰ মুৰত শত পদাঘাত।

গোলাপ। মাৰাঠাৰ কলঙ্ক দিলিপৰাও! তই ৰাজপুতক ঘিণ কৰিছ? কিন্তু কোনো ৰাজপুতে কেতিয়াও মাৰাঠাক ঘিণ নকৰে।

দিলিপ। তেন্তে তোৰ পিতাৰ বলদেৱসিংহই মোক মাৰাঠা বুলি ঘিণ কৰিছিল কিয়?

গোলাপ। বলদেৱসিংহৰ পুত্ৰ গোলাপসিংহয়ো তোক ঘিণ কৰে। নিজকে মাৰাঠা বুলি চিনাকি দিবলৈ তোৰ লাজ নেলাগে নে?

দিলিপ। সেই কথাৰ বিচাৰক তই নহয়। জানি ল, কোনো উপায়ে আজি তোৰ নিস্তাৰ নাই।

গোলাপ। তাৰ আগেয়ে তয়ো এই কথাও জানি ল— ৰাজপুত

গোলাপসিংহয়ো ছুর্ব্বল হাতেৰে অস্ত্র ধৰা নাই। ভয়ে মৃত্যুৰ নিমিত্তে প্ৰস্তুত হ।

দিলিপ। শুন, আৰু কথা আছে। ময়েই তোৰ পিতৃ বলদেৱসিংহক গুপ্ত ঘাতকৰ হতুৱাই হত্যা কৰাইছোঁ।

গোলাপ। উস ইমান দূৰ! পাষণ্ড! নৰকৰ কীট! গোলাপসিংহই তোক কেতিয়া'ও ক্ষমা নকৰে। (অস্ত্র তোলে)

দিলিপ। শুন, কেৱল সিমানেই নহয়। মই তোৰ ভগ্নীপতি। মই তোৰ ভগিনী অমিয়াৰ স্বামী। হাঃ হাঃ হাঃ!

গোলাপ। মোৰ প্ৰাণৰ ভনীটী—মোৰ চেনেহৰ অমিয়া তোৰ হাতত? থাক পাষণ্ড! তই জীয়াই থাক। তোক হত্যা কৰি মোৰ ভনীটীক বিধবা নকৰোঁ। ময়ে মৰিম। এয়া, বুকু পাতি থিয় দিছোঁ। গুলী কৰ।

দিলিপ। সুন্দৰ! পূর্ণ আজি প্ৰতিহিংসা মোৰ।

[পিস্তল তোলে। বেগেৰে শিৱাজীৰ প্ৰবেশ। দিলীপ অপ্ৰস্তুত।]

শিৱাজী (খঙেৰে)। দিলিপৰাও!

দিলিপ। (নিমাত

শিৱা। দিলিপৰাও! ইমান দূৰ পাশৱিকতা? জান, এইখন কাৰ ৰাজ্য?

গোলাপ। মহাৰাজ! দিলিপৰাওক ক্ষমা কৰক।

শিৱ। অসম্ভৱ। নৰকৰ কীট বিশ্বাসঘাতক দিলিপৰাওক মই কেতিয়াও ক্ষমা কৰিব নোৱাৰোঁ। সকলোৰে ক্ষমা আছে—প্ৰভুদ্ৰোহী, স্বদেশদ্ৰোহী, বিশ্বাসঘাতকৰ ক্ষমা নাই।

দিলি। মই স্বদেশদ্ৰোহী নহওঁ।

শিৱ। মিছা মাতি পাপ নবঢ়াবি। তোৰ কলঙ্ক-কাহিনী মোৰ অবিদিত নহয়। মৃত্যুৰ আগমুহূৰ্ত্তত নিজ মুখে সকলো কথা স্বীকাৰ কৰি যা। নহলে—

দিলি। পাপ-পুণ্য সকলোৰে আছে। মোৰো থাকিব পাৰে। সেই বাবে মই অনুতপ্ত নহওঁ।

শিৱা। মৃত্যুই তোৰ যোগ্য দণ্ড। প্ৰস্তুত হ পাষণ্ড।

(তৰোৱাল উলিয়ায়। অতৰ্কিতে দিলিপৰাৱে পিস্তল তুলি শিৱাজীৰ বুকুলৈ লক্ষ্য কৰে। বেগেৰে ভৈৰৱী আহি দুয়োৰো মাজত থিয় হয়। পিস্তলৰ আৱাজ হয়। ভৈৰৱী আহত হৈ পৰি যায়। গোলাপে তৎক্ষণাৎ পিস্তল কাঢ়ি লয়।)

শিৱ। ইকি! কোন তুমি নাৰী? স্বৰগৰ দেৱীৰ নিচিনাকৈ আহি নিজৰ প্ৰাণ দি মোৰ জীৱন ৰক্ষা কৰিলা? দিলিপৰাও! অধম কুকুৰ! নাই—তোক ইমান সোণকালে শেষ নকৰোঁ।

[বংশীধ্বনি। চাৰিজন সৈনিকৰ প্ৰৱেশ।]

শিৱ। ইয়াক শৃঙ্খলিত কৰ।

(সৈন্যবিলাকে দিলিপক বন্দী কৰে।)

শিৱ। গোলাপসিংহ! এই দুৰাত্মাক বন্দীশাললৈ লৈ যোৱা।

[গোলাপ আৰু সৈনিকবিলাকে দিলিপক লৈ যায়।]

শিৱ। দেৱী! কোন তুমি? নিজৰ প্ৰাণ বলি দি এই নিঃকিন শিৱাজীৰ জীৱন ৰক্ষা কৰিলা কিয়?

ভৈৰৱী। মহাৰাজ! আহাঁ। আৰু ওচৰ চাপি সোধাহি—মই কোন। ভয় নকৰিবা। লাজ নকৰিবা। তুমি মোৰ আৰাধ্য দেৱতা—তুমি মোৰ চিৰ সাধনাৰ ধন। লোৱা, এইটো তোমাৰ আঙঠী।

শিৱ (আঙঠী চাই) ইকি। এইটো দিল্লীৰ বন্দীশালত মই দিয়া আঙঠী?

ভৈৰ। এৰা, সেই আঙঠী। এতিয়া মোক বিদায় দিয়া। মই পাগলী—তোমাৰ চৰণসেৱিকা ভৈৰৱী। আজি মোৰ বৰ আনন্দৰ দিন। আজি মোৰ জীৱনৰ পূৰ্ণাহুতি। মই যাওঁ। মূৰত তোমাৰ পদধূলি দিয়া।

শিৱ। ভৈৰৱী! তই পাগলী নহয়। তই মোৰ শৈশৱৰ ক্ৰীড়াৰ সঙ্গিনী—যৌৱনৰ ৰণৰঙ্গিনী—তই আছিলি এটি প্ৰহেলিকা। দুৰ্গম পথত আগ বাঢ়িব খুজিছিলো মই তোক বুকুত লৈ। সম্ভৱ নহ'ল অসবৰ্ণ বিবাহ-বন্ধন। বাধা দিলে সনাতনী সমাজ-প্ৰথাই—বাধা দিলে মাতৃয়ে—বাধা দিলে গুৰুৱে। মোক বাট

এৰি দি তই আজি নিজে আঁতৰি গুচি গ'লি। আদৰি লৈছিলি চিৰকুমাৰী জীৱন—হৈছিলি গৈৰিকবসনা দেশসেৱিকা। অভিযোগ নুতুলিলে—প্ৰতিবাদ নকৰিলি। আজি মই অন্তৰৰ পৰা উপলব্ধি কৰিব পাৰিছোঁ—মই পাহৰিলেও তই মোক কোনো দিনে পাহৰিব পৰা নাছিলি। এই অটব্য হাবিৰ মাজতো তই আঁৰে আঁৰে থাকি লৈছিলি মোৰ জীৱন-ৰক্ষাৰ ভাৰ। ইমানেই আছিল মোৰ প্ৰতি তোৰ নিবিড় ভালপোৱা। ধন্য তোৰ মহান ত্যাগ! ধন্য তোৰ কামগন্ধবিহীন প্ৰেম। ভৈৰবী! তই মানৱী নহয়—তই দেৱী। কেৱল গোপন ভালপোৱাৰ উমি উমি জুইত নিজৰ স্বাৰ্থ, জীৱন সকলোকে বলি দি তই প্ৰিয়জনক অদৃশ্য মহাশক্তিৰ দৰে ৰক্ষা কৰি আছিলি। ভৈৰৱী! প্ৰিয়ে! চকু মেলি চা। কথা ক। কথা ক।

: চতুৰ্থ অঙ্ক সমাপ্ত :

পঞ্চম অঙ্ক

প্ৰথম দৰ্শন

বিচাৰ চৰা

[শিৱাজী, তানোজী, গোলাপসিংহ, পেছোৱা প্ৰভৃতি]

শিৱ। মোৰ মূৰৰ ওপৰেদি এটা ডাঙৰ ধুমুহা পাৰ হৈ গ'ল। এতিয়াও যেন তাৰ গুমগুমনি শেষ হৈ যোৱা নাই। আকাশখন যেন মূৰৰ আৰু ওপৰলৈ উঠি গৈছে, পৃথিৱীখন আৰু বেছি ভৰিৰ তললৈ নামি গৈছে। মই স্থিৰ হৈ থাকো কেনেকৈ তানোজী?

তানো। যোৱা কথাৰ চিন্তা এৰক মহাৰাজ! সময়ত সকলো ঠিক হৈ যাব। ৰাজসভাৰ সময় হৈ আহিছে। আজি দিলিপৰাওৰ বিচাৰৰ দিন।

শিৱাজী। দিলিপৰাও! দিলিপৰাও! তাৰ—তাৰ হৃদয়ৰ সমস্ত ৰক্তেৰেও বোধকৰোঁ মোৰ অন্তৰৰ অনল নিৰ্ব্বাপিত নহ'ব। কি শাস্তি দিওঁ—তাক—তাক?

গোলাপ। ক্ষমা কৰক মহাৰাজ!

শিৱাজী। অ' গোলাপ! কাক তুমি ক্ষমা কৰিবলৈ কৈছা?

গোলাপ। দুৰ্ম্মতি দিলিপৰাওক—

শিৱাজী। কিয় এনে অনুৰোধ কৰিছা? সেই দুৰাচাৰে মোৰ কি সৰ্ব্বনাশ কৰিছে জানা? নকৰা—নকৰা। দিলিপক মই কেতিয়াও ক্ষমা কৰিব নোৱাৰোঁ।

গোলাপ। দিলিপৰাৱে কেৱল আপোনাৰেই অপকাৰ কৰা নাই? জগতত মোৰ শেষ আশ্ৰয়ৰ ভূগডালিকো সি নষ্ট কৰিছে। তাৰ সকলো কুকীৰ্ত্তিৰ লক্ষ্য মই। যেতিয়া মই মোৰ চেনেহৰ ভনীটীক লগত লৈ আপোনাৰ চৰণ-দৰ্শনাৰ্থী হৈ আহোঁ—তেতিয়া সি মোক দস্যুৰ দ্বাৰাই আক্ৰমণ কৰাই ভীষণৰূপে

আঘাত কৰে। মই চৈতন্ত হেৰুৱাওঁ আৰু সেই অৱস্থাতে মোৰ ভনীটিক সি হৰণ কৰি নি বলেৰে বিয়া কৰাই মোৰ বংশ কলঙ্কিত কৰে। সেই অৱস্থাত মই মোৰ পাগলী ভৈৰবী আইৰ আশ্ৰয়ত নেপালে মোৰ কি অৱস্থা হলহেঁতেন এবাৰ ভাবি চাওকচোন মহাৰাজ!

শিৱ। ইমান দূৰ কৰিছিল সেই পাষণ্ডই? সেই পাগলী আই আছিল মোৰ কৰ্ম্মৰ আশ্ৰয়—ভাগ্যৰ নিয়ন্ত্ৰী। আপোনাৰ খড়্গৰ আঘাতৰ পৰা মোক ৰক্ষা কৰিছিল মোৰ আয়ে। আপোনাক শক্ৰ-কবলৰ পৰা ৰক্ষা কৰাত—মোৰ একমাত্ৰ মন্ত্ৰণাদাত্ৰী সহায় আছিল মোৰ আই। মোৰ কি সৰ্ব্বনাশ কৰিছে সি এবাৰ ভাবি চাওক মহাৰাজ!

শিৱাজী। ইমানতো কিয় তাক ক্ষমা কৰিব লাগে গোলাপ?

গোলাপ। কেৱল মোৰ ভনীটীৰ মুখলৈ চাই। বলেৰে বিয়া কৰালেও— মোৰ ভনী সেই দুৰাচাৰৰ পত্নী। মই সেই আজলী ভনীটীৰ বৈধব্য-যন্ত্ৰণা চাই কেনেকৈ জীয়াই থাকিম মহাৰাজ? (ক্ষন্তেক নীৰৱ) আৰু মহাৰাজ! পাপীৰ প্ৰায়শ্চিত্ততো শাস্তিত নহয়, অনুতাপতহে হয়। সি আজি অনুতপ্ত। অনুতাপৰ জুইত দগ্ধ হৈ আজি সি মুহূৰ্ত্তে মুহূৰ্ত্তে মৃত্যুক আহ্বান কৰিছে। তাক ক্ষমা কৰিলেহে উপযুক্ত দণ্ড দিয়া হব।

শিৱাজী। গোলাপ! আজি তোমাৰ মুখলৈ চাই—মই দুৰ্ম্মতিৰ বিচাৰ স্থগিত ৰাখিলোঁ। আকৌ ভাবি চাব লাগিব।

গোলাপ (নতজানু হৈ)। মহাৰাজৰ জয় হওক। হিন্দুৰ লুপ্ত গৰিমা পুনৰ জিলিকি উঠক। এয়ে হিন্দুৰ মহত্ব। সাংসাৰিক মায়া-মমতাৰ পৰা আঁতৰত থাকি নিজৰ কৰ্ত্তব্য কৰি যাব লাগিব। এয়ে গীতাৰ বাণী—এয়ে আমাৰ গুৰু ৰামদাস স্বামীৰ শিক্ষা।

শিৱ। তুমি ল'ৰা মানুহ। ইমান জ্ঞানগৰ্ভ কথা কৈছা কেনেকৈ বাৰু? তানোজী, ব'লা আজি আৰু আন কাম কৰা নহব।

দ্বিতীয় দৰ্শন

দিল্লী—অন্দৰমহল

[একালেদি চায়েস্তা আৰু আনফালেদি ঔৰংজীবৰ প্ৰবেশ।]

ঔৰংজীব। মোমাই!

চায়েস্তা। ভা—ভাগিন!

ঔৰং। সৌ ফালেদি কোন গ'ল?

চায়েস্তা। ক'তা? কোনো যোৱা নাই দেখোন?

ঔৰং। সঁচা কথা কোৱা। মোৰ আগত কথা লুকাই ৰখা মিছা! কোন গ'ল তাই?

চায়েস্তা (কঁপি কঁপি)। তাই! তাই! কোন তাই?

ঔৰং। কঁপিছা কিয়? ভয় নাই জবাব দিয়া।

চায়েস্তা। কওঁ—ভয় নাই—মোৰ দিল তাই। নহয়—নহয়।

ঔৰং। মই সকলো জানো। তোমাৰ হাতত সেইটো মদৰ গিলাছ নহয় নে?

চায়েস্তা। আজিৰ পৰা মদ নেখাওঁ ভাগিন! কচম্ খাই কৈছোঁ। (গিলাছ পেলায়।)

ঔৰং। বৃদ্ধ! কুপ্ৰবৃত্তিবোৰ এতিয়াও এৰিব নোৱাৰিলা? এতিয়াও তোমাৰ গাত হবলা যৌৱন আছে? ইকালে যে মোগল সাম্ৰাজ্য ছাৰখাৰ হৈ যায়—তাৰ খবৰ ৰাখিছা নে?

চায়েস্তা। কেলেই মোগল সাম্ৰাজ্য ছাৰখাৰ হবলৈ দিম ভাগিন?

ঔৰং। নিদিবাতো। তাৰ ভাল নমুনা পোৱা গৈছে। এহাতে মদৰ গিলাছ আৰু আনহাতে পতিতা নাৰীৰ হাতত ধৰি দেশৰক্ষা কৰিবা নহয় নে? নাই—মোগল-সাম্ৰাজ্য পতন হবলৈ আৰু বেছি দিন নাই। ময়েই শেষ। ছলে-কিকিৰে কোনো

ৰকমে শিৱাজীক পৰাস্ত কৰিব নোৱাৰিলোঁ। চকুৰ আগতে পৰ্ব্বতৰ মাৰাঠা ডকাইত এটা প্ৰবল জাতিত পৰিণত হ'ল।

চায়েস্তা। শিৱাজীৰ কথা মনত পৰিলে আজিও মোৰ গাৰ লোম শিয়ঁৰি উঠে। শিৱাজীয়ে কটা আগহাতৰ আঙুলি কেইটা এতিয়াও অহা নাই।

ঔৰং। বিলাসিতাৰ উপযুক্ত শাস্তি হৈছে তোমাৰ।

চায়ে। উপযুক্তই হওক বা অনুপযুক্তই হওক—ফলত মোৰ আঙুলি কেইটা হেৰুৱালোঁ ভাগিন!

ঔৰং। তোমাৰ আঙুলি ডাঙৰ নে সাম্ৰাজ্য ডাঙৰ?

চায়ে। আ—আঙুলি।

ঔৰং (খংেৰে)। আঙুলি?

চায়ে। নহয়, নহয়, সাম্ৰাজ্য—ভাগিন! সাম্ৰাজ্য।

ঔৰং। মিছা'তেহে মই ইমানখিনি কৰিলোঁ। ভাবিছিলো, মোগলক এখন সুবিশাল ৰাজ্যৰ মালিক পাতি যাম। কিন্তু এতিয়া স্পষ্ট দেখিছোঁ সকলো মিছা। মোগল সেই বিষয়ে নিৰ্লিপ্ত। যদি মোৰ সহকাৰী অন্ততঃ এজনমান শিৱাজীৰ নিচিনা ৰণবীৰ মোগলৰ সেনানায়ক থাকিলহেঁতেন তেন্তে পৃথিৱীত মোগল সাম্ৰাজ্য যুগমীয়া হলহেঁতেন। শিৱাজী মোৰ শত্ৰু হলেও, শিৱাজী কাফেৰ হলেও, শিৱাজী এজন প্ৰকৃত দেশভক্ত বীৰ। ডিঙিত পৰাধীনতাৰ শিকলি পিন্ধি, সূৰ্য্যৰ পোহৰ নপৰা পৰ্ব্বতৰ গহ্বৰত জন্ম লভিও শিৱাজীয়ে আজি সুবিশাল হিন্দুস্তানৰ মালিক খোদ মোগল-বাদছাহৰ সিংহাসন কঁপাই তুলিছে। ধন্য শিৱাজী! ধন্য তোমাৰ ৰণ-নীতি। মই আলমগিৰেও আজি তোমাৰ যশস্যা গাইছোঁ। ধন্য তোমাৰ দেশহিতৈষিতা। কি ভাবিছা তুমি?

চায়েস্তা। ময়ো তাকেই ভাবিছোঁ ভাগিন! (একাষৰীয়া হৈ) আৰু ভাবিছোঁ মোৰ আঙুলি কেইটাৰ কথা।

ঔৰং। জহান্নামে যাওক তোমাৰ আঙুলি। আশ্চৰ্য্য। তুমি এতিয়াও ইয়াৰ পৰা যোৱ নাই। পৰিশ্ৰান্ত মই। যোৱা!

[চায়েস্তাৰ প্ৰস্থান।]

যি কৰিছোঁ। কেৱল ধৰ্ম্মৰ কাৰণেই। মোৰ অতীত স্মৃতি এতিয়াও ফটফটীয়াকৈ দেখিবলৈ পাওঁ। উঃ কোন? নাই—কোনো নাই। মই—নহয়—ই বিচাৰ। সেইটো কাৰ ছায়ামূৰ্ত্তি? চিনিছো—চিনিছো—জয়সিংহৰ প্ৰেতাত্মা। মহাৰাজ! আপুনি? ঠিক জানিছে—ঔৰংজীবে কাকো বিশ্বাস নকৰে। কোনেও ঔৰংজীবকো বিশ্বাস কৰা উচিত নহয়। সাৱধান কাফেৰ! মুখ চম্ভালি কথা কৰি। ঔৰংজীৱ বৰ্ত্তমান থাকোঁতে কাৰ সাধ্য মোগল-সাম্ৰাজ্য ধ্বংস কৰে? কি কলি? কাৰ পতন অনিবাৰ্য্য?

(তৰোৱাল খুলি অগ্ৰসৰ হয়। চায়েস্তাৰ পুনৰ প্ৰৱেশ।)

চায়ে। ভাগিন! জাহাপনা!

ঔৰং। দেখা নাই নে মোমাই! মোগলৰ পদলেহী কুকুৰ জয়সিংহই মোৰ প্ৰতি ভ্ৰূকুটি নিক্ষেপ কৰি অভিশাপ দি কৈছে—মোৰ পতন অনিবাৰ্য্য।

চায়ে। স্থিৰ হোৱা ভাগিন! ই কেৱল মনৰ ভ্ৰান্তি।

ঔৰং। শুনা নাই নে—সৌ দুৰাত্মাই খিল্ খিল্ কৰি হাঁহি কৰলৈ ধৰিছে—মোগলৰ ওপৰত শিৱাজীয়ে পোটক তুলিব? ৰবি, কাফেৰ! (তৰোৱাল খুলি খেদি গৈ) কলৈ পলাৱ? ৰবি। (হঠাৎ ৰৈ) কোন? কোন ওহঁত? মোমাই! মোমাই! (তৰোৱাল হাতৰ পৰা স্খলকি পৰে।) সৌৱা, আকৌ—দাৰাৰ ছিন্ন শিৰ, চুজাৰ ৰক্তাক্ত দেহ, মোৰাদৰ কবন্ধ। মোক খেদি আহিছে। মই দোষী নহওঁ। বিচাৰ—কাজীৰ বিচাৰত ওহঁতৰ দণ্ড হৈছে।

চায়েস্তা। ভাগিন! তুমি উত্তেজিত হৈছা। আহাঁ, বিশ্ৰাম কৰাহি।

ঔৰং। বিশ্ৰাম? বিশ্ৰাম ইয়াত নহয়—বিশ্ৰাম হব কবৰত। তোমা-লোক কোনেও মোক বিশ্ৰাম দিব নোৱাৰা। বিশ্ৰাম দিব খোদাই। ব'লা। [দুয়োৰো প্ৰস্থান।]

—·—

তৃতীয় দৰ্শন

সুসজ্জিত সভামণ্ডপ

[ৰাষ্ট্ৰীয় দিবস। চন্দ্ৰাতপৰ তলত সুসজ্জিত সিংহাসনত শিৱাজী, কাষত তানাজী, পেছোৱা, দলপতিবাও, মাবালী চৰ্দাৰ আদি মাৰাঠা ৰণনায়কসকল। একাষে জিজিবাঈ, অৰুণা, অমিয়া আদি নাৰীসকল। চাৰণবিলাকে গীত গাই থাকে। সমুখত গেৰুৱা পতাকা উৰি আছে।]

—গীত—

মুক্তি-শঙ্খ আজি বাজে—
ভুবনে ভুবনে গগনে পবনে
গৈৰিক পতাকা ৰাজে॥
পুৱাতে অৰুণে ক'লে কাণে কাণে
জননী ভৱানী শোভে সিংহাসনে,
ভকতি-আঁজলি আনি জনে জনে
দিয়াছি চৰণে নিজে
মুক্তি-শঙ্খ আজি বাজে॥
গৌৰৱৰঞ্জিত পূত কাহিনী
শত শত সেৱকৰ ৰক্ত ৰাগিণী
আহি ৰিণি ৰিণি উঠি প্ৰতিধ্বনি
জনতা দেৱতা মাজে
মুক্তি-শঙ্খ আজি বাজে॥

[শিৱাজী লাহে লাহে সিংহাসনৰ পৰা নামি আহে।]

শিৱা। তানোজী। বন্ধু।

তানো। মহাৰাজ।

শিৱ। মহাৰাজ নহয় তানোজী—মই বন্ধু। কেৱল তোমাৰে নহয়, প্ৰতিজন মাৰাঠাৰে—প্ৰতিজন ভাৰত-সন্তানেৰে মই বন্ধু।

তানো। সমগ্ৰ মাৰাঠা জাতিৰ প্ৰাণ প্ৰতিষ্ঠা কৰিছে আপুনি। সুপ্ত জাতি এটাক বিজুলী চমকে আপুনি জাগ্ৰত কৰিছে। আজি এই মহাৰাষ্ট্ৰৰ প্ৰাণপ্ৰতিষ্ঠাৰ জাতীয় দিৱসত এই অনুমতি দিয়ক মহাৰাজ। সমগ্ৰ মাৰাঠাৰ নৰ-নাৰীয়ে সিহঁতৰ বাল্য-সহচৰ শিৱাক মহাৰাজ বুলি মাতি যেন গৌৰৱান্বিত হয়।

[এনেতে এজন দূতৰ প্ৰবেশ।]

শিৱাজী। তানোজী—চোৱা কি বাতৰি।

তানোজী (দূতৰ পৰা কাগজ এখন লৈ)। মোগল দূত মহাৰাজ।

শিৱাজী। মোগল দূত অসময়ত ?

তানোজী। অসময়ত নহয় মহাৰাজ! আনন্দৰ বাতৰি বহন কৰি আনিছে এই দূতে। সম্ৰাট ঔৰংজীবে মহাৰাজৰ শক্তি স্বীকাৰ কৰি লৈছে। জয় মহাৰাজ শিৱাজীৰ জয়।

(সকলোৱে একে লগে চিঞৰি) জয় ছত্ৰপতি শিৱাজীৰ জয়।

শিৱাজী। ক্ষান্ত হোৱা—ক্ষান্ত হোৱা—

(জয় ধ্বনি বৈ যায়)

শিৱ। ক্ষান্ত হোৱা। এতিয়া ৰাজকাৰ্য্য আৰম্ভ হওক, দিলিপৰাও।

দিলি (আগবাই আহি লজ্জিতভাৱে)। মহাৰাজ।

শিৱ। তুমি। কাৰ অনুগ্ৰহত এতিয়াও জীয়াই আছো জানা নে ?

দিলি। ছত্ৰপতি শিৱাজীৰ অনুগ্ৰহত। কিন্তু এই পৰিহাসৰ অৰ্থ মুঠে মই একো বুজা নাই। মই দোষী, মই ৰাজদ্ৰোহী ! মোৰ প্ৰাপ্য মৃত্যুদণ্ডহে।

শিৱ। অধৈৰ্য্য নহবা দিলিপৰাও। এতিয়াও তোমাৰ বিচাৰ শেষ হোৱা নাই। আজি মহাৰাষ্ট্ৰৰ প্ৰতিষ্ঠা দিৱস—অতি পুণ্য দিন।

তোমাৰ বিচাৰো হ'ব ইয়াৰ লগত সঙ্গতি ৰাখি। বাক কোৱাচোন, আজি এই দিনত—

দিলিপ। অপৰাধ স্বীকাৰ কৰিছোঁ। ইয়াকো স্বীকাৰ কৰিছোঁ—সকলো অপৰাধতকৈ ডাঙৰ অপৰাধ ৰাজদ্ৰোহ, দেশদ্ৰোহ। ব্যক্তিগত প্ৰতিহিংসা পূৰণ কৰিবৰ বাবে মই আজি এনে ঘৃণনীয় অপৰাধ কৰিছোঁ। সেই বাবে মই লজ্জিত, মই অনুতপ্ত। মোক দণ্ড দিয়ক মহাৰাজ—মৃত্যুদণ্ড হাঁহিমুখে মই গ্ৰহণ কৰিম। অনুতপ্ত আজি মই। মোক দণ্ড দিয়ক। মৃত্যুদণ্ড দিয়ক মহাৰাজ।

(আঁঠু কাটি শিৱাজীৰ আগত পৰি যায়)

শিৱা। গোলাপ। তৰোৱাল—

(গোলাপে তৰোৱাল হাতত তুলি দিয়ে।)

গোলা। মহাৰাজ। ক্ষমা কৰক। আজি দিলিপৰাওক ক্ষমা কৰক মহাৰাজ।

দিলিপ। ক্ষমা নেলাগে মহাৰাজ। মোক লাগে মৃত্যু। মোৰ ছিন্ন শিৰে—ৰক্তাক্ত দেহে যেন সকলো মাৰাঠা প্ৰজাকে সজাগ কৰি তোলে। কোনেও যেন আৰু কেতিয়াও ৰজাৰ প্ৰতি—দেৱশ প্ৰতি বিশ্বাসঘাতকতা নকৰে। মহাৰাজ। শাস্তি দিয়ক।

শিৱা। দিলিপ। প্ৰস্তুত হোৱা।

মাৱালী ছৰ্দাৰ। ৰাজা। ৰাজা। নামাৰিবি। তাক নামাৰিবি ৰাজা। তাক ৰাছিব দে। চা ৰাজা, তাৰ সৌ ছুটা চকুৰ পিনে চা। কেনেকৈ ৰঙা ৰঙা জুইৰ ফিৰিঙতি ওলাইছে।

শিৱা। বিশ্বাসঘাতকক মই জীয়াই থাকিবলৈ দিব নোখোজোঁ ছৰ্দাৰ।

ছৰ্দাৰ। সি খং কৰিছে ৰাজা। নিজৰ ওপৰত খং কৰিছে। চা, সেই জুইত তাৰ চকুত পানী শুকাই গৈছে। সি ভাল হ'ব ৰাজা। সি ভাল হ'ব। তাক এৰি দে। সি ভাল হ'ব।

শিৱা। নহয় ছৰ্দাৰ। তাক মাৰিবই লাগিব। দেশৰ মানুহক বুজাব লাগিব—শিৱাজীৰ ৰাজত্বত বিশ্বাসঘাতকৰ স্থান নাই। দিলিপ। প্ৰস্তুত হোৱা।

দিলি। প্ৰস্তুত মহাৰাজ! মোক মৃত্যু দণ্ড দিয়ক।

শিবা। অমিয়া! এই পিনে আহাঁ।

(অমিয়া আগবাঢ়ি আহে। তাইৰ শৰীৰ কঁপি থাকে।)

শিৱা। লোৱা, এই তৰোৱাল। ৰজাৰ আদেশ। লোৱা।

(অমিয়াৰ হাতত তৰোৱাল তুলি দিয়ে)

অমি। উঃ! (হাতৰ পৰা তৰোৱাল সৰি পৰিল। চিঞৰ মাৰি শিৱাজীৰ ভৰিৰ কাষত পৰি গল।)

শিৱা। তানোজী! তৰোৱাল।

তানো। মহাৰাজ! (শিৱাজীক তৰোৱাল তুলি দিয়ে।)

শিৱা। (অমিয়াক তুলি ধৰি) দিলিপৰাও! আহাঁ।

দিলি (ওচৰলৈ আহে)।

শিৱা। দিলিপৰাও! তুমি বন্দী। মৰণ পৰ্য্যন্ত তুমি বন্দী। মুক্তি তোমাৰ নাই। আজি তোমাৰ পুনৰ্জ্জন্ম হওক। অমিয়া! মাতৃ মোৰ! চাওঁ হাতখন। (অমিয়াৰ হাতখন দিলিপৰ হাতৰ ওপৰত থৈ) দেশপ্ৰেমত অনুপ্ৰাণিতা এই ৰাজপুত নাৰীৰ জীৱনৰ সৈতে আজি এই পৱিত্ৰ দিনত তুমি বান্ধ খালা দিলিপ!

দিলিপ } জয় মহাৰাষ্ট্ৰপতি শিৱাজীৰ জয়।
অমিয়া }

শিৱা (অমিয়াক তৰোৱাল দি)। জননী! লোৱা এই তৰোৱাল। তুমি নিজ হাতে স্বামীৰ হাতত তুলি দিয়া। শুনা দিলিপৰাও! ভৱানীৰ মন্ত্ৰপূত তৰোৱাল গ্ৰহণ কৰিবলৈ এদিন তোমাৰ শক্তি নাছিল। কিন্তু আজিৰ পৰা ৰাজপুত নাৰীয়ে তোমাক সেই শক্তি দিব। এই ৰাজপুত নাৰীয়ে তোমাক পদে পদে অনুপ্ৰাণিত কৰিব দেশৰ কাৰণে—পৰাধীন মাতৃভূমিৰ কাৰণে দেহৰ শেষ ৰক্তবিন্দু পৰ্য্যন্ত সমৰ্পণ কৰিবলৈ।

(দিলিপ অমিয়াই শিৱাজীক সেৱা কৰি নিজ ঠাই লয়।)

শিৱা। গোলাপসিংহ! তুমি সন্তুষ্ট?

গোলা। অকুণ্ঠিতচিত্তে মহাৰাজ! গোলাপে বহু দিন আগতেই মহাৰাজৰ ওচৰত সম্পুৰ্ণ আত্মসমৰ্পণ কৰিছে। আজি মহাৰাজৰ যি ইচ্ছা—সেয়ে গোলাপৰো অন্তৰৰ আকুল হেঁপাহ।

শিৱা। তেন্তে তুমিও আগবাঢ়ি আহাঁ। মোৰ মৰমৰ জীয়াৰী অৰুণা-বাঈকো আজি এই শুভ মুহূৰ্ত্তত তোমাৰ হাতত সমৰ্পণ কৰি মই নিশ্চিন্ত হওঁ। আজি বৰ আনন্দৰ দিন। আজি মহামিলনৰ দিন। দিলিপবাওৰ আজি পুনৰ্জ্জীৱন। দিলিপ-অমিয়া আৰু গোলাপ-অৰুণাৰ পুণ্য মিলনত আজি ধৰণী অভিষিক্ত হওক। আগবাঢ়ি আহ আইদেউ অৰুণমণি! গোলাপসিংহ! তোমাৰ অকৃত্ৰিম স্বদেশ-ভক্তিৰ পুৰস্কাৰ স্বৰূপে মোৰ বুকুৰ এই বহুমূল্যীয়া কহিনুৰ তোমাৰ হাতত সমৰ্পণ কৰিলোঁ।

(গোলাপৰ হাতত অৰুণাক সঁপি দিয়ে। দুয়ো মাৰাঠাপতিক সেৱা কৰে। উৰুলি)

শিৱা। ডেকা-গাভৰুসকল! দেশ—দেশৰ সৈতে মিলাই দিয়া তোমালোকৰ আত্মাক। দেশৰ প্ৰতি ধুলিকণা হওক তোমালোকৰ দেহৰ ৰক্তবিন্দু। দেশৰ মুক্তিয়েই হওক তোমালোকৰ মনৰ কামনা। দেশৰ স্বাধীনতাই হওক তোমালোকৰ যৌৱনৰ সাধনা—জীৱনৰ ব্ৰত।

ভানো। আজিৰ এই পৱিত্ৰ দিন মহাৰাষ্ট্ৰৰ বুৰঞ্জীত সোণালী আখৰেৰে লিখা থাকিব।

শিৱা। এতিয়াও বাকী—বহুত বাকী ভানোজী! সেই বিৰাট অভি-যানৰ কাৰণে সাজু হোৱা সকলো তোমালোক। সাজু হোৱা মাৰাঠাৰ ডেকাদল! সাজু হোৱা নাৰীশক্তি। শিৱাজী হয়তো কালৰ কোলাত মাৰ যাব পাৰে। কিন্তু শিৱাজীৰ সংকল্প—মাৰাঠাৰ প্ৰত্যেক নৰ-নাৰীৰ সংকল্প ম্লান হবলৈ নিদিবা। আজি যেন মই অন্তৰৰ নিভৃততম প্ৰদেশৰ পৰা আকুল আহ্বান পাইছোঁ। আকুল আহ্বান পাইছোঁ দেশৰ যত নিপীড়িত নৰ-নাৰীৰ পৰা। এটা

আকুল উন্মাদনাৰ বিদ্যুৎ-তৰঙ্গই মোৰ প্ৰতি লোমকূপকে মতলীয়া কৰি তুলিছে। মোৰ অন্তৰত সৃষ্টি হৈছে এটা প্ৰবল ধুমুহাৰ। কিয় জানা তানোজী ?

গোলা। মহাৰাজ।

শিৱা। এই ধুমুহাই শিৱাজীৰ বুকুত জ্বলি উঠা জুইকুৰা জ্বলাই দিছে দুগুণ শক্তিৰে। মই দেখিছোঁ—দেখি তৃপ্তি পাইছো। বন্ধুসকল! তাৰ এটি এটি উত্তপ্ত ফিৰিঙতি উৰুৰি গৈ—সমগ্ৰ ভাৰতবৰ্ষক—সুপ্ত জাতি এটাক সজাগ কৰি তুলিছে। তানোজী!

শিৱা। আজি এই পুণ্য দিনত এজনৰ কথা বৰকৈ মনত পৰিছে তানোজী!

তানো। সঁচা মহাৰাজ। দেশসেৱিকা ভৈৰৱী দেৱীয়ে স্বৰগৰ পৰা মহাৰাজৰ সাফল্য দেখি তৃপ্তি পাইছে।

শিৱা। তানোজী! বন্ধু মোৰ! তুমিতো জানা তাইৰ সৈতে মোৰ কি সম্বন্ধ আছিল। মই কিমান ভাল পাইছিলো তাইক। অথচ চোৱা, ইহ জীৱনত আমাৰ মিলন নহল। সেই বাবে মোৰ লেশমাত্ৰও আক্ষেপ নাই। তানোজী! আচৰিত হৈছোঁ। এই কাৰণেই, তাইও বৰণ কৰি লৈছিল মোৰ জীৱনৰ আদৰ্শকে।

তানো। ভৈৰবীৰ ভৈৰৱ সঙ্গীত নোহোৱা হলে মাৰাঠা জাতিক সজাগ কৰা টান হলহেঁতেন—বিশেষকৈ মাৰাঠা নাৰীশক্তিক।

শিৱা। বুকুৰ ভিতৰত এটা হাহাকাৰ—এটা অসহ্য বেদনা—তানোজী! বিমূঢ় হৈ বুকু চেপি ধৰোঁ। কিন্তু কতা? বিদ্ৰোহী বুকু দুগুণে কঁপি উঠে। শৈশৱৰ ক্ৰিয়াসঙ্গিনী, যৌৱনৰ প্ৰেমৰ কোৱত তাই মোক ধৰা নিদিলে, কোনো দিনে মোৰ কাষত প্ৰতিবাদ নকৰিলে, কেৱল ভালপোৱাৰ উমি উমি জ্বলি থকা জুই একুৰাত নিজৰ স্বাৰ্থ, জীৱনৰ সুখ সকলোকে বলি দি হাঁহি হাঁহি তাই গুচি গ'ল। উস—শূন্য—নাই—কোনো নাই। বন্ধু! এটা বিৰাট শূন্যতাৰে ভৰি গ'ল শিৱাজীৰ জীৱন।

নেপথ্যত ৰামদাস স্বামী। ভিক্ষাং দেহি। ভিক্ষাং দেহি।

শিৱা। কোন? কোন তানোজী?

তানো। গুৰুদেৱ ৰামদাস স্বামী?

শিৱা। গুৰুদেৱ?

[হাতত ভিক্ষাপাত্ৰ লৈ স্বামীজীৰ প্ৰৱেশ।]

শিৱা। মোৰ কি সৌভাগ্য দেখিছা তানোজী? শুভ মুহূৰ্ত্তত গুৰুদেৱৰ ৰাজসভাত পদাৰ্পণ হ'ল। গুৰুদেৱ! আজি আপোনাৰ এই নতুন বেশত দেখিছোঁ কিয়?

ৰাম। ভিক্ষাং দেহি। (ভিক্ষাপাত্ৰ আগবঢ়ায়)

শিৱা। গুৰুদেৱ আদেশ কৰক।

ৰাম। মাৰাঠাৰ গৌৰৱমণ্ডিত ৰাজসিংহাসন। মোক দিব পাৰিবা নে শিৱাজী?

শিৱা। সিংহাসন তুচ্ছ কথা গুৰুদেৱ। আপোনাৰ শ্ৰীচৰণৰ সেৱাত প্ৰাণ পৰ্য্যন্ত বলি দিবলৈ এই দাস প্ৰস্তুত।

ৰাম। তেন্তে মোক তোমাৰ সিংহাসন দান কৰা।

শিৱা। তানোজী! গোলাপসিংহ!

তানো, গোলাপ। মহাৰাজ!

শিৱা। এই মুহূৰ্ত্তৰ পৰা শিৱাজী আৰু তোমালোকৰ ৰজা নহয়। মোৰ এই ৰাজসিংহাসন, ৰাজমুকুট, ৰাজদণ্ড, সকলোকে গুৰুদেৱৰ শ্ৰীচৰণত সমৰ্পণ কৰিলোঁ। গুৰুদেৱ! সিংহাসন গ্ৰহণ কৰি দাসক কৃতাৰ্থ কৰক।

ৰাম। তথাস্তু। (লাহে লাহে সিংহাসনৰ ওচৰলৈ গৈ হাত ৰহে।) বৎস শিৱাজী! মই তোমাৰ সিংহাসন গ্ৰহণ কৰিলোঁ। আজি বুজিব পাৰিছোঁ—মোৰ ইমান দিনৰ শিক্ষা-দান সাৰ্থক হৈছে। আজি দেশবাসীয়ে বুজক—সমগ্ৰ মাৰাঠা জাতিয়ে বুজক—ভাৰতৰ সকলো প্ৰজাই বুজক—সিংহাসন শিৱাজীৰ কাম্য নহয়। শিৱাজীক লাগে, দেশৰ মুক্তি—স্বদেশৰ স্বাধীনতা। শিৱাজী! মহাৰাষ্ট্ৰৰ

বজা হিচাপে মই তোমাৰ আদেশ দিছোঁ।—সিংহাসন পুনৰ গ্ৰহণ কৰা।

শিৱা। ইকি নতুন অভিনয় গুৰুদেৱ ?

ৰাম। অভিনয় নহয় শিৱাজী, সত্য। এই সিংহাসন তোমাৰ নহয়— মোৰো নহয়। ই হৈছে সমগ্ৰ দেশৰ, সমগ্ৰ আৰ্য্যভূমিৰ। প্ৰজাৰ প্ৰতিনিধি হৈ—দেশবাসীৰ সেৱক হৈ—তুমি এই ৰাজদণ্ড গ্ৰহণ কৰা। তাৰ সাক্ষীস্বৰূপে দিকদিগন্তক ভাৰত গগনে-পৱনে জিলিকি উঠক—মাৰাঠাৰ ত্যাগৰ প্ৰতীক—স্বদেশসেৱাৰ প্ৰতীক— গেৰুৱা পতাকা।

শিৱাজী। গুৰুদেৱৰ আদেশ শিৰোধাৰ্য্য।

আজি এই পৱিত্ৰ দিনত
মহাজাগৰণ—আত্মপ্ৰতিষ্ঠাৰ পৱিত্ৰ ক্ষণত
চাপি আহাঁ তেত্ৰিছ কোটি ভাৰত-সন্তান।
হিন্দু-মুছলমান, শিখ-বৌদ্ধ, জৈন-খ্ৰীষ্টান।
স্পৃশ্য-অস্পৃশ্য, নিৰ্য্যাতিত-নিষ্পেষিত, ধনী-কৃষাণ।
পাহৰি যোৱা শত ব্যৱধান,
একেটি মাতৃমন্ত্ৰত হোৱা আগুৱান।
ধন্য হওক, পুণ্য হওক বিজয় অভিযান
এক হোৱা, এক হোৱা, এক হোৱা ভাই।
তোলা সৱে ঐক্যতান—
জয় জয় আৰ্য্য ভাৰত, জয় আমাৰ হিন্দুস্থান।

ৰাম। এতিয়া তেস্তে উৎসৱৰ সামৰণিত সমৱেতকণ্ঠে নিনাদিত হওক, ভাৰত মাতাৰ জয়গান।

: গীত :

জয়তু জননী, জয়তু ভবানী, ভুবনমোহিনী ভাৰতবৰ্ষ।
সৃষ্টি-পাতনিতে দেৱতাৰ গীতে গগনে-পবনে বঢ়ালে হৰ্ষ ॥
নাৰায়ণে দিলে সুদৰ্শন চক্ৰ
ত্ৰিনয়নে দিলে ত্যাগত ভস্ম,
ভাৰতীয়ে দিলে বেদ-বেদান্ত
কমলাই দিলে কনক পদ্ম ॥
হিমালয়ে দিলে কিৰীটি শুভ্ৰ
সাগৰে দিলে নূপুৰ শঙ্খ,
দধীচিয়ে দিলে অস্থিৰে বজ্ৰ
যুগে যুগে তাৰে দুষ্কৃতি ধ্বংস।
ভগীৰথে দিলে পূত গঙ্গাজল
সিংহবাহিনীয়ে ত্ৰিশূল-খড়্গ,
হ'ল সুশোভিতা ভাৰত মাতা
দেৱতাবন্দিতা ধৰাৰ স্বৰ্গ ॥

আঁৰকাপোৰ

প্ৰথম অভিনয়-নিশাৰ প্ৰধান ভাৱৰীয়াসকল

২৩।১০।২৭, একতা-সভা গুৱাহাটী

ঔৰংজীৱ	শ্ৰীধৰণীধৰ চৌধুৰী বি-এল
শিৱাজী	„ শৰৎচন্দ্ৰ বৰুৱা বি-এ
ৰামদাস স্বামী	৺ৰত্নপাল দাস
তানোজী	শ্ৰীবিনোদচন্দ্ৰ বৰুৱা বি-এছ-ছি
দিলিপৰাও	৺দয়ালচন্দ্ৰ বৰুৱা বি-এ
গোলাপসিংহ ..	„ জীৱেশ্বৰ গোস্বামী
যশোৱন্তসিংহ	৺নবীনকুমাৰ আগৰৱালা বি এছ-ছি
চায়েস্তা খাঁ	৺যোগেন্দ্ৰনাথ বৰদলৈ
ৰামসিংহ	৺ধৰণীধৰ বৰদলৈ
দিল্লিৰ খাঁ	„ হৰেন্দ্ৰলাল বৰুৱা (আজাৰা)
আফজল খাঁ	৺কিৰণচন্দ্ৰ বৰুৱা বি-এ
চোলেমান খাঁ	৺প্ৰেমধৰ বৰুৱা বি-এ
জিজিবাঈ	শ্ৰীনবীনচন্দ্ৰ শৰ্ম্মা
অৰুণাবাঈ ...	„ হেমচন্দ্ৰ বৰদলৈ বি-কম্
আমিনা	„ দেবেন্দ্ৰনাথ চৌধুৰী বি-এছ-ছি
ভৈৰবী	„ প্ৰেমধৰ চৌধুৰী এম-এ, বি-এল
আন সৰু ভাৱত	„ উপেন্দ্ৰ নাথ নৱিশ

শ্ৰীপানীমল দাস, ৺হংসধৰ বুজৰবৰুৱা

শ্ৰীকৃষ্ণচন্দ্ৰ গোস্বামী, ৺চাহিৰাম দাস আদি।